

Het verleden van Overlangel aan de Maas

Bewoningsporen uit de late prehistorie, Romeinse tijd en de late middeleeuwen op een terrasrug in de wijk Asboom

C.M. van der Linde

met bijdragen van:

T.H.L. Hos

S. Knippenberg

W.J. Kuijper

L. Meurkens

N. de Winter

Colofon

Archol Rapport 164

Het verleden van Overlangel aan de Maas. Bewoningsporen uit de late prehistorie, Romeinse tijd en de late middeleeuwen op een terrasrug in de wijk Asboom.

Opdrachtgever:	Mooiland Vastgoed
Contactpersoon opdrachtgever:	dhr. L. Kemper
Bevoegd gezag:	dhr. R. Jansen, gemeente Oss
Uitvoering:	drs C.M. van der Linde (veldwerkleider) drs. P.A. van den Bos (veldarcheoloog) drs. F. Heijting (veldtechnicus) J. van der Leije MA (veldtechnicus) A. Louwen MA (veldtechnicus) F. Jacques (veldtechnicus) A. Manders (metaaldetectie) C. Kuijpers (vrijwilliger)
Auteur:	drs. C.M. van der Linde
Met bijdragen van:	T.H.L. Hos MA dr. S. Knippenberg W.J. Kuijper drs. L. Meurkens N. de Winter
Redactie:	drs. T.A. Goossens
Beeldmateriaal:	S. Shek W.N.H. Laan
Objecttekeningen:	drs. R. Timmermans
Projectleiding/autorisatie:	drs. T.A. Goossens
Opmaak:	dhr. A.J. Allen
Reproductie:	Haveka, Alblasserdam

ISSN 1569-2396

© Archol, Leiden 2011

Postbus 9515

2300 RA Leiden

info@archol.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
2	Landschappelijk kader	9
2.1	Algemeen	9
2.2	Verwachting op basis van de vooronderzoeken	10
3	Archeologisch kader	13
3.1	Vondstwaarnemingen uit de omgeving van het plangebied	13
3.2	Historie	14
3.2.1	Romeinse tijd en vroege middeleeuwen	14
3.2.2	De Heerlijkheid Langel, het Land van Herpen en Ravenstein	16
3.3	Overlangel na de middeleeuwen	19
3.4	Archeologische waarnemingen en verwachting op basis van de vooronderzoeken	22
4	Vraagstellingen en methodiek	25
4.1	Inleiding	25
4.2	Vraagstellingen	25
4.3	Methoden en technieken	27
5	Resultaten	35
5.1	Landschap en bodemopbouw	35
5.2	Sporen en structuren	40
5.2.1	Inleiding	40
5.2.2	Neolithicum en bronstijd	43
5.2.3	Late bronstijd en vroege ijzertijd	48
5.2.4	IJzertijd	51
5.2.5	Inheems-Romeinse tijd	58
5.2.6	Middeleeuwen en nieuwe tijd	62
5.2.7	Recent gebruik	71
5.3	Vondsten	72
5.3.1	Handgevormd aardewerk uit de late prehistorie en Romeinse tijd	72
5.3.2	Importaardewerk uit de Romeinse tijd	82
5.3.3	Aardewerk uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd	85
5.3.4	Vuursteen en natuursteen	91
5.3.5	Metaal	99
5.3.6	Botanische resten	100
6	Conclusie en aanbevelingen	103
6.1	Conclusie	103
6.2	Aanbevelingen	106
	Figurenlijst	107
	Tabellenlijst	109
	Bijlagen	109

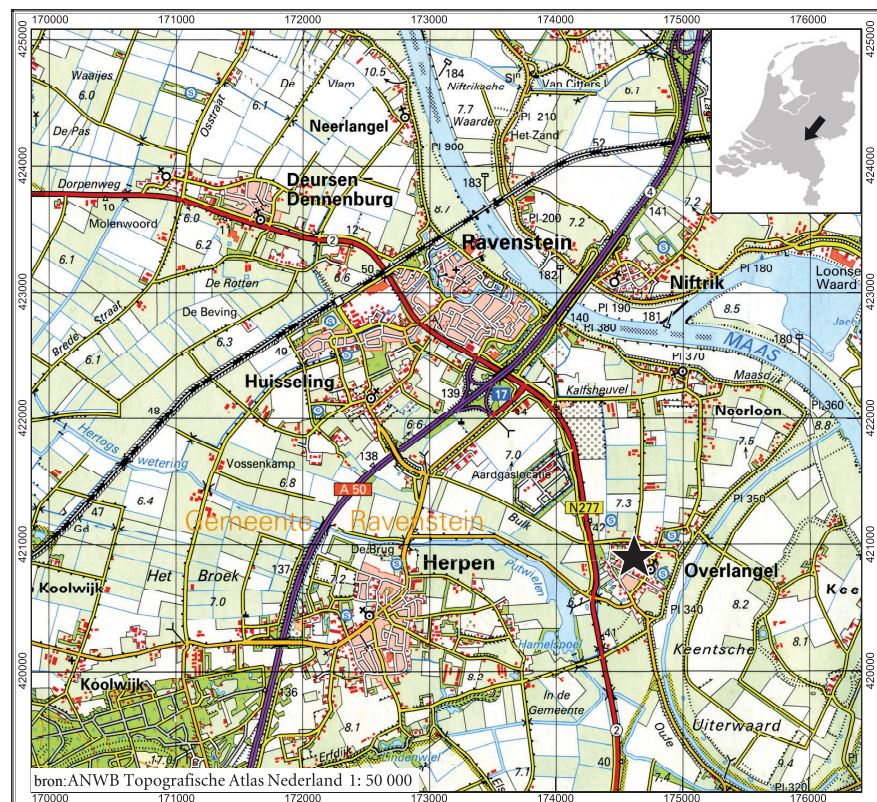
1 Inleiding

In opdracht van Mooiland Maasland Wonen heeft Archeologisch Onderzoek Leiden BV (Archol) een Definitief Onderzoek (DO) uitgevoerd op de locatie Asboom te Overlangel (N-Br.) (fig. 1.1).¹ Directe aanleiding voor het archeologisch onderzoek vormt de geplande ontwikkeling van het plangebied ten behoeve van nieuwbouw. Bij de inrichting zullen de aanwezige archeologische waarden door bodemingrepen over het gehele plangebied worden aangetast. Deze waarden zijn reeds in 2007 en 2008 bij verkennende archeologische onderzoeken aangetoond (zie H 3).² Dit resulteerde in een selectiebesluit waarin de vindplaats op grond van fysieke en inhoudelijke kwaliteit behoudenswaardig is geacht.³ De voorgenomen grondwerkzaamheden zouden echter plaats vinden tot in en onder de 'archeologische' laag. Behoud ter plaatse was hierdoor niet mogelijk. De bouwplannen omvatten een woonwijk met een open karakter waardoor de archeologische waarden zodanig zouden versnipperen, dat een vlakdekkend onderzoek gewenst was.

Het onderzoeksgebied bestaat uit een 1 ha groot terrein, waarvan ca. 0,6 ha in het oosten vlakdekkend is opgegraven (fig. 1.2). De meest westelijke percelen waren op basis van archeologische grondboringen in 2007 reeds vrijgesteld van vervolgonderzoek. De opgraving vond plaats in de nazomer van 2009. Hierbij zijn 10 werkputten aangelegd, op dezelfde percelen waar bij het vooronderzoek in 2008 reeds 5 proefsleuven waren gegraven. Bij het

Figuur 1.1

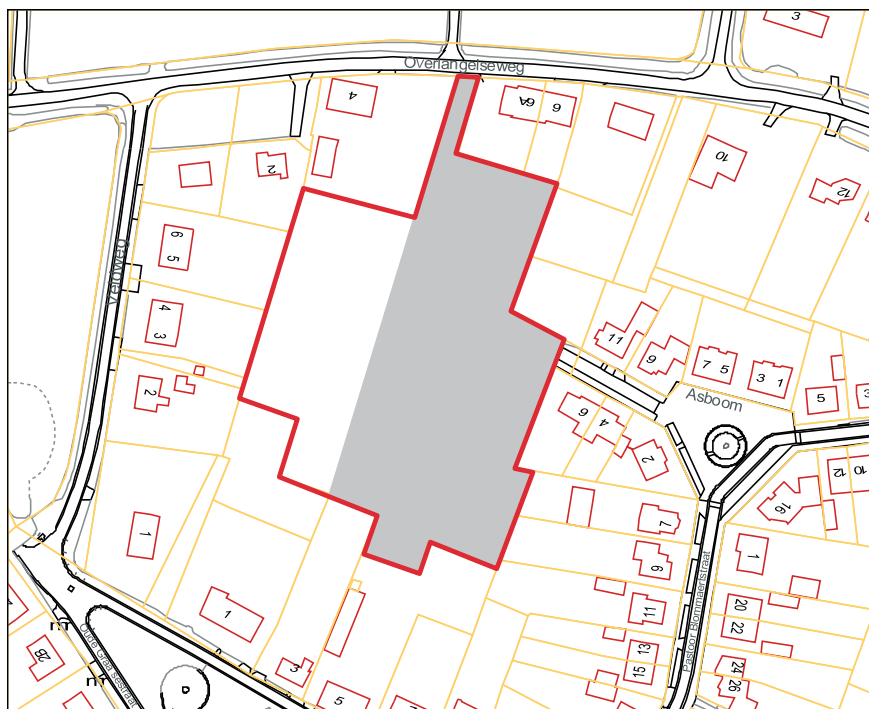
Ligging van plangebied Overlangel-Asboom

1 Dhr. R. Jansen fungeerde als bevoegd gezag namens de gemeente Oss.

2 Van der Linde 2008.

3 Jansen 2009.

Figuur 1.2

Op te graven zone binnen het plangebied Overlangel-Asboom (naar: Jansen 2009)

proefsleuvenonderzoek was een zeer gaaf bewaard gebleven vindplaats uit de periode bronstijd – middeleeuwen aangetroffen. Deze bestond uit een vondstrijk prehistorisch loopniveau, dat stratigrafisch gekoppeld kon worden aan dichte clusters bewoningssporen, met het zwaartepunt van gebruik in de ijzertijd en de Romeinse tijd. Door afdekking met jongere sedimentlagen bleek de vindplaats goed geconserveerd.

Doel van het archeologisch onderzoek Overlangel-Asboom is het verkrijgen van inzicht(en) in de laat-prehistorische en inheems-Romeinse bewoning van het gebied, ingebed in een regionale en landschappelijke context. Hiertoe is in het PvE een reeks te beantwoorden onderzoeksvragen geformuleerd (zie H 4).⁴ Onderzoek van de vindplaats is belangrijk voor de beeldvorming van de pre- en protohistorische bewoning van Overlangel, en de wijdere Maaskantregio. Hiertoe zal contextuele informatie met betrekking tot de landschappelijke ligging van de vindplaats, alsook informatie over vergelijkbare vindplaatsen in de directe omgeving van Overlangel bij de rapportage worden betrokken.

In dit rapport zal allereerst het onderzoek landschappelijk en archeologisch worden ingekaderd (H 2 en 3). In hoofdstuk 4 volgt de onderzoeksstrategie aan de hand van de vraagstellingen en de gehanteerde methoden en technieken. In hoofdstuk 5 komen de opgravingsresultaten aan bod. Hierin zijn op chronologische volgorde een beschrijving en analyse van de aangetroffen archeologische grondsporen en structuren, alsook van de aangetroffen archeologische vondsten te vinden. Een conclusie met de beantwoording van de onderzoeksvragen en aanbevelingen sluit het rapport af (hoofdstuk 6).

⁴ Idem.

Tabel 1.1

Administratieve gegevens van het archeologisch onderzoek

Datum per procesonderdeel	
Veldwerk DO:	17-08-2009 t/m 10-09-2009
Uitwerking/rapportage:	november 2010 t/m november 2011
Opdrachtgever:	Mooiland Vastgoed
Contactpersoon opdrachtgever:	Dhr. L. Kemper
Uitvoerder:	Archeologisch Onderzoek Leiden (Archol BV)
Bevoegd gezag:	Gemeente Oss
Contactpersoon bevoegd gezag:	Dhr. drs. R. Jansen
Locatie	
Gemeente:	Oss
Plaats:	Overlangel
Toponiem:	Asboom
Kaartblad:	45E
Beheer van documentatie en vondsten:	Provinciaal Depot Brabant
ARCHOL-code:	OLA1256
Archis-OMnr.:	36437
Archis-vondstmeldingsnummer:	417609
Coördinaatgegevens:	174.539,37 / 421.024,17 174.563,57 / 420.968,65 174.552,18 / 420.863,31 174.498,09 / 420.891,78
Geomorfologie:	Zandopduiking op rivierterrasvlakte. In de oostelijke en noordelijke nabijheid liggen grote oeverwal complexen. Het terrein ligt op ca. 7,5-8,2 m + NAP, grondwatertrap VII.
Bodem:	Vorstvaaggrond (Zb21). Direct ten noorden van Overlangel zijn kalkloze ooivaaggronden op lichte zavel te vinden (Rd10C-VI) met 'oude bewoningsgronden'.

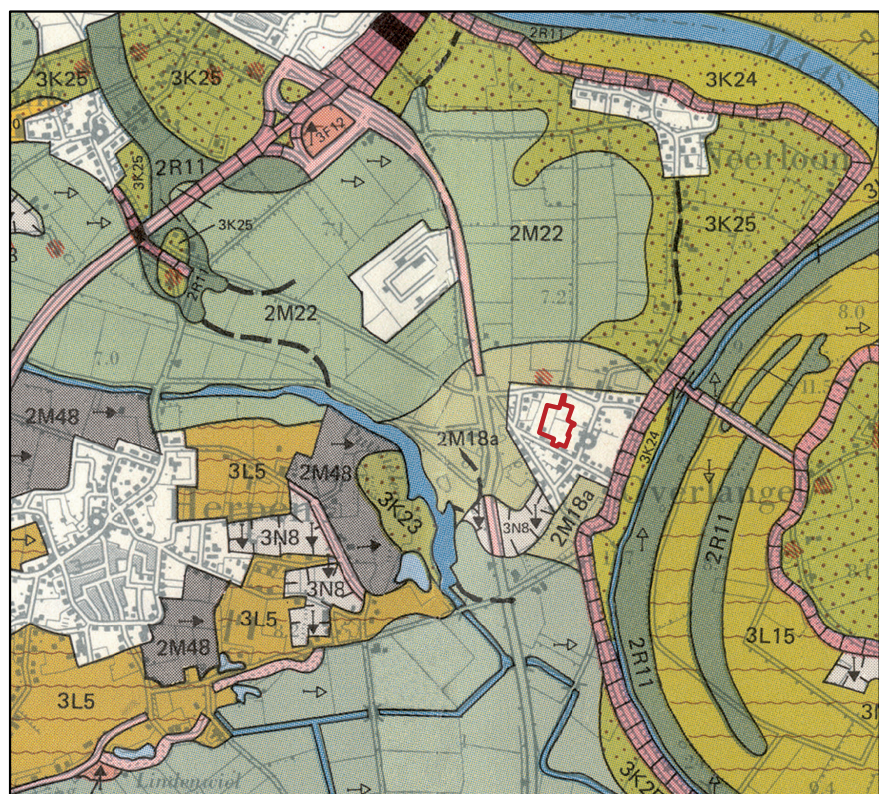
2 Landschappelijk kader

2.1 Algemeen

Het dorp Overlangel ligt op een zandige opduiking (7,5-8,2 m + NAP, grondwatertrap VII) in het stroomgebied van de Maas (de Maaskant). Het grenst in het oosten aan een in de jaren '30 van de vorige eeuw afgesneden Maasmeander, in het (zuid)westen aan een oudere fossiele Maasarm. Deze geul snijdt langs het uiteinde van een langgerekte brede dekzandrug (fig. 2.1, 3L5) met een zuidwest-noordoost oriëntatie waarop o.a. de plaatsen Herpen, Berghem en Oss liggen. Overlangel ligt in een geologisch dynamisch gebied, waarin zowel de 'oude' als de 'jonge' Maas de belangrijkste landschapsvormende factoren zijn geweest. Geomorfologisch gezien ligt Overlangel op een rivierterrasvlakte bedekt met dekzand (2M18a); in de oostelijke en noordelijke nabijheid liggen grote rivieroeverwalcomplexen (3K24/25).⁵ Op het leemarme en zwak lemige fijne dekzand en rivierzand heeft zich een vorstvaaggrond gevormd (Zb21, grondwatertrap VII). Het is een 'hoge' zandgrond, waarvan de bouwvoor slechts licht gekleurd is en weinig humus bevat. Onder de bovengrond is een enigszins geelbruine laag aanwezig, die tot 60-80 cm diepte reikt. Het zijn profielen met een zwak ontwikkelde B-horizont en een ondergrond bestaande uit geel zand met ijzerhuidjes.⁶ Direct ten noorden van Overlangel zijn kalkloze ooivaaggronden op lichte zavel te vinden (Rd10C, grondwatertrap VI) met 'oude bewoningsgronden'.⁷

Figuur 2.1

Geomorfologische kaart van het plangebied (rood kader) en de omgeving (uit: Stiboka 1976)

⁵ Stiboka 1976.

⁶ De Bakker 1966.

⁷ Bron: Archis 2/Stiboka 2008.

Figuur 2.2

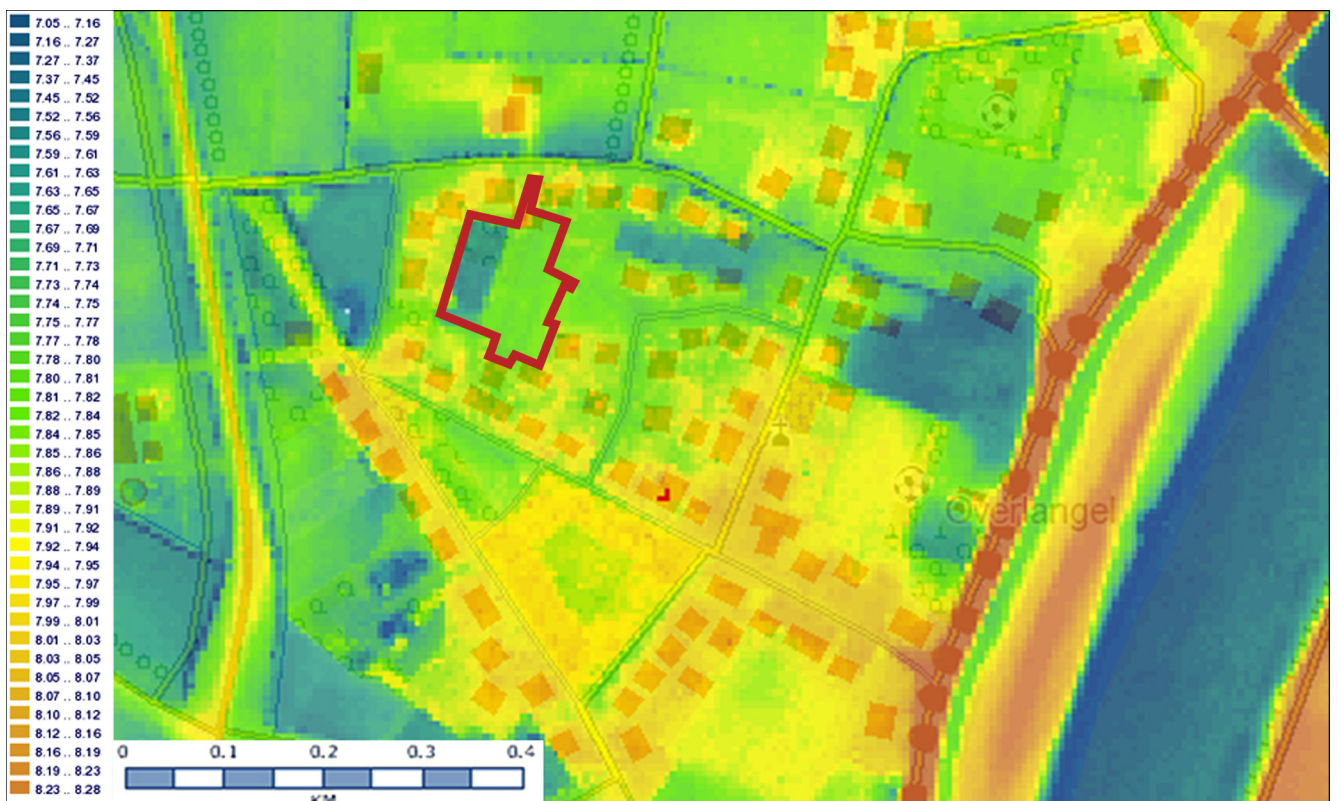
Foto van het plangebied voor aanvang van de graafwerkzaamheden

2.2 Verwachting op basis van de vooronderzoeken

Voorafgaand aan de opgraving zijn in augustus 2007 en januari 2008 een booronderzoek en een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Het verkennend booronderzoek had een tweeledig doel: toetsing van de (middel)hoge archeologische verwachting en bepaling van de landschappelijke kenmerken van de percelen (en eventuele verstoringen daarin). Aansluitend is een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd voor een aanvullende archeologische waardering, alsook voor een gedetailleerder beeldvorming van de landschappelijke kenmerken en de conserveringsgraad (zie H 3).

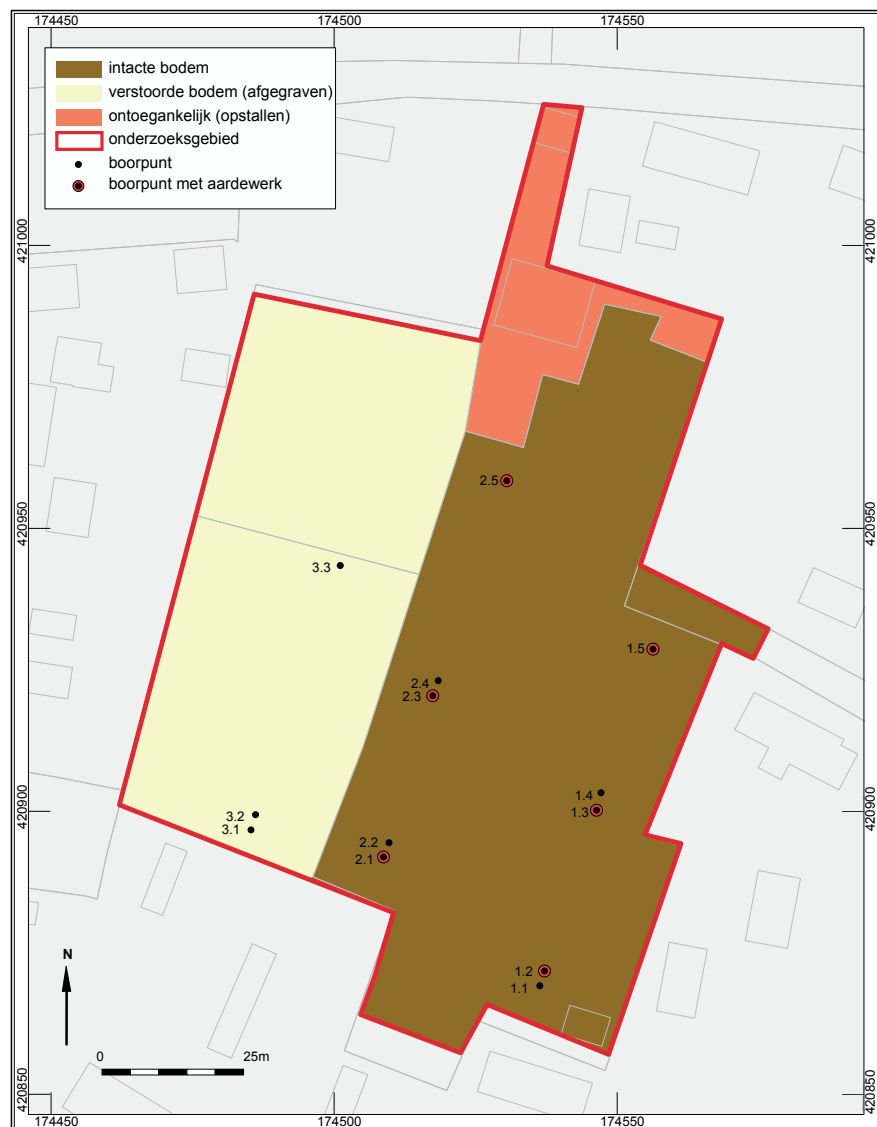
Figuur 2.3

Hoogtekaart van plangebied (rood kader) en omgeving. In het westen van het plangebied vallen de lage ontgronde percelen op (bron: Actueel Hoogtebestand Nederland)

Figuur 2.4

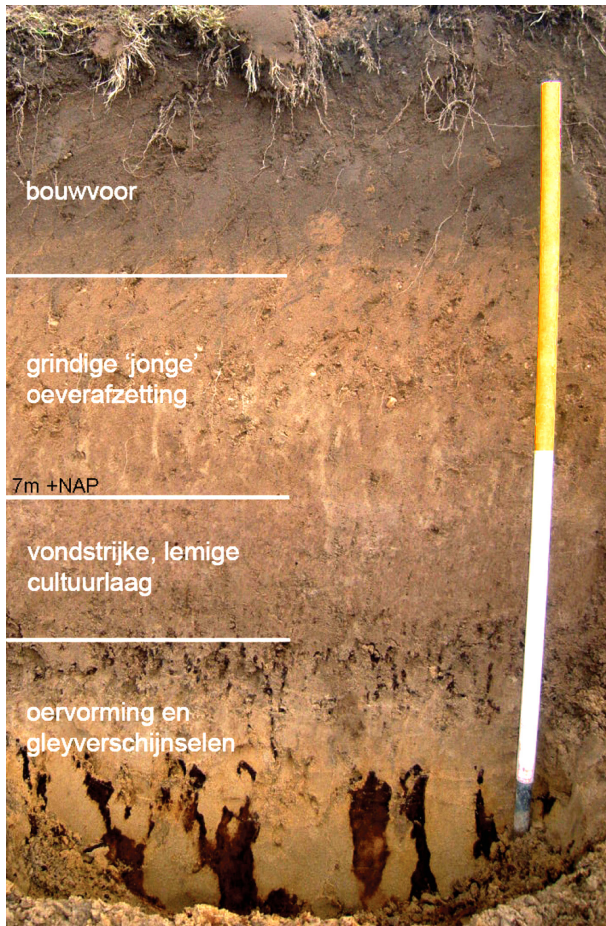
Plangebied met boorpunten en verstoorde zone in het westen. Uit: Van der Linde 2008

Het plangebied Asboom is ongeveer 1 ha groot en bestaat uit drie onbebouwde langgerekte percelen, ingesloten in de woonkern van Overlangel. De twee oostelijke percelen bestaan uit enkele paardenweitjes (fig. 2.2). Het westelijke perceel bestaat uit een schapenwei en een jong aangeplant bos; beide liggen bijna 1 m lager dan de omgevende percelen (fig. 2.3). Een dergelijk hoogteverschil op een korte afstand bleek na het booronderzoek te zijn veroorzaakt door recente afgravingen.⁸ Het huidige grondwaterpeil ligt op 150 cm onder maaiveld (winterpeil). Op basis van de archeologische grondboringen en veldwaarnemingen zijn de meest westelijk gelegen percelen vrijgesteld van vervolgonderzoek.

Op de oostelijke percelen bleek het bodemprofiel gaaf bewaard te zijn. Hier werd in de ondergrond een vondstrijke laag aangetroffen, met kenmerken van een oude akker- of cultuurlaag (fig. 2.4). Deze was bruin, gehomogeniseerd en bevatte vondsten uit de ijzertijd of inheems-Romeinse tijd en, in mindere mate, uit de middeleeuwen. Deze bodem, mogelijk een bruine eerdgrond, bleek afgedekt door een zwak grindige jonge Maasafzetting waarin een vaaggrond is gevormd. Vanwege de gave

⁸ Omwonenden meldden later tijdens het DO dat de westelijke percelen inderdaad ca. 30 jaar geleden zijn ontgrond en oorspronkelijk zelfs iets hoger lagen dan het opgravingsterrein.

Figuur 2.5

Profiel met interpretatie bodemopbouw naar inzichten van het proefsleuvenonderzoek (profiel 3, sleuf; voor ligging, zie fig. 3.8). Uit: Van der Linde 2008

conservering van de vondstlaag door afdekking met jonger sediment werd de kans op het aantreffen van bewoningssporen groot geacht. De oostelijke percelen kwamen dan ook in aanmerking voor een vervolgonderzoek.

Tijdens het proefsleuvenonderzoek kon dankzij de aanleg van profielen een beter inzicht worden verkregen in de bodemkundige en landschappelijke opbouw van de ondergrond. In alle gedocumenteerde profielen was deze opbouw, van boven naar onder, hetzelfde (fig. 2.5). De moderne bouwvoor is licht grindig (laagspoor 5000); dit is de door moderne beakkering gehomogeniseerde top van een lichtbruin tot bruin, matig grindig zanddek van oever(?)afzettingen (laagspoor 5010/5020). Op gemiddeld 80 cm diepte ligt een goeddeels intact vondstrijk lemig zanddek, die als 'cultuurlaag' is geïnterpreteerd en veelal 'vondstlaag' is genoemd (laagspoor 5030). Deze correspondeert met het direct hieronder gelegen sporenvlak. De laag leek tijdens het proefsleuvenonderzoek de top van een pakket zeer zwak grindig matig fijn leemarm dekzand te vormen (laagspoor 5040). Tijdens het DO hebben nieuwe inzichten voor een bijstelling van de interpretatie van enkele geomorfologische gezorgd (zie H 5). Hierbij is wel dezelfde laagnummering aangehouden.

Voorts was een belangrijke waarneming dat de grondsporen zich bijna alle in de noordelijke helft van het onderzoeksgebied concentreerden. Daar bevonden zich ook enkele vondstclusters, alsook in het uiterste zuiden.

3 Archeologisch kader

3.1 Vondstwaarnemingen uit de omgeving van het plangebied

Uit Overlangel en het plangebied Asboom komen geen vondstmeldingen voor in Archis.⁹ Vindplaatsen in de omgeving zijn voornamelijk bekend uit Herpen en het gebied tussen Overlangel en Herpen. Een groot aantal vondstmeldingen komt uit de oeverzones van een fossiele Maasloop. Huidige toponiemen in dit nog altijd waterrijke gebied zijn o.a. de Hamelspoel, Wooijstraat, Molenstraat, de Putwielen en de Hertogswetering. Bij diverse graafwerkzaamheden en onderzoeken in dit gebied zijn archeologische waarnemingen gedaan die wijzen op een veelheid aan activiteiten vanaf het mesolithicum (fig. 3.1).

Ten zuidwesten van Overlangel, in het gebied Hamelspoel-Wooijstraat-Molenstraat is een complete spitskling uit het midden-neolithicum gevonden, Drakenstein-aardewerk uit de midden-bronstijd en aardewerk uit de bronstijd, ijzertijd, midden-Romeinse tijd en de vroege en late middeleeuwen.¹⁰ Direct ten westen van Overlangel, bij de Putwielen, liggen vindplaatsen uit het midden- of laat-neolithicum (Vlaardingen-cultuur), de midden-bronstijd, (midden-) ijzertijd, Romeinse tijd en vroege en late middeleeuwen.¹¹ Ten noorden en westen hiervan, langs de Hertogswetering, zet deze hoge vondstdichtheid zich voort. Daar zijn vindplaatsen gekarteerd uit het mesolithicum/neolithicum, bronstijd, ijzertijd (o.a. een klein grafveld) en late middeleeuwen.¹² Ten noorden van Overlangel is op de Kalfsheuvel een groot aantal vondsten uit verschillende perioden gemeld.¹³ Het betreft o.a. een stenen beitel uit het (laat-) neolithicum en aardewerk uit de ijzertijd, Romeinse tijd, vroege en late middeleeuwen.

Ten oosten van Overlangel zijn meldingen bekend van het oeverwalplateau de Keent en de Keentsche uiterwaard.¹⁴ Het gaat hierbij voornamelijk om aardewerk en bouwpuin uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd. Een deel hiervan heeft betrekking op een kapel en buurtschap die zijn afgebroken door de Duitsers voor de inrichting van een vliegbasis op de Keent.

De grote hoeveelheid waarnemingen uit zoveel archeologische perioden is te verklaren aan de hand van een korte beschrijving van de resultaten van één van de weinige archeologische opgravingen in de regio: Herpen-Wilgendaal.¹⁵

In de venige opvulling en langs de oevers van een fossiele beekloop komen vondsten uit het vroeg-mesolithicum tot en met de midden-bronstijd voor. In deze vroegste fasen van gebruik lijkt dit deel van de beek slechts incidenteel bezocht te zijn. In de late bronstijd en vroege ijzertijd is de beek deels verland en wordt de oeverzone intensiever in gebruik genomen. Verondersteld wordt dat op enige afstand van de beek woonerven uit deze periode gelegen hebben. Voor de midden- en late ijzertijd is met zekerheid bewoning en beakkering langs de beekloop vastgesteld. Aan het einde van

⁹ Archis staat voor Archeologisch Informatie Systeem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

¹⁰ Archis-waarnemingsnrs. 14031, 14357, 38031, 21643; Jansen en Van Wijk 2007.

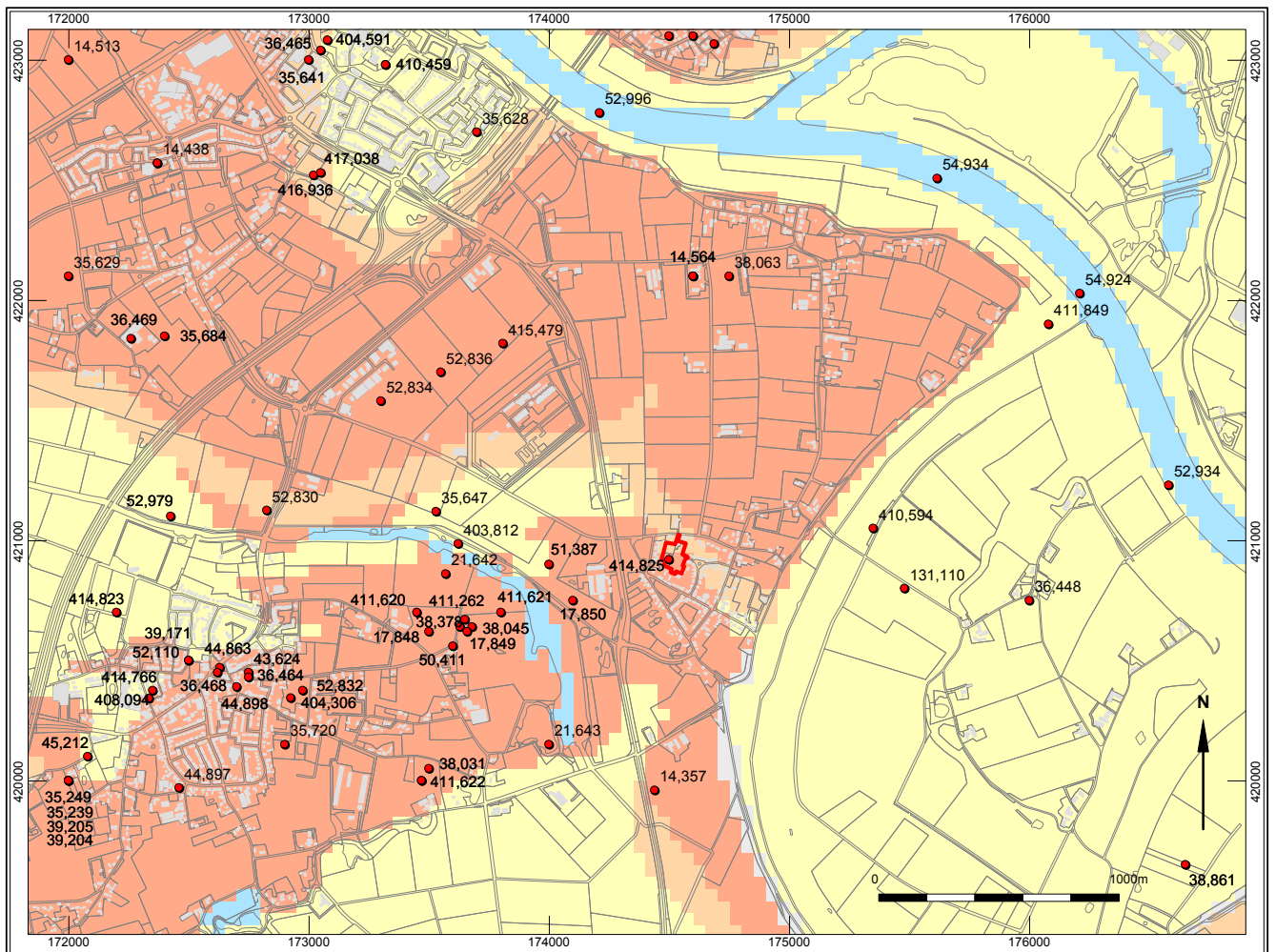
¹¹ Archis-waarnemingsnrs. 17847-17850, 21642, 38045/38378, 50411 en 51387.

¹² Archis-waarnemingsnrs. 35647, 52830, 52834, 52836, 52979 en 40381/2. Zie Van Wijk, Jansen, Ball & Arnoldussen 2004.

¹³ Archis-waarnemingsnrs. 14564 en 38063.

¹⁴ Archis-waarnemingsnrs. 13110 en 36448.

¹⁵ Ball en Jansen 2002 (met name hoofdstukken 2, 6 en 7).

Figuur 3.1

Archis-kaart met waarnemingen van het plangebied (rood kader) en de omgeving

de ijzertijd raken de verveende beek en de oeverzone door een dik pakket zand overstoven. Pas in de vroege middeleeuwen wordt opnieuw een nederzetting ingericht die tot ver in de volle middeleeuwen bewoond blijft.

In het relatief kleine onderzoeksgebied Herpen-Wilgendaal blijken dus vele archeologische perioden vertegenwoordigd te zijn. De geologische dynamiek van het gebied heeft ter plaatse gezorgd voor een complexe lithostratigrafie met een ruimtelijke scheiding van bewoningsfasen. Deze dynamiek is tevens de verklaring voor het sterk gemengde karakter van de vele vondstmeldingen in het stroomgebied van de Maas.

3.2 Historie¹⁶

3.2.1 Romeinse tijd en vroege middeleeuwen

In de Romeinse tijd ligt Overlangel in het uiterste noorden van het Romeinse rijk, waarvan de Rijn de grens vormt, de zogenaamde Limes. Ten noorden van de Limes wonen Germaanse stammen. In de nabijheid van Overlangel liggen de Romeinse centra Cuijk en Nijmegen, alsook vele geromaniseerde landelijke nederzettingen, zoals te Oss, Nistelrode, Wijchen en Uden.

¹⁶ Het historisch overzicht is ontleend aan Van Hoof 2008.

Rond het midden van de 3^e eeuw n.Chr. wordt het Rijn grens-gebied voortdurend geteisterd door invallen van Germaanse stammen. Er is sprake van een afwisseling tussen periodes van ineenstorting van de Limes en periodes waarin het Romeinse rijk zich weet te herstellen. Rond het midden van de 4^e eeuw vernemen we uit het werk van Ammianus Marcellinus dat Salische Franken zich in Brabant hebben gevestigd. Uit archeologische bronnen blijkt de onrust uit het opgeven van vele nederzettingen rond het midden van de 3^e eeuw. We zien dit zowel in de regio Oss als in de Kempen.¹⁷ Mogelijk is het bronsdepot van Nistelrode ook voor invallende Germanen in de grond gestopt.¹⁸ Een aanwijzing voor Germaanse aanwezigheid vormt het voorkomen van handgevormd Germaans aardewerk met 3^e-eeuws gedraaid Romeins aardewerk in een waarschijnlijke hutkom te Cuijk.¹⁹ Maar verder lijkt het centrale gebied van de zandgronden van Zuid-Nederland en Noord-

België zo goed als ontvolkt vanaf het eind van de 3^e tot het begin van de 6^e eeuw.²⁰ Alleen aan de randen van dit gebied, in de valleien van Maas en Schelde, lijkt sprake van continuïteit. Daar liggen de belangrijke Romeinse plaatsen uit deze tijd zoals Cuijk, Nijmegen, Maastricht en Tongeren waar in de 4^e eeuw zware verdedigingswerken werden opgetrokken. Maar ook op het platteland lijkt meer continuïteit van bewoning te zijn dan altijd gedacht. Zo zijn er uit de Maaskant ten noorden van Oss verschillende vindplaatsen uit de laat-Romeinse tijd van oppervlaktevondsten bekend en kennen we uit de Maasvallei bij o.a. Voerendaal en Neerharen-Rekem vroeg-Germaanse nederzettingen uit de 4^e eeuw. Uit een studie van plaatsnamen blijkt dat namen die van voor of uit het begin van de middeleeuwen stammen (bv. Oss en Herpen) zich in de valleien van de Maas en de Schelde concentreren en nauwelijks in het centrale deel van de zandgronden voorkomen.²¹

In 476 n.Chr. wordt het Westromeinse Rijk formeel opgeheven. De Rijn grens werd al in 406 definitief opgegeven door Rome, waardoor ook Noord-Brabant in het begin van de 5^e eeuw n.Chr. 'vrij' is. Het machtsvacuüm dat ontstaat na het wegtrekken van de Romeinse troepen aan de Rijn kort na 400 zorgt voor een periode van volksmigraties en demografische neergang. Germaanse stammen onder de naam 'Franken' lijken zich op grote schaal in de voorheen Romeinse provincies te vestigen. Theuws heeft op basis van de typen nederzettingen in de regio een fasering in de kolonisatie van dit gebied aangebracht. Hij verwacht dat de -lo namen, die alle op de rand van de Peelhorst gelegen zijn (de 'o' is gedurende de middeleeuwen vaak weggevallen uit de naam, zoals bij plaatsen als Boekel en Volkel), ouder zijn dan de -donk namen die veel in het dal van de Aa voorkomen.²² Aldus lijken de Frankische kolonisten vanuit de Maaskant eerst de rand van de Peelhorst te hebben gekoloniseerd en pas later het dal van de Aa te zijn ingetrokken.

De Franken stichtten kleine en grote rijkjes, die in het begin van de 6^e eeuw n.Chr. door Clovis, de koning van de Salische Franken rond Doornik, vereend werden tot het Merovingische rijk. In dit rijk werden

17 Oss: Wesselingh 2000; Kempen: Slofstra 1991.

18 Jansen 2007.

19 Ball, Arnoldussen & Van Hoof.

20 Theuws 1988, 161-162.

21 Theuws 1988, 168-175.

22 Theuws 1988, 177-180.

regio's onderscheiden - de pagi - die deels teruggingen op de Romeinse provincies. Rondom de Maas en de Waal ontstaat de Frankische pagus Teisterbant, rondom de Maas ontstaat van Cuijk tot onder Maastricht de Maasgouw, terwijl het grootste deel van Brabant tot de pagus Texandrië kan worden gerekend. Tot welke pagi het Maasland behoorde is niet bekend.²³ Waarschijnlijk zal het dicht aan de Maas gelegen gebied om Overlangel tot Teisterbant behoord hebben, hoewel de begrenzing van de beide andere pagi onzeker is. In de 8^e tot 10^e eeuw blijken veel goederen in Noord-Brabant in bezit te zijn van enkele abdijen uit het Karolingische hartland, zoals de abdij van Echternach van de rooms-katholieke aartsbisschop Willibrord en verschillende abdijen in de regio Maastricht – Luik – Aken.²⁴

3.2.2 De Heerlijkheid Langel, het Land van Herpen en Ravenstein

In de late 9^e en 10^e eeuw zien we geleidelijk de centrale macht in de Frankische gebieden afnemen, waardoor allerlei lokale machthebbers de kans krijgen om hun graafschappen en heerlijkheden onafhankelijk te besturen.²⁵ Voor Noordoost-Brabant zijn weinig gegevens beschikbaar over de (lokale) machthebbers uit deze tijd. Bekend is alleen dat een graafschap rondom Sint-Oedenrode ontstond. Van de tweede helft van de 10^e eeuw tot het begin van de 12^e eeuw zien we een herstel van de centrale macht in Brabant via de bisschoppen van Keulen en Luik. Pas in de tweede helft van de 12^e eeuw wordt het beeld voor Noordoost-Brabant duidelijker. In deze periode komt het Land Herpen door het huwelijk van Sophia van Herpen met Henricus van Cuijk aan de heren van Cuijk toe.²⁶ Overlangel en Neerlangel maakten deel uit van de Heerlijkheid Langel in het Land van Herpen. Vóór de stichting van Ravenstein vormden de beide dorpen één langgerekt dorp langs de Maas: Langel (fig. 3.2). De naam Langel komt van langelo, dat langgerekt bos betekent. Het voorvoegsel Over heeft betrekking op Bovenstrooms, in tegenstelling tot Neerlangel. De naam Langel komt in geschriften voor het eerst voor in 1191, als een zekere Albertus de Langel als heer van Langel wordt genoemd. In 1330 wordt een zekere Reijnoud de Langel genoemd.²⁷

Zowel het Land van Herpen alsook de parochie Uden bleven vanaf de tweede helft van de 12e eeuw tot het begin van de 14e eeuw in het bezit van het geslacht Van Cuijk. Dit was één van de machtigste families in de regio; zij bezaten ook het Land van Cuijk alsook het burggraafschap van Utrecht en Leiden, om maar enkele belangrijke ambten te noemen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij in de 12e eeuw in één adem met de graven van Holland en Gelre genoemd werden. Toch waren de heren van zowel Cuijk als Herpen gedwongen een voorzichtig schipperende politiek te voeren tussen de steeds machtiger wordende rivalen Brabant en Gelre. Uiteindelijk zouden beide heerlijkheden dan ook gedegradeerd worden tot bufferstaatjes die sterk afhankelijk waren van hun grote burens.

23 Theuws en Bijsterveld 1991, 112-115+120.

24 Theuws en Bijsterveld 1991, 124-127, m.n. abb.4.

25 Theuws en Bijsterveld 1991, 114-120.

26 Coldewey 1981, 37-38.

27 Coldewey 1981.

Figuur 3.2

(Over)Langel en Ravenstein op de historische kaart 'Tooneel des Aerdricks, ofte Nieuwe Atlas' van Bleau uit 1657

Via een erfdeling vallen Herpen en Uden onder een zijtak van de Van Cuijks waarvan de leden zich Van Herpen gaan noemen.²⁸ In 1320 huwt erfdochter Maria met Jan van Valkenburg uit het machtige Limburgse geslacht. Jan behoorde tot een zijtak van de heren van Valkenburg. De heren van Herpen uit dit geslacht waren daarom geen heren van Valkenburg zelf maar van Born, Sittard, Susteren en Herpen, waartoe ook Uden hoorde. In 1332 vond er een verdeling plaats van de gement (gemeenschappelijke gronden) van Overlangel en Neerloon door Jan van Valkenburg, heer van Herpen. Twee jaar later, in 1334, raakte Loon apart van het Land van Herpen. Als Cuijks territorium lag Neerloon als een enclave in het Land van Herpen.²⁹ Walram van Valkenburg ging in 1355 tol heffen op de Maas en in 1360 brak hij het kasteel van Herpen af om het aan de Maasoever te herbouwen. Dit deed hij voor de bescherming van de tol, maar het bracht hem in conflict met de hertog van Brabant. Voor de hertog was het kasteel van Herpen een open huis: indien hij het nodig achtte, diende het kasteel tot zijn beschikking gesteld te worden. Walram werd opgevolgd door zijn halfbroer Reinoud. Reinoud verleende in 1380 stadsrechten aan de nederzetting rond de burcht die naar zijn broer – Walram of Walraven - Ravenstein zou gaan heten (het Stein van Raven).³⁰ Ravenstein lag precies tussen Neerlangel en Overlangel in, en vormde het nieuwe machtscentrum in de regio.

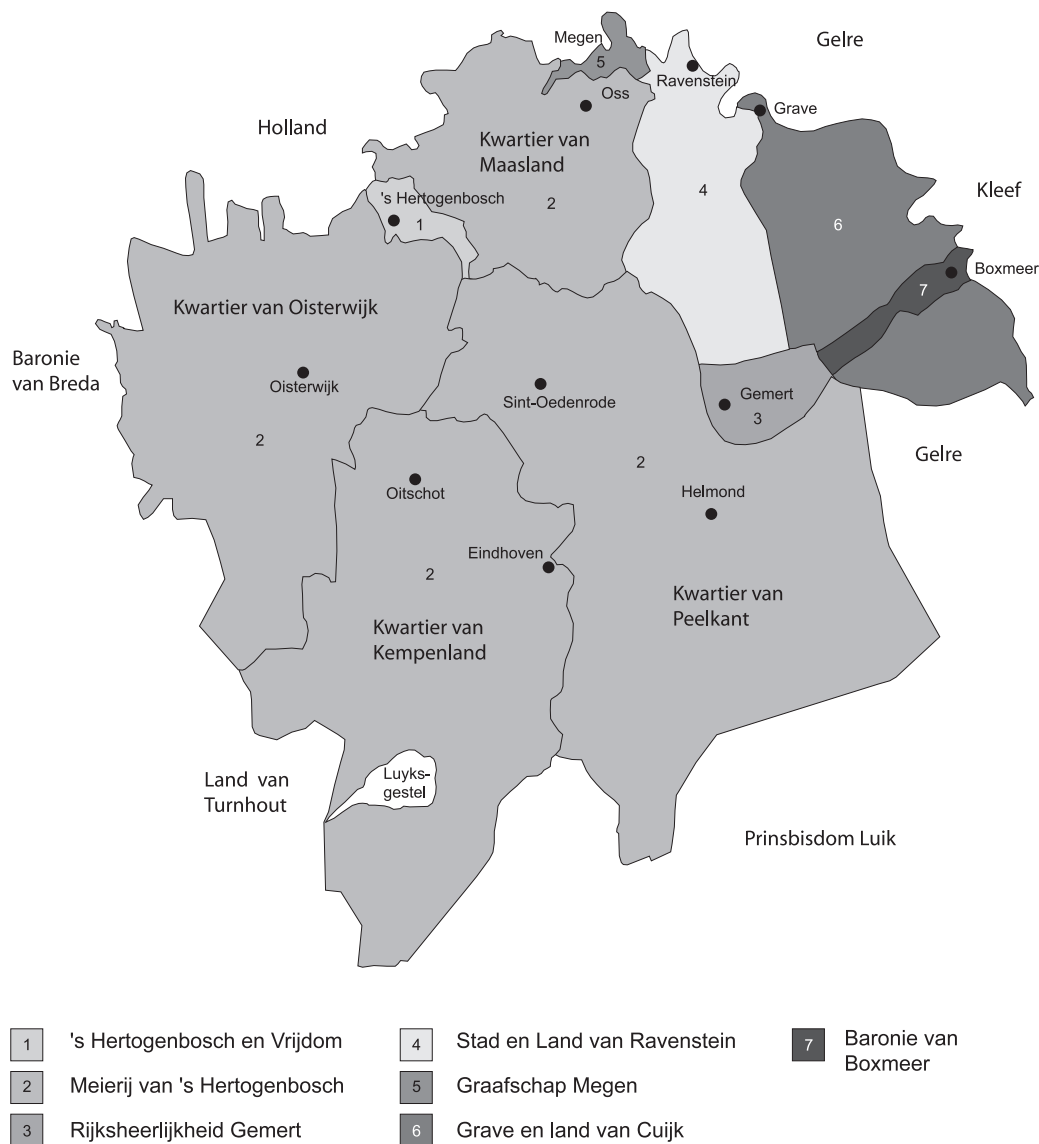
De stadsstichting van Ravenstein kan gezien worden in het licht van een hele reeks stichtingen van nieuwe steden (de zogenaamde bastidesteden) in de 13^e-15^e eeuw.³¹ Daartoe kan bv. ook het in de tweede helft van de 13^e eeuw door de heren van Cuijk eveneens rond een kasteel gestichte Grave

²⁸ Coldewey1981.

²⁹ Neerloon viel onder Niftrik en was vanaf 1117 reeds schatplichtig aan Xanten.

³⁰ Vermeulen 1980.

³¹ Rutte 1995, Rutte 2002.

Figuur 3.3

Politieke situatie in het noordoosten van Brabant omstreeks 1500

gerekend worden. Dergelijke steden werden vaak op nog onbebouwde grond gesticht. Redenen voor zo'n stadsstichting lagen in de sfeer van prestige (het machtige centrum van de kleine heerlijkheid) en van economie (met de opkomst van de nieuwe met name rond steden geconcentreerde handelseconomie), hoewel bv. ook militair-strategische motieven een rol konden spelen. Voor de heren van Herpen zal de stichting van Ravenstein bedoeld zijn geweest om meer te profiteren van de Maashandel en om meer prestige aan hun heerlijkheid en daarmee aan henzelf te verlenen.

Sinds de stichting van de stad spreken we van het Land van Ravenstein, dat Herpen en Uden omvatte. Het lag ingeklemd tussen het noordelijk deel van het hertogdom Brabant in het westen (Kwartier van Maasland, onderdeel van de Meierij van 's-Hertogenbosch), het hertogdom Gelre-Kleef³² in het noorden en oosten, en het Prinsbisdom Luik in het zuiden. Tot het begin van de 14^e eeuw stond het Land van Herpen nog onder wankelende controle van Brabant. Uit de stadsarchieven van 's-Hertogenbosch blijkt dat de schout van de Meierij (als plaatsvervangend hertogelijk gezag) geregeld gewapend

32 Tot 1339 was dit een graafschap.

naar Herpen en later naar Ravenstein moest afreizen om dit gezag kracht bij te zetten.³³ Het kasteel van Herpen werd in 1360 door heer Walraven van Valkenburg tegen de wil van de schout herbouwd te Ravenstein ('het Stein van Raven') om zijn illegale tolheffing op de Maas te bestendigen. Kort na de stichting van Ravenstein probeerden zowel Brabant als Luik vergeefs de jonge veste in te nemen. Het Land van Ravenstein genoot hierna een opmerkelijke mate van zelfbestuur. Op de achtergrond bleef echter een aanhoudende machtsstrijd woeden tussen Brabant en Gelre o.a. over leenzeggenschap in het Land van Ravenstein. Vanaf 1399 nam de invloed van Gelre sterk toe, toen bij de Vrede van Ravenstein de heerlijkheden Oijen en Dieden, alsook de stad Grave aan Gelre toekwamen (onder Kleefs gezag) ten koste van Brabant.³⁴ De status aparte die het Land van Ravenstein genoot bleef echter eeuwenlang gehandhaafd. Evenals de Rijksheerlijkheid Gemert, het Graafschap Megen, het Land van Cuijk, de Baronie van Boxmeer en het Graafschap Hoorne genoot het een opmerkelijke mate van autonomie, ingeklemd tussen de grootmachten Gelre, Brabant en Luik (fig. 3.3). Deze autonomie bleef zelfs tot na de Vrede van Münster in 1648 bewaard. Na afloop van de Tachtigjarige Oorlog eerbiedigden de Staten-Generaal van de Republiek de onafhankelijke positie van de nieuwe, katholieke heer van Ravenstein. Dat was de hertog van Neuburg. Het Land van Ravenstein met daarin Overlangel bleef buiten Staats-Brabant en vormde een onafhankelijke, katholieke enclave.

3.3 Overlangel na de middeleeuwen

Het dorp Overlangel

Oorspronkelijk was Overlangel samen met Neerlangel één dorp met de naam Langel. Langel was een heerlijkheid in het Land van Herpen. Het dorp dankte zijn naam aan de smalle, langgerekte vorm die zich uitstrekte van Neerlangel tot voorbij Overlangel. Met de bouw van het kasteel Ravenstein in 1360 werd Langel opgesplitst in twee gedeelten. Om de gedeelten aan weerszijde van Ravenstein te onderscheiden, is men gaan spreken van Nederlangel (later Neerlangel) en Overlangel. In 1811 is Overlangel bij de gemeente Herpen gevoegd. Deze ging in 1941 op in de gemeente Ravenstein. Deze is op haar beurt in 2003 door de gemeente Oss geannexeerd. Omstreeks 1500 was er onder de Parochie Herpen te Overlangel reeds sprake van een Sint-Antoniuskapel. In 1814 werd deze vernieuwd. In 1854 werd Overlangel afgesplitst van de parochie Herpen en verheven tot een zelfstandige parochie. Toen werd ook de huidige vroeg-neogotische kerk gebouwd. De kerk heeft een zeer bijzondere torenspits, die geheel van opengewerkt gietijzer is gemaakt; een nieuwigheid voor die tijd en een symbool van de industriële revolutie (fig. 3.4).

Figuur 3.4
Torenspits van de St. Antoniuskerk te Overlangel

Overlangel had vroeger een bedrijvige haven, waar vooral handel werd gedreven in steenkool, graan, wijn en hop. Ook was er een scheepswerf te vinden. Al snel kwamen er cafés en winkeltjes. Op deze manier groeide het dorp Overlangel. De handel bracht rijkdom, bv. voor de familie De Bruijn, die de bouw van de nieuwe kerk in 1854 grotendeels heeft gefinancierd. Een zeilschip in de torenspits verwijst nog naar de welvaart ten gevolge van de

³³ Van Lith-Droogleevers Fortuijn e.a. 1997.

³⁴ Van Genabeek 1997.

Figuur 3.5

Overlangel tijdens hoogwater. In het dorp zijn enkele percelen met kwel zichtbaar. De jonge Maas-restgeul is tijdelijk gereactiveerd. Aan de overzijde ligt het omdijkte gehucht Keent

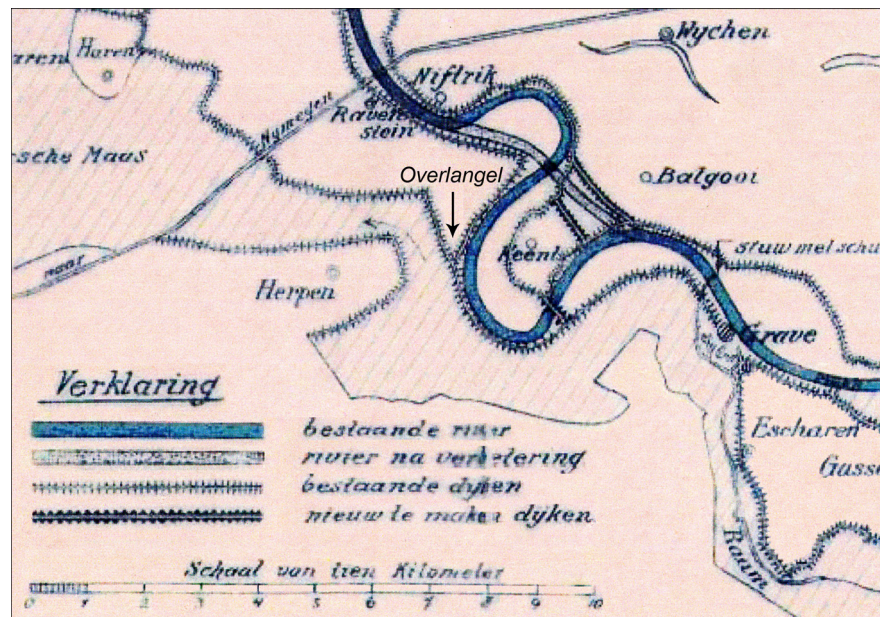
handel. Helaas kwam er in de tweede helft van de 19^e eeuw een einde aan de voorspoed van Overlangel. Toen de zeilschepen werden vervangen door stoomboten, werd Overlangel niet vaak meer aangedaan. De handel kwijnde langzaam weg en noodgedwongen moesten veel mensen als landarbeider gaan werken of in de fabriek in Oss of in Ravenstein. De kanalisatie van de Maas, uitgevoerd tussen 1927-1937, betekende de doodsteek voor het dorp, aangezien sindsdien de Maasbocht, waaraan Overlangel gelegen was, werd afgesneden. Deze meander werd opgevuld met het materiaal dat bij de kanalisatiewerkzaamheden vrijkwam; een smalle waterloop bleef over. Sindsdien ligt Overlangel tegenover een uiterwaardengebied met het van oorsprong middeleeuwse gehucht Keent dat lange tijd Gelders was en sinds 1958 tot de provincie Noord-Brabant behoort (fig. 3.5). In 1933 is ten zuiden van Keent een strook land gebruikt als vliegveld voor een grote vliegtuigshow in Overasselt. In 1944 werd het door de Duitsers opnieuw in gebruik genomen als uitwijkvliegveld voor Volkel dat steeds meer te lijden had van geallieerde bombardementen. Ze verhardden de baan met puin afkomstig van de St.-Antonius kapel van Keent. In september 1944 werd de vliegstrip door de Amerikanen gebruikt tijdens operatie Market Garden. Het werd gebruikt voor de aan- en afvoer van geallieerde troepen en materieel met C48-transportvliegtuigen.

De oorspronkelijke Maasmeander is genomineerd als aardkundig monument en wordt thans in het kader van een Irma-project (Interregionale Rijn-Maas Activiteiten) "teruggegeven aan de natuur". Hier ligt het nieuwe natuurgebied De Keent. De oude Maasarm is in 2010 opnieuw uitgegraven om het Maaswater bij hoge waterstanden meer ruimte te geven. Tegelijkertijd wordt het oude rivierbeeld enigszins hersteld. Een karakteristieke Maasmeander die tijdens de kanalisatie verdween, wordt in ere hersteld. Voorafgaand aan de uitgraving is in 2009 uit de Keentse klei een Canadese Spitfire MJ300 geborgen, die op 2 oktober 1944 door Duitse Fw-190 jagers was neergehaald.³⁵

³⁵ De gegevens over WOII zijn ontleend aan W.F.J. Boeijen 2009.
Bron: www.brabantsdagblad.nl/.../Achtergrondinforma_1207564a.doc.

Figuur 3.6

Rivierenkaart uit 1925-1932 met daarop de traverse van de Beerse Maas, en de geplande werkzaamheden in het kader van de Maasverbetering

Hertogswetering en Beersche Maas

Ten zuidwesten van Overlangel liggen enkele poelen en wielen in en aan de Hertogswetering. De Hertogswetering is in het begin van de 14^e eeuw, waarschijnlijk tussen 1300 en 1310, gegraven in een oude droge bedding van de Maas, bekend onder de naam Beersche Maas. De Beersche Maas, later ook wel traverse van de Beerse Maas of traverse van de Beerse Overlaat genaamd, heeft tot 1942 gediend als gecontroleerde overloopzone bij hoogwater van de Maas (fig. 3.6). De Hertogswetering dient vooral voor het draineren van het oude overstroomgebied. De Hertogswetering heeft smalle secties, gegraven in de droge bedding van de Beerse Maas en brede secties, waar hij de bedding volgt van een meander van een oude Maasarm. De brede secties zijn Hamerspoel-Putwielen bij Herpen en het Ossermeer bij Oss. De Beerse Maas begint feitelijk bij Beers en volgt vervolgens het stroomdal van de Raam tot voorbij Grave. Tussen Herpen en Overlangel is de doorlaat vernauwd door de aanleg van de Erfdijk om Herpen in 1332. De watermassa vond daartussen zijn weg via de Hamerspoel-Putwielen, en buigt vervolgens af in (noord-)westelijke richting om Herpen heen.

Op oude topografische kaarten van Overlangel staan meerdere wielen en poelen aangegeven, ook in de dorpskern van Overlangel. Eveneens kan men bij een aantal percelen de vermelding 'moeras' of 'water' in handschrift zien. Deze en andere landschappelijke elementen zijn weergegeven op een satellietfoto van Overlangel en omgeving (fig. 3.7). Ten zuiden van Overlangel ligt de 'Langelsche sluis'. Deze diende ter ontlasting bij hoogwater richting de Hamerspoel/Putwielen en als inundatiesluis ter verdediging van de vesting Grave. Deze vesting bleef tot 1876 onderdeel van de Maaslinie. De sluis ligt op een verhoogde grindweg, die de verbinding vormde tussen Grave en Ravenstein. Dergelijke verhoogde grindwegen vormden gemakkelijk te verdedigen doorgangen in geval van inundaties. De weg naar Ravenstein kruist ter hoogte van de Brink een andere verharde weg, die in westelijke richting naar Herpen voert. Langs de Maasdijk in noordoostelijke richting voert de weg naar Neerloon, waar een belangrijke oversteek over de Maas lag.

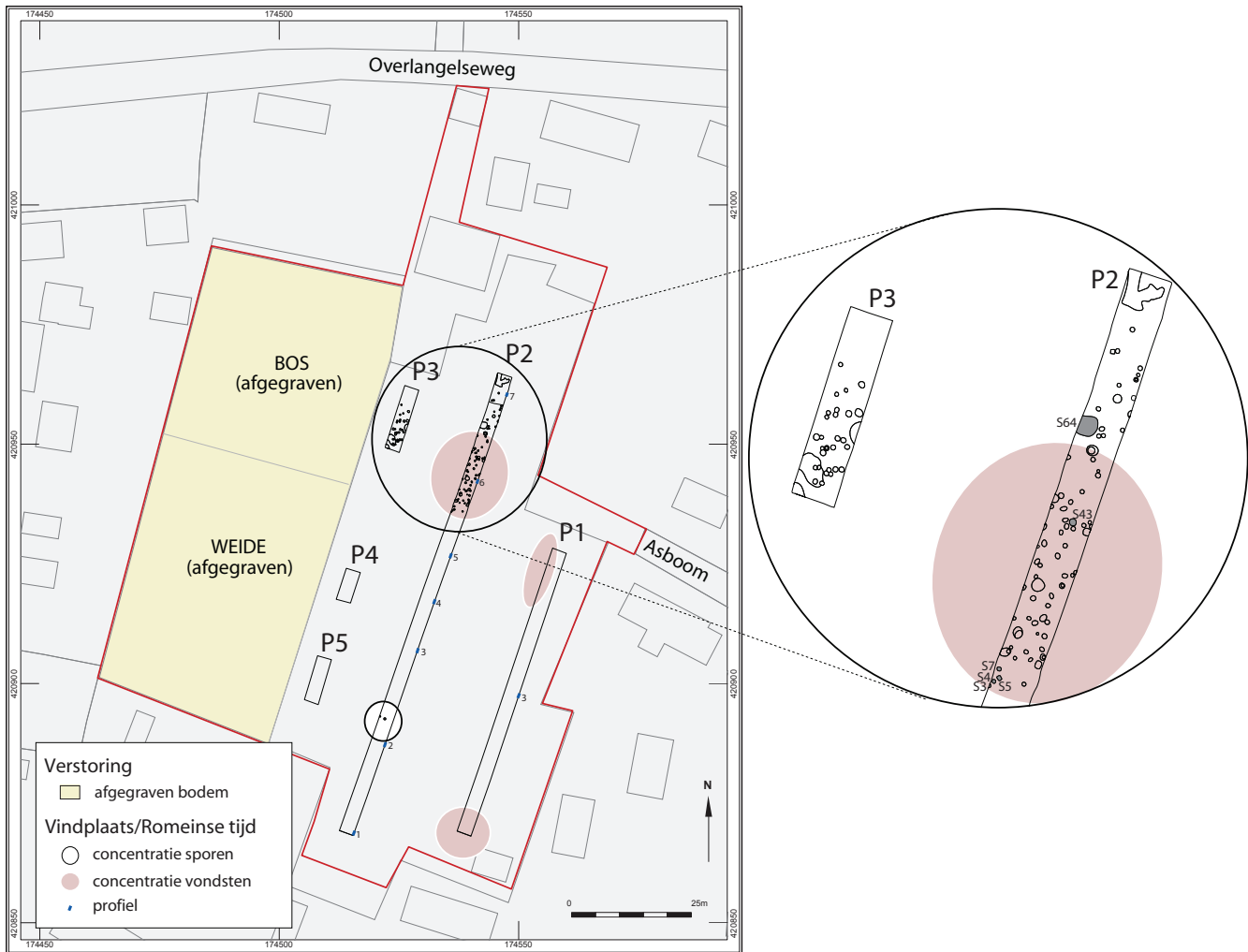
Figuur 3.7

Namen van in de tekst genoemde historisch-landschappelijke elementen op de satellietfoto van Overlangel en omgeving (bron foto: Googlemaps). De opgravingslocatie is met een ster aangegeven

3.4 Archeologische waarnemingen en verwachting op basis van de vooronderzoeken

In 2007 en 2008 zijn verkennende vooronderzoeken uitgevoerd. Het eerste betreft een booronderzoek, het tweede een proefsleuvenonderzoek. De landschappelijke resultaten daarvan staan in hoofdstuk 2 beschreven. Hieronder worden de archeologische resultaten van de vooronderzoeken samengevat.

Voorafgaand aan het booronderzoek vormde de ligging op een rivierterrasvlakte met zandopduiking en de bekende vindplaatsen uit de omgeving de basis voor een verwachtingsmodel van vindplaatsen uit de prehistorie tot en met de middeleeuwen in het plangebied. Het booronderzoek heeft de (middel-)hoge verwachting bevestigd door het aanboren van een archeologische vindplaats. Een uitzondering gold voor de westelijke percelen. Deze bleken namelijk tot tenminste 1 m diepte geheel verstoord door ontgroning. Zelfs de kans op het aantreffen van oorspronkelijk diepe grondsporen werd hier miniem geacht. Beide oostelijke percelen vertoonden daarentegen een intact bodemprofiel met een vondstrijke oude akker- of cultuurlaag in de ondergrond. In maar liefst 5 van de 13 boringen is aardewerk aangetroffen. Deze vondsten dateren uit de ijzertijd of inheems-Romeinse tijd en, in mindere mate, uit de middeleeuwen. Ook uit het afdekkende sediment zijn scherven uit genoemde perioden aangetroffen. Op basis van deze resultaten is een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd.

Figuur 3.8

Proefsleuven Overlangel-Asboom met sporen- en vondstconcentraties. Uit: Van der Linde 2008

Doel was niet alleen meer inzicht te verkrijgen in de stratigrafische opbouw, verspreiding, diepte en datering van eventuele vondstlagen (zie H 2), maar vooral ook in de aanwezigheid, aard, datering en spreiding van archeologische sporen en vondsten binnen de vindplaats.

Bij het proefsleuvenonderzoek zijn de oostelijke percelen van het plangebied met 5 werkputten onderzocht. Hierbij is één nederzettingsterrein onderscheiden, daterend uit de late ijzertijd en/of de vroeg-Romeinse tijd. Deze bestaat uit een vondstlaag met direct daaronder geassocieerde bewoningssporen (fig. 3.8). In deze vondst of oude looplaag zijn ook vondsten uit de steentijd en de middeleeuwen aangetroffen. Enkel in het uiterste noorden bleek de vondstlaag aangetast door recente bodemingrepen. Meer dan 100 grondsporen zijn aangetroffen, die sterk geclusterd liggen in een gebied van 35 bij 50 m in het noorden van de oostelijke percelen van het plangebied. Echter de begeleidende vondstlaag is ook in de rest van deze percelen aangetroffen. Gezien deze aanwezigheid en de vondstverspreiding daarbinnen waren om die reden ook in de rest van deze oostelijke percelen bewoningssporen te verwachten.

Vermoed werd dat de nederzetting zou bestaan uit één of enkele erven die mogelijk slechts korte tijd in gebruik zijn geweest; één tot maximaal twee eeuwen. Op de zuidelijke helft van het terrein zijn daarentegen slechts

enkele sporen aangetroffen. In de zuidoosthoek van het terrein werden wel sporen verwacht op basis van een toenemende vondstdichtheid in die richting. Verspreid over het gehele terrein zijn vondsten aangetroffen die aan de bewoningsfase waren te relateren. Het bleek dan ook niet mogelijk de vindplaats op dat moment te begrenzen. Op basis van de uitstekende conservering van de vindplaats konden wel overal bijzondere (off-site) sporen zoals geïsoleerde graven verwacht worden.

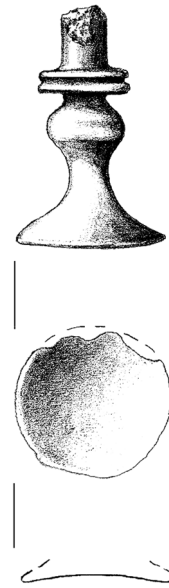
Het vondstmateriaal bestaat vooral uit handgemaakt aardewerk uit de ijzertijd of uit de Romeinse tijd. Daarnaast is Romeins importaardewerk gevonden, bestaande o.a. uit enkele stukken grijze 'Nijmeegse' waar, een dakpanfragment, enkele grote randfragmenten van voorraadpotten en van een wrijfschaal, een amfoorfragment en enkele bekerfragmenten waarvan tenminste één gevernist.

Onder het middeleeuwse aardewerk bevinden zich enkele fragmenten kogelpot en Elmpt uit de late middeleeuwen. Ze zijn afkomstig uit de vondstlaag. Dit laatste geldt ook voor een baksteenfragment uit de nieuwe tijd. Eveneens afkomstig uit de vondstlaag zijn enkele slecht geconserveerde runderkiezen. De gevonden metalen uit de vondstlaag lijken vooral uit de periode late middeleeuwen-nieuwe tijd te dateren. Ze bestaan uit enkele spijkers, een ijzerslak, een bronzen vingerhoed en een bronzen voetje van een langwerpige, staande object (fig. 3.9). Het vormt mogelijk de basis van een schaakstuk (een pion of een loper) uit de middeleeuwen of nieuwe tijd.

Het steenmateriaal bestaat grotendeels uit onbewerkte keien. Deze komen van nature niet voor in het sediment en moeten zijn aangevoerd. Enkele stukken zijn gedetermineerd als basaltlava.³⁶ Dit gesteente is vanaf de prehistorie gebruikt voor de fabricage van maalstenen. De fragmenten zijn te klein voor een grove datering. Er zijn drie stukken bewerkt vuursteen gevonden. Eén afslag en een schrabber passen in de late vuursteenindustrie en dateren vermoedelijk uit de tweede helft van de bronstijd of ijzertijd.³⁷ Opmerkelijk was de vondst van een vuurstenen spits uit de tweede helft van het midden- of laat-neolithicum. Gezien het ontbreken van andere vondsten of sporen uit deze periode betreft het hier slechts een losse vondst.

Slecht enkele grondsporen konden op basis van de insluitsels gedateerd worden in late ijzertijd of in de Romeinse tijd. De bulk van het vondstmateriaal was afkomstig uit de cultuurlaag. Op basis van de relatief lage aantallen Romeinse importen kwam een datering in de vroeg-Romeinse tijd naar voren.

De bewoning zou in dat geval grofweg in de 1^e eeuw n.Chr. te plaatsen zijn, hoewel niet uit te sluiten was dat het terrein vroeger in de ijzertijd of later in de Romeinse tijd bewoond is geweest. Vanaf de late middeleeuwen leek het terrein opnieuw in gebruik geweest, echter aan dit gebruik konden nog slechts een aantal vondsten en geen grondsporen gekoppeld worden. Het grondgebruik vanaf die periode was eveneens onduidelijk, aangezien geen aanwijzingen voor beakkering of de vorming van esdekken waren gevonden.

Figuur 3.9

Bronzen voetstuk uit de vondstlaag in proefsleuf 2. Schaal 1:1 (v.32; tekening: R. Timmermans). Uit: Van der Linde 2008

³⁶ Determinatie dr S. Knippenberg (Archol).

³⁷ Determinatie drs. L. van Hoof.

4 Vraagstellingen en methodiek

4.1 Inleiding

Het plangebied heeft een zeer hoge archeologische waarde dankzij de hoge ligging. Deze verwachting is getoetst en bevestigd tijdens de vooronderzoeken.

Gezien de ver gevorderde bouwplannen bleek behoud ter plaatse (*in situ*) geen optie. Om de archeologische waarden zeker te stellen, is daarom gekozen voor behoud ex situ in de vorm van een definitief archeologisch onderzoek (DO) oftewel een opgraving.

Het doel van de opgraving was het verkrijgen van inzicht(en) in de laatprehistorische en inheems- Romeinse bewoning van het gebied, ingebed in een regionale en landschappelijke context.

Het onderzoek van de vindplaats is belangrijk voor de beeldvorming over de pre- en protohistorische bewoning van Overlangel, en de Maaskantregio. Om dit doel te bereiken, is door het bevoegd gezag een reeks onderzoeksvragen geformuleerd.³⁸

4.2 Vraagstellingen

De onderzoeksvragen zijn in een aantal thema's onderverdeeld:

Aansluiting NOaA, onderzoekskader Universiteit, samenwerking andere projecten/specialisten

De microregio Maaskant wordt in de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) genoemd als een regio met een hoge wetenschappelijke potentie. Op een hoger niveau moeten de gegevens worden geïncorporeerd in het Maaskantproject van de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden. In de uitwerking is aansluiting bij de onderzoeksvragen van dit project verplicht. De algemene vraagstellingen daarbij zijn:

1. Wat kan het onderzoek bijdragen aan de beeldvorming van het verleden in de microregio Maaskant?
2. Hoe kan de bewoning worden ingepast in de voor Oss ontwikkelde modellen voor nederzettingstypen, -systemen en landschapsgebruik?

Vraagstellingen fysieke landschap

Uitgangspunt is het vaststellen en/of aanvullen van het beeld verkregen uit eerder onderzoek van de bodemopbouw, geologie en geomorfologie in het plangebied:

1. Wat zijn de fysieke landschappelijke kenmerken van het onderzoeksgebied?
2. Hoe is de archeologisch relevante geologische, geomorfologische en bodemkundige opbouw van de ondergrond?
3. Wat zegt de landschappelijke ligging van de archeologische resten over de locatiekeuze en het vroegere landschapsgebruik?
4. Is er een esdek aanwezig? Wat is de datering en tijdsdiepte van het esdek?

---

³⁸ Jansen 2009.

Vraagstellingen archeologie algemeen

1. Wat kan het onderzoek bijdragen aan de kennis van het verleden van Overlangel?
2. Wat is de aard, datering, omvang en fysieke kwaliteit (gaafheid, conservering) van de vindplaats?
3. Hoe was de bewoningsgeschiedenis en het landschapsgebruik in het plangebied, in synchroon en diachroon perspectief?

Vraagstellingen archeologie specifiek

Van bovengestelde algemene vragen zijn voor het onderzoek op de Asboom de volgende (meer specifieke) onderzoeksvragen afgeleid. Niveau en mogelijkheid van beantwoording is afhankelijk van de uiteindelijke resultaten:

1. Wat is de interpretatie van de vondstlaag? Bevindt deze zich over het gehele onderzoeksgebied. Zijn de vondstverspreidingen evenredig? Is er een relatie met de onderliggende sporen en structuren? Wat betekenen de vondstconcentraties in het 'lege gebied'?
2. In het onderzoeksgebied worden erven uit de late ijzertijd en vroeg Romeinse tijd verwacht. Hoe zijn deze ingericht? Zijn ze begrensd? Maken de verschillende erven deel uit van een 'zwerfend erf' systeem of zijn ze gelijktijdig? Welke elementen vinden we op het erf/erven?
3. Kunnen we de begrenzing van de nederzetting(en) vaststellen?
4. Is er grip te krijgen op de fasering van de nederzetting(en)? Hoe ontwikkelt de nederzetting zich?
5. Belangrijk is hoe de bewoning gekarakteriseerd kan worden? Past deze in de gangbare modellen voor (late) ijzertijd en inheems-Romeinse nederzettingen en nederzettingssystemen zoals we die kennen van de zandgronden?
6. Wat is de relatie tussen de (eventuele) Romeinse erven/nederzetting en de erven uit de voorafgaande ijzertijd? Is er sprake van een continue bewoning?
7. Hoe verhouden de zones zich met relatief veel en een beperkt aantal sporen? Liggen in de laatste zone zogenaamde 'off-site' fenomenen als begravingen, kuilen, activiteitenlocaties, ovens of akkers (eergetouw- of ploegkrassen)?
8. Indien er sprake is van continuïteit van bewoning in het gebied, biedt dit onderzoeksmogelijkheden inzicht(en) te krijgen aangaande de overgang van de ijzertijd naar de Romeinse tijd, en de daarmee gepaard gaande veranderingen b.v. in huizenbouw, structurering van erf en nederzetting, materiele cultuur (romanisatie)?
9. Wanneer eindigt de (Romeinse) bewoning van het gebied? Past dit in het algemene beeld voor die periode? Zijn er aanwijzingen waarom het gebied is verlaten?
10. Het gebied herbergt ook vondstmateriaal uit de middeleeuwen. Hoe passen deze in het verhaal van het onderzoeksgebied?

Aanbevelingen

1. Wat is de waardering van het resterende deel van de vindplaats buiten het onderzoeksgebied?
2. Wat is de aanbeveling voor eventuele maatregelen van behoud?

4.3 Methoden en technieken

Inleiding

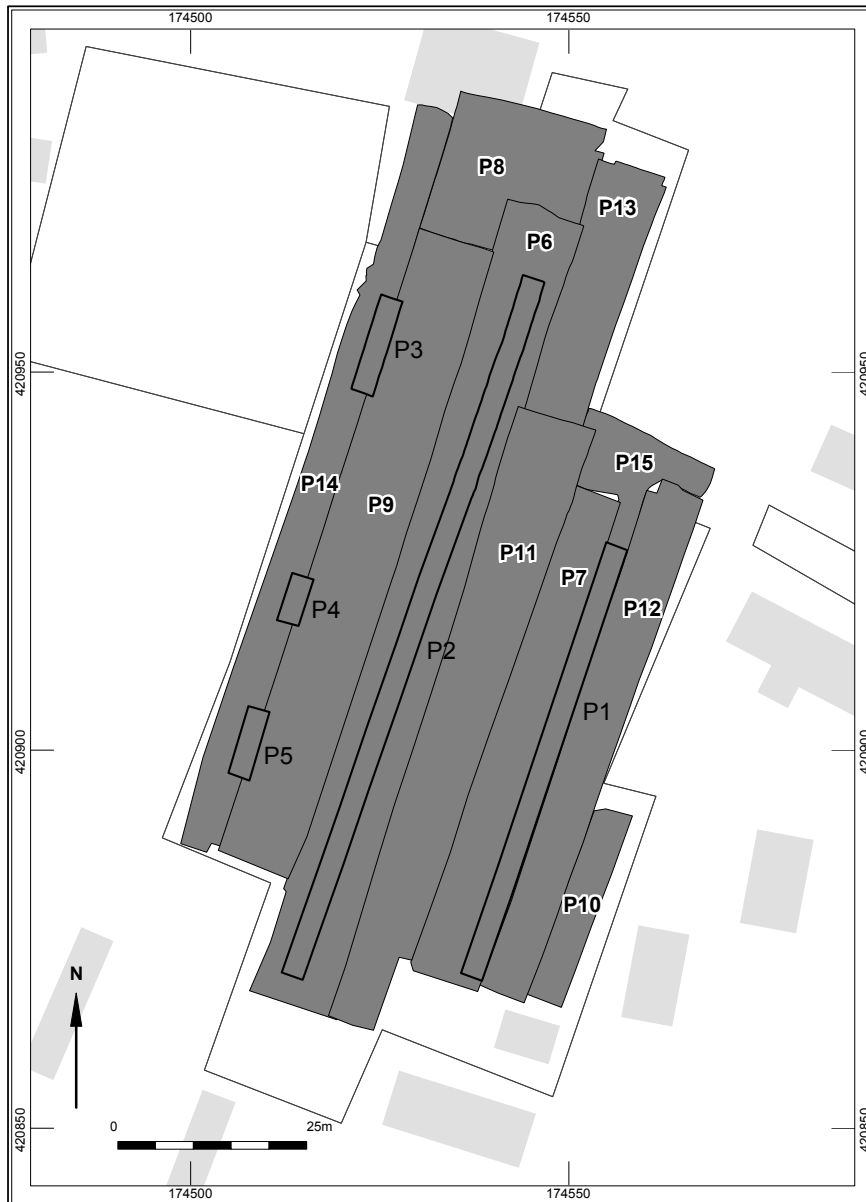
Als leidraad voor de te volgen veldstrategie golden de hierboven gestelde onderzoeksvragen. Het onderzoek is uitgevoerd volgens de normen en eisen gesteld in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA-versie 3.1). De opgraving vond plaats in de periode 17 augustus 2009 tot en met 10 september 2009. De weersomstandigheden waren warm en zeer droog. Het mooie weer zorgde voor een geslaagde open dag, die tijdens de opgraving op 2 september is georganiseerd (fig. 4.1).

Werkputten

Het plangebied Overlangel-Asboom is vlakdekkend onderzocht, waarbij zo groot mogelijke werkputten zijn aangelegd. Hiervan is afgeweken indien structuren in zijn geheel blootgelegd konden worden, of indien stortbeheer een grotere omvang van de werkput niet toestond. Uiteindelijk zijn 10 putten aangelegd met een totale omvang van 5520 m². De werkputten zijn genummerd van 6 t/m 15; de putnummers 1 t/m 5 waren immers al bij het vooronderzoek uitgegeven (fig. 4.2). Enkele delen van het plangebied zijn niet opgegraven. Aan de oost- en zuidzijde van het terrein zijn stroken uitgespaard langs de huidige bebouwing om ondermijning te voorkomen. Aan de westzijde van het terrein is een strook langs het beboste perceel uitgespaard om de wortelzone van de bomen te ontzien. Tenslotte bleek aan de noordzijde dat de zone van de geplande toerit voor de nieuwe woonwijk nog niet toegankelijk was. Aldus kon ca. 500 m² niet onderzocht worden. De zomerse omstandigheden zorgden voor een aantal beperkingen. Het bodemprofiel was sterk uitgedroogd; hierdoor was het aan te leggen sporenvak erg stoffig en structuurloos. Sporen dienden bij de aanleg meteen aangekrast en getekend te worden, gezien het risico van overstuiving. Verder was de lutumhoudende vondstlaag plaatselijk sterk uitgehard en compact, waardoor bij het laagsgewijs verdiepen soms brokken grond – met eventuele vondsten - loskwamen. Gezien de beperkte schaal heeft dit overigens geen invloed gehad op het verspreidingsbeeld van de vondsten.

Figuur 4.1
Open dag op de opgraving

Figuur 4.2

Puttenkaart met putnummering inclusief geprojecteerde IVO-proefsleuven en begrenzing plangebied (zwart)

Vlaakaanleg en vondstverzameling

De werkputten zijn aangelegd met een mobiele kraan met gladde bak en na het veldwerk dichtgereden met een loader. De aanleg van de vlakken ging laagsgewijs, per archeologisch niveau. Als eerste is de moderne bouwvoor (laagspoor 5000) verwijderd, gevolgd door het pakket doorbraaksediment (laagspoor 5010/5020). Vondsten uit deze bovengrond zijn handmatig verzameld in vakken van 25 m² (5 x 5 m) over het gehele onderzoeksgebied om inzicht te krijgen in de relatie met (de vondst spreiding in) de onderliggende bodemlagen.³⁹ Per werkput zijn dat doorgaans twee raaien vakken geweest. Hiertoe zijn voor de eerste raai telkens de vaknrs. 1 t/m 50 gereserveerd, voor de tweede raai de vaknrs. 51 t/m 100.

De hieronder gelegen vondstlaag (laagspoor 5030) is nauwgezet onderzocht; hieruit zijn de vondsten verzameld in vakken van 4 m² (2 x 2 m), over het gehele onderzoeksgebied. Afhankelijk van de breedte van de werkput zijn dat 4, 5 of 6 raaien vakken geworden. Voor de eerste raai

³⁹ Gezien de deels geroerde aard van de bovengrond had een kleinere verzameleenheid geen zin.

Figuur 4.3

Aanleg vlak met vondstdocumentatie per vak

golden dan de vaknrs. 101 t/m 200, voor de tweede raai de vaknrs. 201 t/m 300, 301 t/m 400 etc. (fig. 4.4). De kleinere verzameleenheid - in vergelijking met de bovengrond - maakt een nauwkeurige analyse mogelijk van de ruimtelijke relatie tussen de vondsten enerzijds en de sporen en structuren anderzijds.

Aanvullend hierop is de vondstlaag verkend door middel van tien zeefvakken van 1 m² (zie hieronder; fig. 4.5). De vondsten zijn in vakken verzameld om in de analyse te kunnen komen tot verspreidingskaarten van het vondstmateriaal – inclusief kleine fragmenten - per archeologische periode (zie H 5). Direct onder de vondstlaag lag in principe het sporenvlak, in de top van het ‘schone’ rivierterras (laagspoor 5040). Indien hierin geen grondsporen werden aangetroffen, is het vlak ter controle op mogelijk aanwezige steentijdniveau’s nog één tot twee decimeter verdiept.

De aanleg van sporenvlak, het aankrassen en interpreteren van grondsporen is verricht onder leiding van een daartoe bevoegd archeoloog (medior-, ondersteund door een senior-archeoloog) (bijlage 1). De aanleg is continu visueel en met een metaaldetector geïnspecteerd (fig. 4.6). Dit laatste is gedaan door een ervaren detector-amateur. Metaalvondsten, bijzondere vondsten en vondstconcentraties zijn ingetekend en ingemeten met een total station. Vondsten uit sporen zijn aan het betreffende grondspoor toegewezen, en waar mogelijk aan een specifieke vulling van het grondspoor (bijlage 2). Het sporenvlak is handmatig bijgeschaafd, om ook de slecht leesbare sporen te kunnen herkennen. Direct na aanleg is het vlak geïnterpreteerd en gedocumenteerd. Waar mogelijk zijn op basis van vlakrelaties sporen al gegroepeerd tot gebouwstructuren of toegewezen aan specifieke periodiseringen.

De vlakdocumentatie omvat vlaktekenen, vlakfotografie en het digitaal inmeten met een total station. Vooraf is een meetsysteem met een aantal grondslagpunten uitgezet voor het inmeten van de onderzoekseenheden in het Rijksdriehoeknet. Deze meetgegevens zijn gebruikt om de opgraving in zijn geheel te kunnen koppelen aan de Nederlandse topografie, alsook te plaatsen ten opzichte van NAP.

Figuur 4.4

Vakkenkaart (2 x 2 m) met nummering per werkput, inclusief de locatie van de gezeefde vakken van 1 x 1 m (grijs)

Figuur 4.5

Zeven van grond uit vakken van 1 x 1 m in werkput 6

Monsterprogramma en zeven

Vóór het oostprofiel van werkput 6 langs is een strook van 1 m breed verdiept tot net boven de vondstlaag. In deze strook is een raai van 10 zeefvakken uitgezet, ongeveer 1 m² vak per 15 m (fig. 4.4). De vondstlaag was gemiddeld 30 cm dik, wat in totaal neerkomt op een zeefvolume van 3 m³. Vondsten per metervak zijn in zijn geheel onder één vondstnummer verzameld; er is dus binnen de vondstlaag geen gelaagdheid onderscheiden. Er is gezeefd met een handschudzeef op 3 mm maaswijdte. Enkele vakken konden droog gezeefd worden in de werkput; de meeste zijn nat gezeefd bij de veldbasis. Naar aanleiding van de profielwaarnemingen en de zeefresultaten is in overleg met het bevoegd gezag tijdens veldwerk besloten dit monsterprogramma niet voort te zetten, aangezien dit te weinig nieuwe informatie zou opleveren (zie H 5). De rest van de 1 m brede strook is daarna met de aanleg van de naastgelegen werkputten 11 en 13 mee verdiept.

Figuur 4.6

Aanleg vlak met metaaldetectie

Figuur 4.7

Oostprofiel van werkput 12 met pollenbakken in de opvulling van kuil S12.1.4 en de onderliggende en afdekkende afzettingen

In totaal zijn acht profielen, verspreid over de vindplaats, op textuur bemonsterd, teneinde inzicht te verkrijgen in de korrelgrootteverdeling van de verschillende sedimenten. Dit kon extra informatie opleveren over de genese van deze sedimenten, en de variatie in samenstelling van de terrastop en de welvingen daarin. Na afloop van het veldwerk is, in samenspraak met de fysisch-geograaf,⁴⁰ de analyse van deze monsters overbodig geacht; de veldwaarnemingen en –beschrijvingen voldeden. Tenslotte is in het oosten van werkput 12, aan de rand van het plangebied, het profiel bemonsterd met pollenbakken (fig. 4.7). Het gaat om de opvulling en afdekking van een kuilencluster uit de periode late bronstijd – vroege ijzertijd.

Op verzoek van het bevoegd gezag is een deels vrijgelegde middeleeuwse boerderij en een deel van het erf ten behoeve van fosfaatanalyse bemonsterd. Mogelijk zou de analyse inzicht kunnen geven in functionele verdelingen binnen de boerderij. Zo zou bv. de locatie van een staldeel in de boerderij aangetoond kunnen worden. In totaal zijn hiertoe 104 fosfaatmonsters genomen in en om de boerderijplattegrond, en 3 referentiemonsters in ‘schone’ grond. Het bleek uiteindelijk niet mogelijk de gehele plattegrond vrij te graven, omdat deze zich in noordelijke richting tot buiten het plangebied uitstrekte. Het zou alleen zinvol zijn de (kostbare) analyse op een complete plattegrond uit te voeren, teneinde een verloop van fosfaatwaarden op het volledig erf te kunnen karteren.

Voor paleobotanisch onderzoek gold, dat de (grotere) kuilen, waterputten en sporen die verkoolde resten bevatten interessant waren voor bemonstering.

⁴⁰ Dr. J. de Moor van Earth Integrated Archaeology.

Gezien de ligging van de vindplaats op goed ontwaterde Pleistocene terrasafzettingen kwamen andere sporen hiervoor niet in aanmerking. In totaal zijn toch 90 grondmonsters genomen, waarvan een fors deel (37 stuks) uit grondsporen van de bovengenoemde middeleeuwse boerderij. Uiteindelijk zijn acht monsters hiervan onderzocht (zie paragraaf 5.3.6).

Profielen, boringen, coupes en vondsten

De eerste werkput (werkput 6) is aangelegd midden over de lengteas van het terrein. Langs de westrand van put 6 is een gidsprofiel geprepareerd, ter monsternamen waarvan delen zijn gedocumenteerd. Tijdens het onderzoek zijn in totaal verdeeld over vier raaien 20 profielkolommen van 1 m breedte, en één doorlopend profiel van 24 m gedocumenteerd. De profielen zijn aangelegd tot onder het opgravingsvlakniveau om inzicht te krijgen in de bodemopbouw. De profielen zijn gefotografeerd, op schaal 1:20 getekend en digitaal ingemeten. De kolommen hebben een tussenafstand van gemiddeld 20 m.

Alle antropogene grondsporen zijn gecoupeerd, met uitzondering van evident recente grondsporen. Alle coupes zijn op schaal 1:10 getekend, digitaal gefotografeerd en vervolgens handmatig afgewerkt. Structuren zijn zoveel mogelijk als geheel blootgelegd en als zodanig opgegraven. Vondsten die zijn gedaan bij het couperen zijn per spoor en vulling verzameld; vondsten die zijn gedaan bij vlakaanleg zijn per laag en per vak verzameld. Daartoe zijn unieke vondstnummers uitgedeeld.

In enkele witgrijs uitgeloopte zones in de diepere delen van de terrasafzettingen zijn op een tiental plaatsen controleboringen gezet. Doel was te controleren of hierin nog de restanten van depressies aanwezig waren, zoals in het noordoosten van het plangebied, (ondiepe) geulen of grindbanken konden worden aangetroffen. Dit bleek niet het geval. De boringen zijn ca. 1 m onder het sporenvlak doorgezet en vertonen een normale terrassequentie, waarbij de diepere sedimenten grover zijn.

5 Resultaten

5.1 Landschap en bodemopbouw

Tijdens een veldbezoek van de fysisch-geograaf konden enkele belangrijke interpretaties uit het proefsleuvenonderzoek worden aangepast, alsook profielwaarnemingen worden toegevoegd (vergelijk fig. 2.5 en fig. 5.2).

De (bijgestelde) interpretaties van de bodemopbouw zijn te zien in figuur 5.1 en 5.2. Tabel 5.1 toont de laagnummering van deze bodemopbouw. De bodemopbouw wordt nu – van onder naar boven- per laag beschreven.

Tabel 5.1

Beschrijving van de laagnummers

S5000 = bouwvoor zwak grindig Zs1 met puinspikkels, steenkoolbrokjes, scherven uit de middeleeuwen-nieuwe tijd. In het noordelijk terreindeel komen hierin ook prehistorische scherven voor;

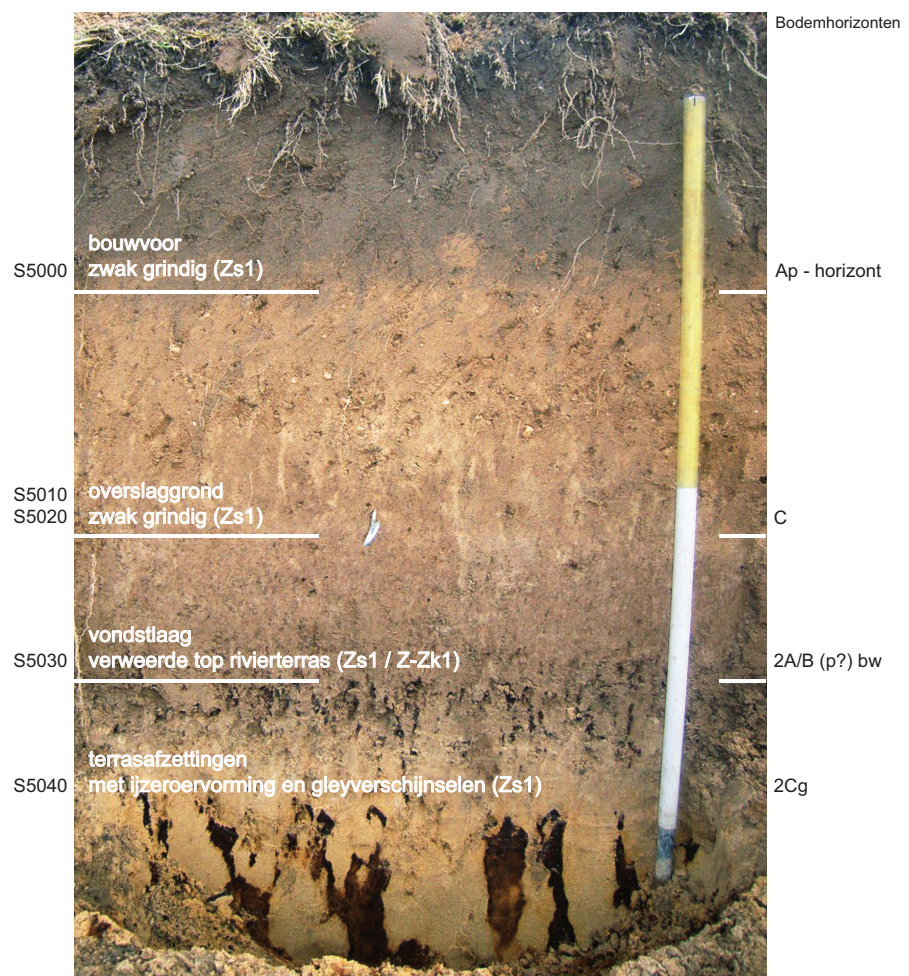
S5010/5020 = zwak grindig Zs1 met een enkele puinspikkel – tweefasige overslaggrond. Hierin is incidenteel ook prehistorisch (verspoeld) materiaal aangetroffen;

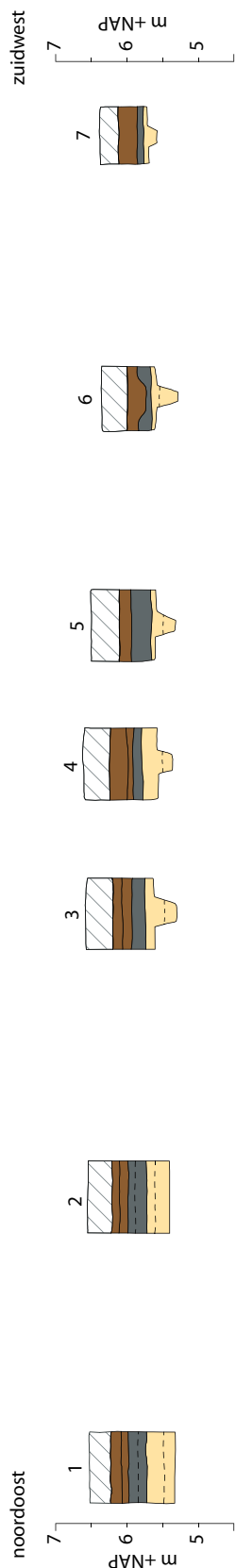
S5030 = zeer zwak lemig Zs1/2 tot Zk1, vondstlaag met scherven uit de ijzertijd/bronstijd? – bodem in top rivierterras;

S5040 = Zs1 wgr-wbr met veel oervorming en roestvlekken – rivierterras;

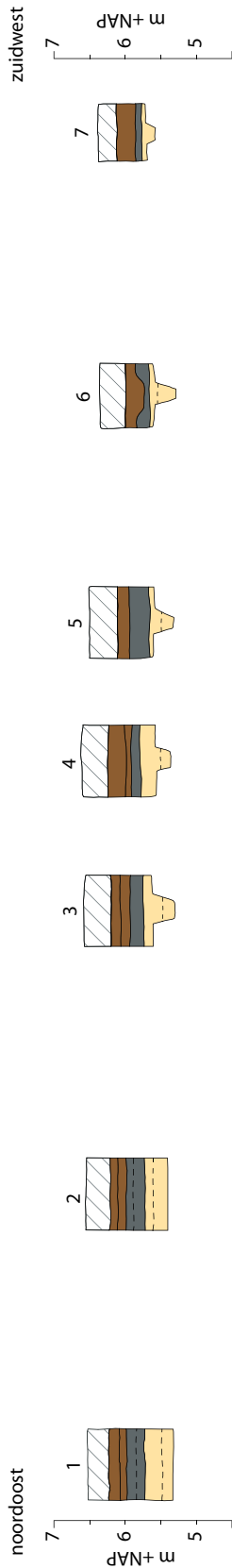
Figuur 5.1

Profiel met interpretatie bodemopbouw naar inzichten van de opgraving (profiel 3, noord-oosthoek van proefsleuf 1; voor ligging, zie fig. 3.8). Naar: Van der Linde 2008

- S5000 dgrbr, Zs1 zwak grindig = bouwvoor
- S5010/S5020 br Zs1 zwake grindig = overslaggrond
- S5030 grbr Zs1-Zk1 = top rivierterras = vondstlaag
- S5040 wgr-lbr Zs1 = terrasafzettingen

- S5000 dgrbr, Zs1 zwak grindig = bouwvoor
- S5010/S5020 br Zs1 zwake grindig = overslaggrond
- S5030 grbr Zs1-Zk1 = top rivierterras = vondstlaag
- S5040 wgr-lbr Zs1 = terrasafzettingen

Figuur 5.2

Raai van profielen met bodemopbouw van noord naar zuid (oostzijde proefsleuf 2; voor ligging zie fig. 3.8). Naar: Van der Linde 2008

Rivierterrasafzettingen

Het sediment dat de basis vormt van de profielopbouw blijkt géén dekzand maar laat-glaciaal rivierterras van de Maas. Deze afzetting (laagspoor 5040) vertoont een fining upwards sequentie. Dat wil zeggen dat het sediment naar boven toe steeds fijnkorreliger wordt.

De top van de terrasafzettingen (laagspoor 5030) ligt tussen 7,3 m + NAP in het noordwesten en 6,8 m + NAP in het midden en zuiden (fig. 5.3). De terrastop loopt op in noordelijke, westelijke en noordoostelijke richting. De top laag is vooral in het midden en zuiden gaaf bewaard door afdekking. In het uiterste zuiden is daarentegen sprake van lichte (water)erosie bij de afzetting van (lichte) overslaggronden. In het noorden, vooral in het uiterste noorden is er sprake van aftopping door landbouw vanaf de middeleeuwen tot op heden. Plaatselijk is meer dan de helft van de (hier sterk verbruinde) terrastop verdwenen. Het terrasreliëf is dan ook oorspronkelijk geaccentueerder geweest met- naar schatting- een verloop van 0,8 m over een afstand van 120 m. Dit betekent een helling van 0,66°.

De top laag van het rivierterras varieert van zwak kleiig (met een vrij laag lutumgehalte) tot matig fijnzandig. Ter hoogte van de noordelijke, hoge zone is de top van het terras zandiger en sterk verbruind. Deze zone valt samen met de sporen- en vondstenclusters. De kolomopnames tonen duidelijk de hoge welvingen van het meest zandige, noordelijke hoge deel (fig. 5.2).

De top van de terrasafzettingen ligt in het middendeel wat lager; daar is de top zeer kleiig. In dit kleiige middendeel liggen vrijwel geen grondsporen en bevinden zich beduidend minder vondsten.

Uit mondelinge mededelingen van omwonenden kwam naar voren dat bij men bij de aanplant van bomen in de tuin geregeld last had van een ca. 0,5-1 m diep gelegen zeer compacte obstructielaag, vermoedelijk was dit een droge kleilaag. Ook ten tijde van de prehistorische bewoning zal dit zijn weerslag hebben gehad in de vorm van hogere, zandige, uitstekend ontwaterde terrasdelen, en lagere, kleiiger delen met een stagnatie van grondwater. Dit zal gezorgd hebben voor aanvullende (laterale) grondwaterbewegingen en de vorming van de dieper gelegen oude reductie-uitloingszones. Deze zijn zowel in enkele diepteprofielen als dagzomend in de vlakken aangesneden.

In het zuidelijk deel begint opnieuw de aanzet van een hogere, zandige welving. Deze aanzet valt samen met de rand van het onderzoeksgebied. Toch tekent zich in deze zone al duidelijk de rand van een vondstcluster af; er zijn hier echter geen grondsporen aangetroffen. Deze zijn zeker wel verder naar het zuiden te verwachten, buiten de rand van het plangebied in richting van de Doctor Ruijsstraat.

De terrastop toont sporen van bodemvorming. In de zandigste delen van de top laag is een gelamelleerd patroon te zien met millimeterdunne bruine kleilaagjes. Dit was vooral goed waar te nemen in door de zon sterk uitgedroogde profielen. De laag is een verweerde bodem, die is gevormd in de top van het rivierterras vanaf het einde van het Pleistoceen. Feitelijk zijn de hierin opgetreden bodemvormende processen vergelijkbaar met brikvorming en verbruining. Er is, in tegenstelling tot dekzanden van vergelijkbare ouderdom, geen podzolering opgetreden doordat het substraat te mineraalrijk is en door de fijnere leem- en lutumfracties. De bodem

in de top van het rivierterras is te karakteriseren als een vorstvaaggrond. Deze bodem is millennialang het looppniveau geweest, waar in al die tijd vondstmateriaal kon accumuleren. Deze bevat dan ook vele potscherven en houtskooldeeltjes, die sterk zijn gefragmenteerd door verwerking en betreding. De bodemhorizont wordt geïnterpreteerd als akker- of cultuurlaag, hoewel direct eronder geen oude ploegsporen, eergetouwkrassen⁴¹ of andere indicatoren voor grondbewerking zijn aangetroffen.

Overslaggrond

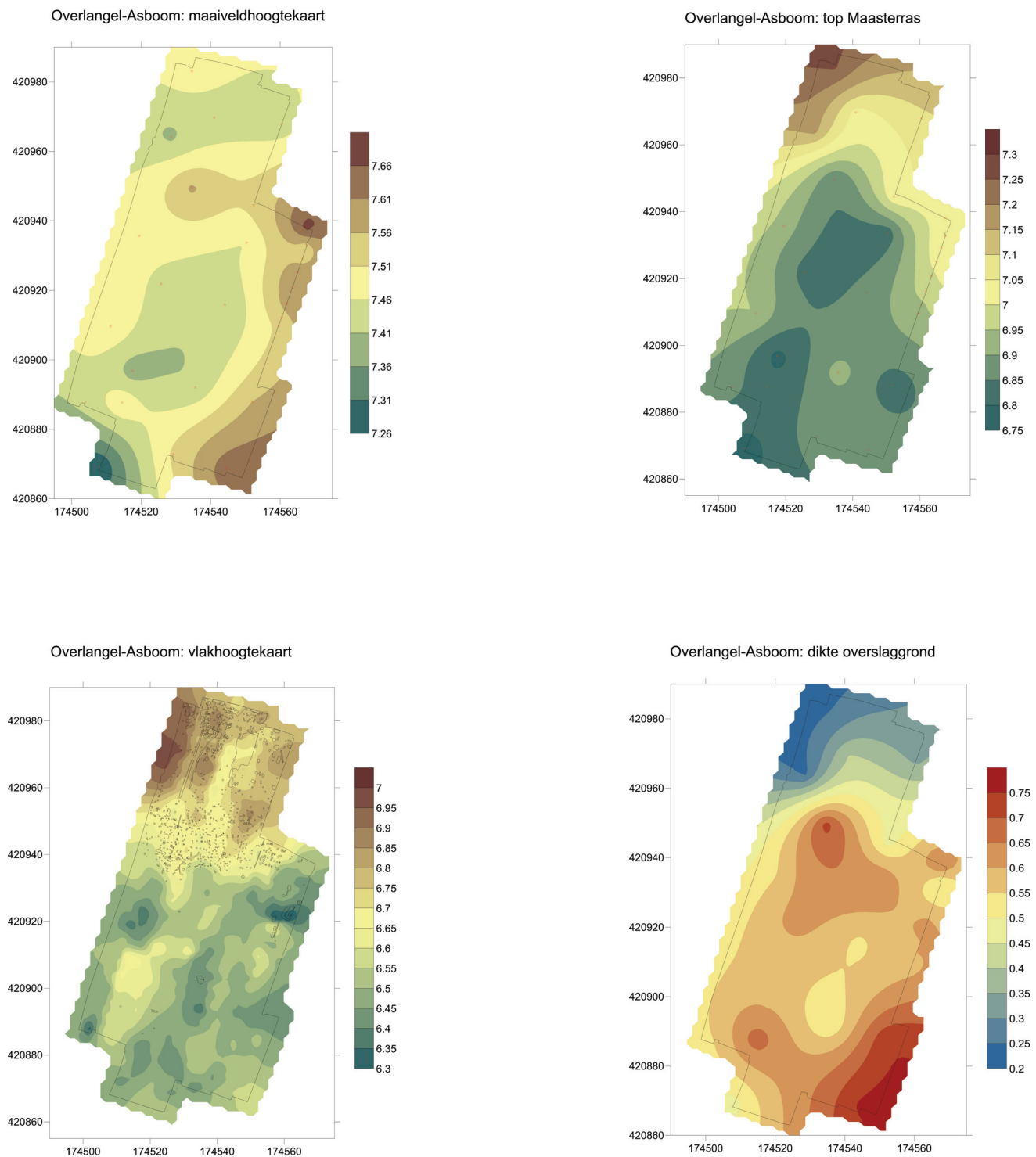
Boven de terrasafzettingen is een overslaggrond afgezet (laagsporen 5010/5020). Figuur 5.3 toont de variatie van de dikte van deze grond binnen het onderzoeksgebied. De kaart is berekend door de top van terrasafzettinge af te trekken van de maaiveldhoogtes. Het sediment bovenop het terras bestaat vrijwel zeker uitsluitend uit overslag/doorbraaksediment (dus géén antropogene ophogingen). De dikte varieert van 0,2 m in het noorden-noordwesten tot maar liefst 0,7 m in het zuidoosten. Gemiddeld is de dikte ca. 0,5 m.

Overslaggronden zijn veelal het gevolg van dijkdoorbraken in de historische tijd⁴² of van doorbraken en herafzetting van oeversedimenten. Ze zijn dan ook niet altijd te onderscheiden van crevasseafzettingen. Gezien de ligging van Overlangel dicht aan de Maasdijk en de Beerse Overlaat, alsook de aanwezigheid van vele wielen in de nabijheid, ligt het eerste het meest voor de hand. Wielen zijn diepe poelen of kolken die zijn gevormd op de plaats van dijkdoorbraken. De kracht van het water sleet daarbij soms wel 10 m diepe gaten uit. Het sediment daaruit werd achter het wiel herafgezet. Vaak was de dijk niet meer te dichten en werd een nieuwe dijk binnen of buiten het wiel aangelegd. Een complex aaneengesloten wielen genaamd de Putwielen ligt tussen Overlangel en Herpen in (zie H 3). Ook de insluitsels in de laag met puinspikkels wijst op een afzetting in de historische tijd, te weten na de Maasbedijking. Plaatselijk is de bovenzijde van het rivierterras scherp begrensd door een erosief vlak met de overslaggrond. Er is dus weliswaar een deel weg, maar het profiel is grotendeels intact.

In het midden en oosten van het onderzoeksgebied is het meest gesedimenteerd, wat het hooggelegen maaiveld aan de oostzijde van het terrein verklaart. De overslaggrond is dan ook vanuit het oosten afgezet. Van deze doorbraken getuigen ook de vele wielen rondom Overlangel. Op de hoogste terrasdelen is minder afgezet. In het uiterste zuiden is een zeer scherpe grens tussen terras en overslag zichtbaar; hier is een klein deel van de terrastop met zekerheid geerodeerd. In de overslag zijn geen zware grindsnoeren of -banken zichtbaar, vermoedelijk is deze erosie kleinschalig, en hebben de overslaggronden het terras voornamelijk afgedekt. In het noorden is dit minder duidelijk, aangezien de terrastop daar nabij het maaiveld ligt en gedeeltelijk door landbouw is aangetast. Ter plaatse is de bouwvoor echter niet bijzonder grindig, maar de terrastop wel zeer zandig. De overslaggrond is fijngrindig en wordt niet gekarakteriseerd door grindsnoeren, wat een sterke erosie zou suggereren. De top van de overslaggrond is sterk gehomogeniseerd door moderne beakking. De bodemvorming in het overslagsediment is eveneens te karakteriseren als vorstvaaggrond.

41 Een eergetouw is een in de prehistorie gebruikt type ploeg, die de teelgrond scheurde in plaats van keerde.

42 Een beruchte watersnood vond plaats op 31 december 1925. Ten gevolge van een dijkdoorbraak bij Overasselt werden maar liefst 3000 huizen in het Land van Maas en Waal beschadigd of vernietigd (Van Heiningen 1986).

Figuur 5.3

Hoogtekaarten van maaiveld, sporenvak, terras, dikte overslaggrond

Huidige bouwvoor

De bouwvoor is net als de overslaggrond fijngridig en zwak humeus (laagspoor 5000). De welvingen in de voornoemde, onderliggende afzettingen zijn op het maaiveld deels genivelleerd. Gemiddeld is er een hoogteverschil van slechts 0,2 m. Het maaiveld schommelt tussen 7,6 m + NAP in het oosten en 7,2 m + NAP in het zuiden. Het terrein loopt grofweg af in westelijke richting.

Er zijn geen aanwijzingen voor terreinophogingen in het plangebied. Wel zijn aan de noordzijde enkele zandwinningskuilen aangetroffen; hieruit gewonnen zand is gebruikt bij de fundering van aangrenzende boerderijgebouwen. De noordelijke zone zal oorspronkelijk iets hoger hebben

gelegen. De perceeloriëntatie en ploegrichting zijn sinds mensenheugenis NNO-ZZW geweest. De O-W-helling zal dan ook een oorspronkelijke situatie weergeven.⁴³

5.2 Sporen en structuren

5.2.1 Inleiding

Vrijwel alle grondsporen kwamen direct onder de vondstlaag (laagspoor 5030) te voorschijn. Dit gold niet voor de recente grondsporen; die doorsneden (de resten van) de vondstlaag.

De hoogte van het sporenvlak schommelt tussen 7 m + NAP in noordwesten en 6,30 m + NAP in oosten (fig. 5.3 en 5.4). In het geheel loopt het vlak in zuidelijke richting af. Het hoogteverschil is daarbij maximaal 0,7 m, maar gemiddeld ca. 0,4 m. Dit is een zeer gering verloop: over een afstand van 120 m levert dat een helling op van 0,33°. Het laagste punt ligt aan de noordzijde van werkput 12, waar een lokale depressie met enkele grondsporen ligt. Het vlak is daar dieper aangelegd om meer inzicht te krijgen in de zone rond de insteek of nazak ter hoogte van deze sporen. In de zuidelijke helft van werkput 9 ligt een laag deel gevolgd door een hoger deel: in de verdieping is een deel van een sterk uitgeloopte 'witte zone' ter beproeving weggegraven. Het hoger aangelegde deel geeft dus de normale situatie weer.

Verspreiding van de sporen

Veruit het merendeel van de grondsporen ligt in de noordelijke helft van het onderzoeksgebied. Sterker nog: de zuidelijke helft van het terrein is zo goed als leeg. De overgang met het lege gebied is frappant en komt overeen met de voornoemde welvingen in de terrastop. Het kleiiger, lagere deel is leeg; het zandiger noordelijk deel is vol. Het geeft een duidelijke voorkeur weer voor de locatiekeuze van bewoning. In de spreiding van het vondstmateriaal kan men een soortgelijke verdeling zien.

Aard en datering van de sporen

Tijdens de opgraving zijn 706 grondsporen aangetroffen. Het betreft voor het grootste deel paalsporen uit de late prehistorie, Romeinse tijd en middeleeuwen (N=526) (fig. 5.5 en 5.6). Een kleiner deel betreft greppels, kuilen en mogelijke kuilen (N=44). Een deel van de sporen bleek na couperen natuurlijke verstoringen (vooral diergangen) te zijn en is komen te vervallen (N=136). Een deel van de sporen is gekarakteriseerd als recent en na vlakaanleg niet gecoupeerd.

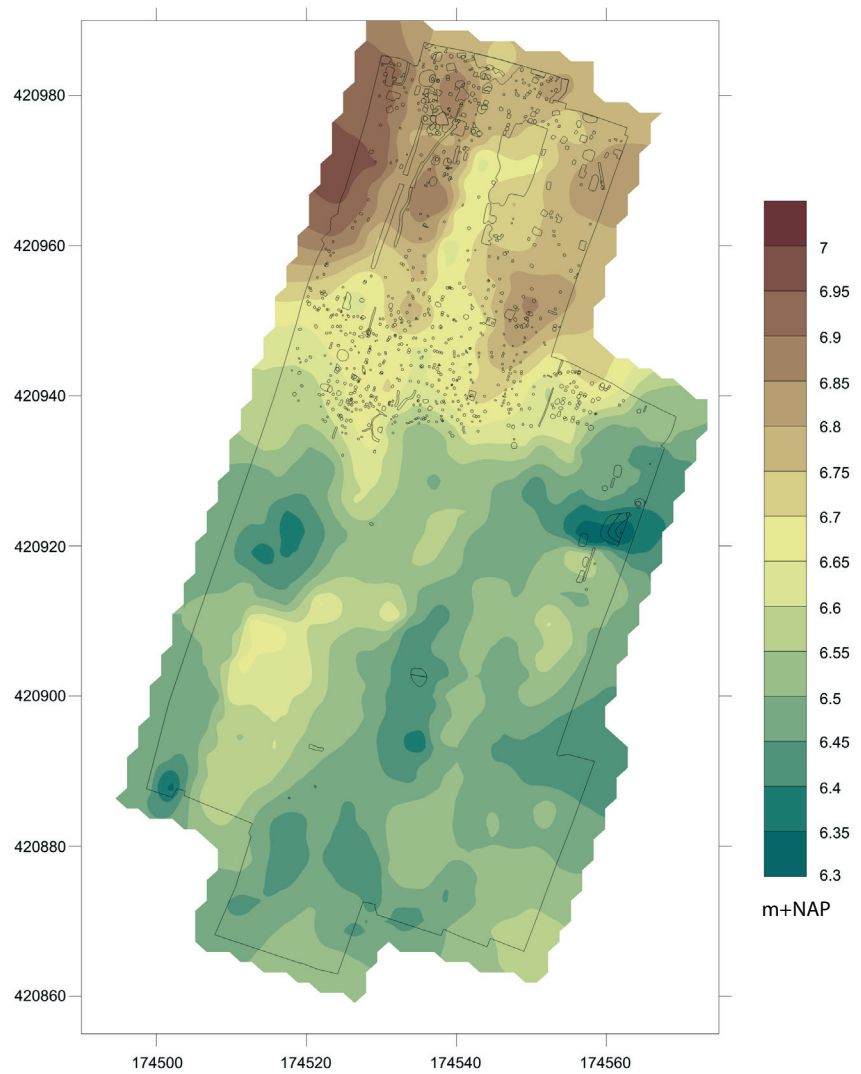
In de noordelijke 25 m zijn weinig prehistorische, maar vooral middeleeuwse en recente sporen aangetroffen. Het prehistorische sporencluster lijkt zich oost-west in een ca. 25 m brede lintbebouwing te profileren. De voornoemde lokale depressie in de terrastop in het noordoosten van het plangebied leverde een cluster bronstijdsporen op.

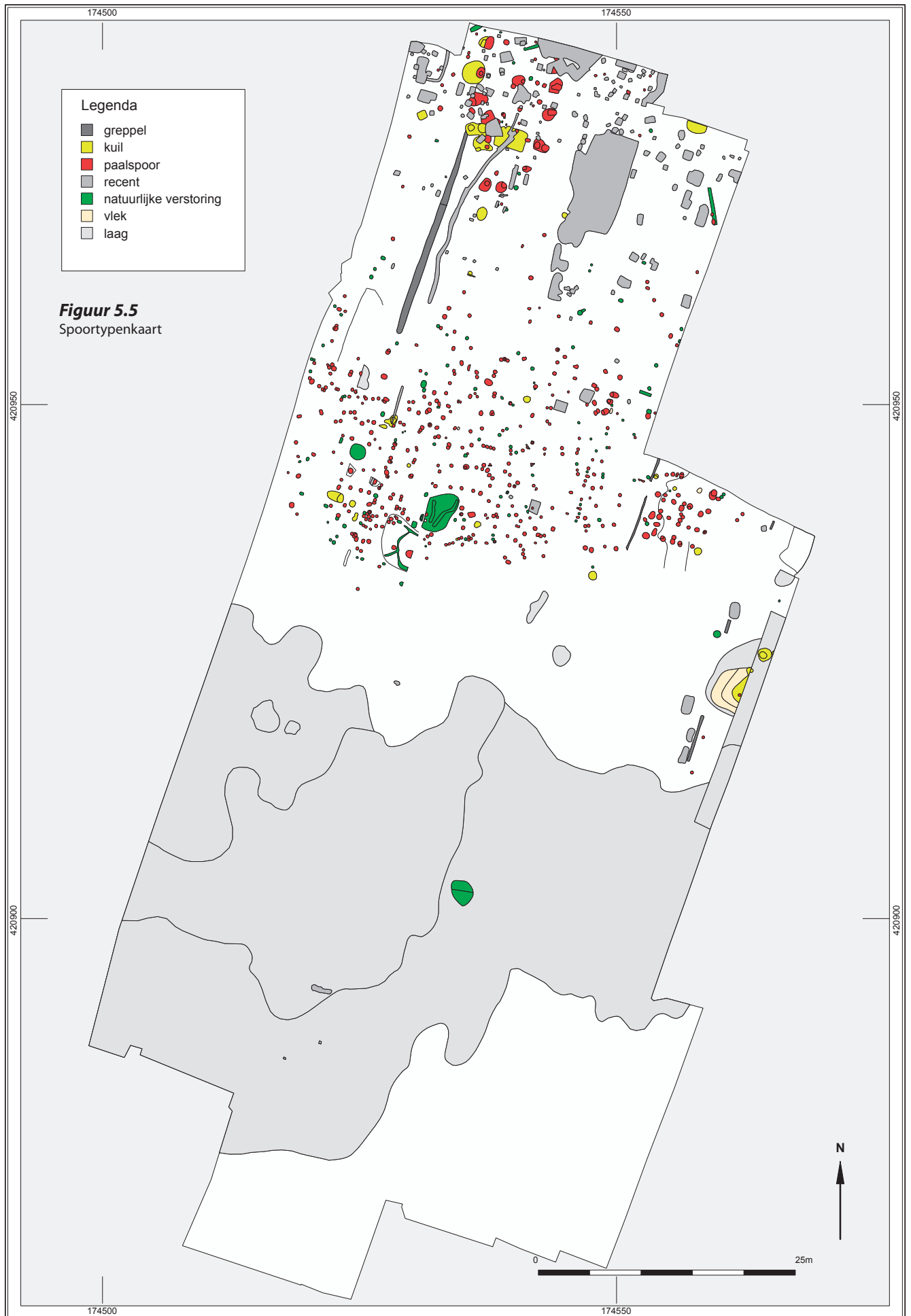
⁴³ Volgens omwonenden is het perceel ten westen van het plangebied begin jaren 70 van de vorige eeuw ontgrond. Daar werden scharrelvarkens gehouden. Het terrein lag waarschijnlijk iets hoger dan het noordelijk deel van het plangebied, of tenminste even hoog. Het terrein is ontgrond vanwege de kwaliteit van het zand, zonder ijzeroer, vergelijkbaar met de ondergrond ter hoogte van de sporenzone.

Figuur 5.4
Hoogtekaart van het sporenvlak

Overlangel-Asboom: vlakhoogtekaart

Conservering van de sporen

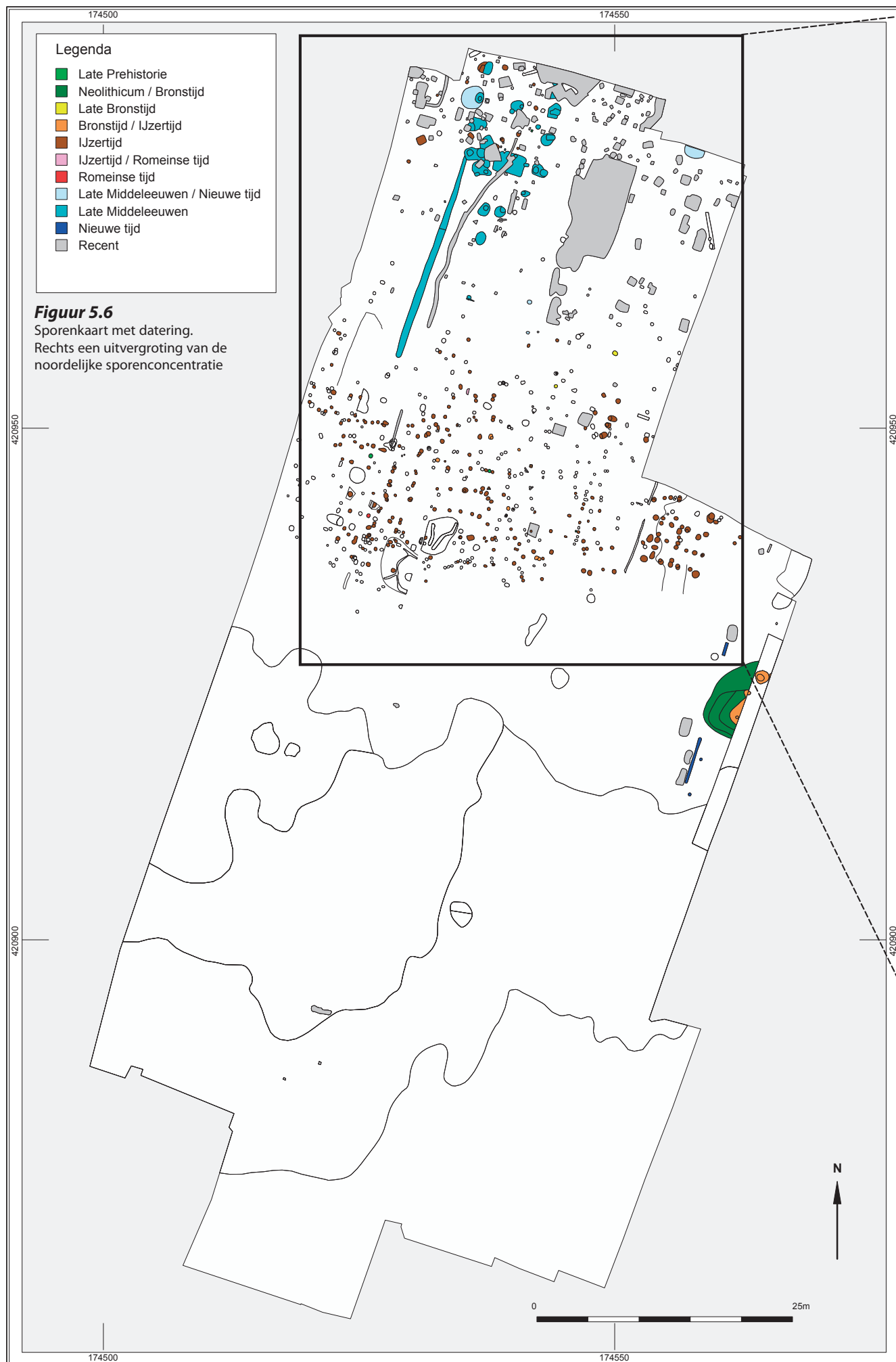
De conservering van de sporen is over het algemeen uitstekend. Zoals gezegd, zijn de prehistorische sporen direct te koppelen aan de vondstlaag. Deze is weliswaar licht geërodeerd door jong doorbraaksediment, maar hierdoor vooral afgedekt. Hierdoor is de unieke situatie ontstaan dat ook het oorspronkelijke loopvlak is bewaard. De meeste prehistorische grondsporen zijn dan ook vrijwel compleet bewaard. Een uitzondering geldt voor sporen in de noordelijke 20-25 m. Het bewoningscluster lijkt hier duidelijk uit te 'waaieren'. Dit beeld is vooral bepaald door verstoringen. De vondstlaag blijkt hier namelijk deels of geheel in de huidige bouwvoor te zijn opgenomen, net als een deel van de sporen. Oorzaak van de verstoringen zijn de bouw van recente schuren/bijgebouwen, het graven van ontzandingsskuilen, maar ook de aanleg van moestuinen in de noordoostelijke zone van het plangebied. Oorspronkelijk zal het bewoningscluster ook tot aan de noordelijke rand van het plangebied hebben gereikt. Aanwijzingen hiervoor zijn enkele losse prehistorische sporen te midden van de verstoringen en prehistorisch scherfmateriaal dat in het noorden is aangetroffen in de (incomplete) vondstlaag tot op 35 m van de bewoningsclusters. Opspit van prehistorisch materiaal in de middeleeuwse sporen wijst ook op gebruik in de prehistorie.

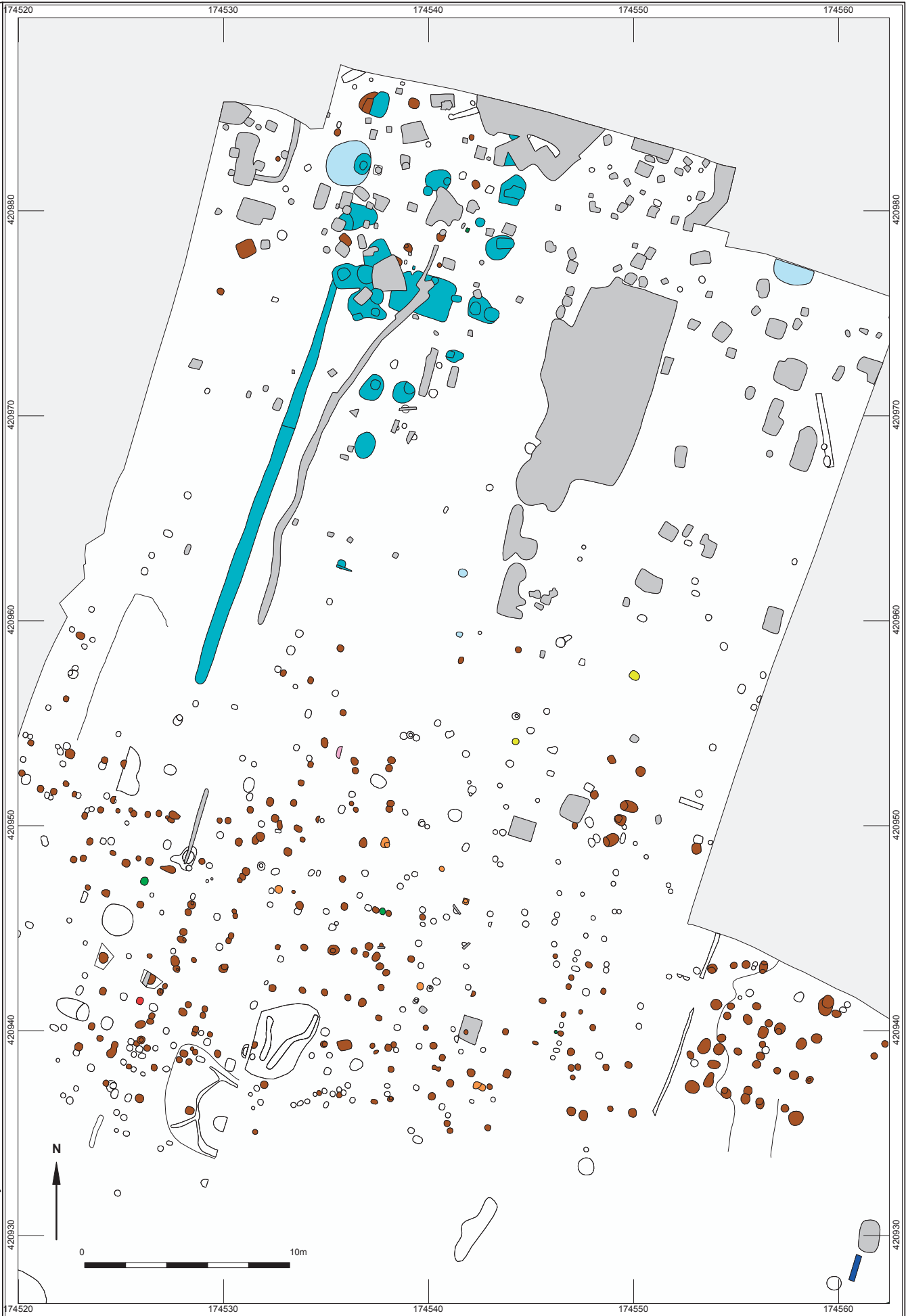
Relatie tussen de sporen en de vondstlaag

De aangetroffen paalsporen lijken bijna alle qua textuur en kleur sterk op de vondstlaag. Deze vondstlaag is te zien als een gerijpte bodemhorizont in de top van het rivierterras. Bodemvorming in het terras moet direct na de laatste ijstijd, vanaf het Weichselien zijn begonnen. De grondsporen zijn millennia jonger dan deze bodem en moeten deze dan ook doorsnijden. Echter na bewoning, en voor afdekking met jong overslagsediment, heeft de bodemhorizont nog naar schatting 2000-3500 jaar tijd gehad om te 'herstellen'. In die periode is de bodem, alsook de top van de ingesneden sporen sterk gehomogeniseerd, vooral door processen als vertering en verbruining. Sporen waren bij de aanleg pas onder dit verbruiningsniveau waar te nemen. Dit betekent wel dat met het afgraven van de vondstlaag feitelijk ook de top van de grondsporen is verwijderd. Voor een volledige reconstructie van de spoordieptes dient hierdoor de dikte van de vondstlaag hierbij opgeteld te worden. Het vondstmateriaal dat bij de aanleg is verzameld, zal dan ook deels tot deze spoorvullingen hebben behoord, echter dit was bij de vlakaanleg niet te koppelen. Daarom kan het beeld van de vondstspreading in de vondstlaag wel degelijk gekoppeld worden aan het onderliggende sporenvlak. Een handicap daarbij vormen andere post-depositionele processen zoals bodemactiviteit van plant en dier door de eeuwen heen, die voor een verplaatsing van vondstmateriaal heeft gezorgd. In de profielen kon in een tiental gevallen met zekerheid de koppeling tussen vondstlaag en grondspoor worden gemaakt.

5.2.2 Neolithicum en bronstijd

Zowel in de top van het rivierterras (de 'vondstlaag', laagspoor 5030) als in de opvulling van diverse grondsporen zijn vondsten aangetroffen uit het einde van de steentijd en de bronstijd (ca. 4200/2850-800 v.Chr.). Het betreft niet alleen aardewerkscherven, maar ook vuurstenen en stenen (zie paragrafen 5.3.1 en 5.3.4, dit hoofdstuk). Het gaat om relatief lage aantallen,

ruim 50 stuks aardewerk. Ze vertegenwoordigen de oudste component vondstmateriaal in de top van het rivierterras en vormen daarmee de vroegste resten van menselijk gebruik in Overlangel. Aangezien afval in deze laag gedurende lange tijd kon accumuleren, heeft het vondstcomplex een sterk gemengd karakter gekregen. Bijna driekwart van de scherven vertoont geen of beperkte diagnostische kenmerken en kan hierdoor slechts globaal worden gedateerd in de periode midden-neolithicum tot bronstijd op basis van dikke, steenrijke baksels. Toch kan één en ander worden gezegd over het terreingebruik in deze perioden.

De bulk van de vondsten uit deze perioden, ca. 30 stuks, is afkomstig uit de vondstlaag. Uit de opvulling van zeven grondsporen zijn 20 stuks scherven verzameld. De vondstconcentraties liggen in de noordelijke helft van de opgraving liggen; in het uiterste zuiden komen slechts enkele puntlocaties voor. Een duidelijke clustering van vondsten is zichtbaar in de oostelijke hoek van het terrein (fig. 5.7). Het betreft o.a. een groep dikwandige, kwartsgemagerde scherven die niet zou misstaan in de midden-bronstijd.⁴⁴ Het merendeel van de vondsten in deze zone lijkt echter te corresponderen met het hieronder gelegen sporencuster uit de late bronstijd of vroege ijzertijd (zie hieronder).

Het oudste aardewerk is een verweerde klokbekerscherv,⁴⁵ afkomstig uit de vondstlaag in werkput 9. Gezien de oorspronkelijk dichtgezette versiering is deze waarschijnlijk van het Veluws type. Noemenswaardig is een bekerscherv met getande spatelindrukken uit het laat-neolithicum of de vroege bronstijd.⁴⁶ Deze is afkomstig als opspit uit een grondspoor van een middeleeuwse boerderij (zie paragraaf 5.2.6).⁴⁷ Uit een paalkuil⁴⁸ van dezelfde boerderij is een versierde mogelijke bekerscherv afkomstig.⁴⁹ Ook deze vondst moet als jongere opspit worden gezien.

V.163⁵⁰ dateert waarschijnlijk uit de midden- of late bronstijd.⁵¹ Uit het laat-neolithicum of de vroege bronstijd dateert v.588,⁵² een bekerscherv met vervaagde Wikkeldraad-versiering. Uit spoor 12.1.5 is een scherv⁵³ afkomstig die niet zou misstaan in een midden-bronstijd complex. Enkele sporen zijn op basis van insluitsels globaal te dateren in de periode midden-neolithicum tot bronstijd.⁵⁴ Vondsten uit enkele sporen⁵⁵ van werkput 12 bevatten mogelijk ook materiaal uit de midden-bronstijd, echter op basis van enkele gidsartefacten en spoorassociaties zijn deze jonger gedateerd (zie hieronder).

Een groot deel van de vondsten uit deze perioden is slechts globaal te gedateerd. Er zijn met zekerheid enkele scherven gevonden uit het einde van het neolithicum en/of het begin van de bronstijd. Daarnaast is er een groep scherven uit de vondstlaag en uit sporen die dateren uit het (midden-)

Figuur 5.7

Verspreiding van scherven handgevormd aardewerk uit de late prehistorie (neolithicum tot en met ijzertijd) over de vakken en grondsporen. Sommige scherven handgevormd aardewerk blijken niet te dateren. Ze kunnen uit de prehistorie stammen, maar ook uit de Romeinse tijd of de middeleeuwen.

De relevante sporen (bv. S12.1.9) en structuren zijn genummerd. In de spoorcode van zijn achterteenvolgens het werkput-, vlak- en spoornr. verwerkt, gescheiden door een punt: bv. S12.1.9 staat voor werkput 12, vlak 1, spoor 12.

44 Uit laagspoor S12.1.5035

45 V.326

46 V.812

47 S8.1.24 van structuur 2.

48 S8.1.48.

49 V.874.

50 Uit S6.1.49.

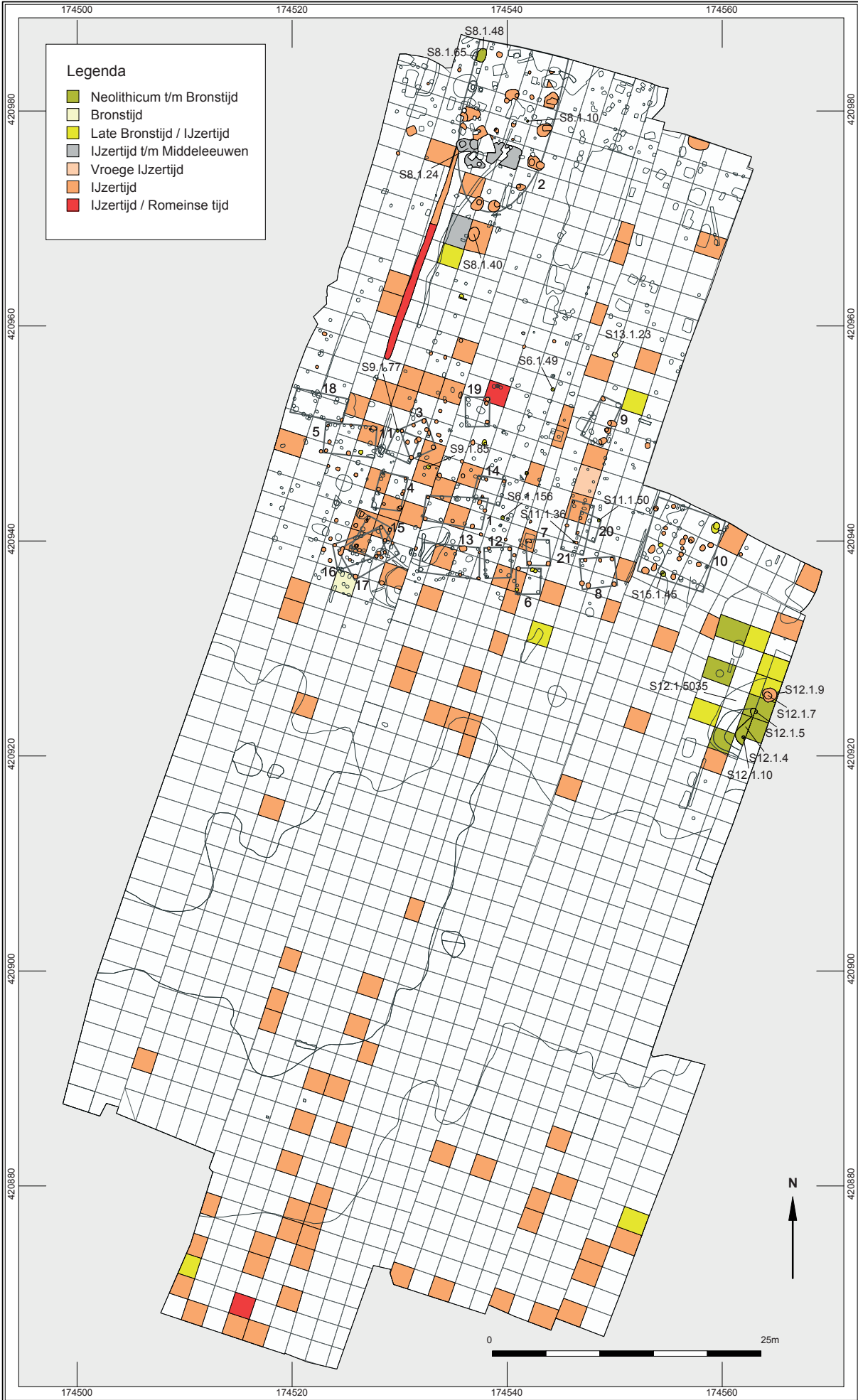
51 V.600 uit S9.1.77 bevat een scherv met groefversiering in velden. Dit is vermoedelijk een bekerscherv of eventueel een potbeker uit het laat-neolithicum.

52 Uit S11.1.50.

53 V.719.

54 S8.1.10, 11.1.36 en 15.1.45

55 S12.1.4, 7 en 1.

neolithicum of de bronstijd: deze baksels vertonen kenmerken die vooral goed passen in het midden-neolithicum (zogenaamde Stein/Vlaardingen-groep) of de midden-bronstijd (zogenaamde Hilversum). In het vuursteen zijn ook aanwijzingen voor een gebruik in deze perioden gevonden. Gezien de gemengde vondstcontext echter kunnen deze dateringen deels zeker ook jonger uitvallen. De belangrijkste verstoring in de ontleding van het terreingebruik in het neolithicum en in de bronstijd vormen enkele sterk gelijkende vondstclusters en kuilen uit het einde van de bronstijd en/of het begin van de vroege ijzertijd. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat ook een (groot) deel van de hierboven genoemde vondsten met die gebruiksfase(n) samen hangt.

Conclusie

Op basis van insluitsels kunnen zeven sporen dateren uit de periode (laat-) neolithicum en/of bronstijd. Ook 'strooi'vondsten uit de vondstlaag en uit jongere sporen wijzen op gebruik van het terrein in deze perioden. De grondsporen lijken qua opvulling en bodemvorming sterk op de veel jongere grondsporen uit de late bronstijd en/of de ijzertijd. Het vermoeden bestaat, dat tijdens deze jongere bewoningsfase ouder materiaal, dat al op de vindplaats aanwezig was, in de grondsporen terecht is gekomen. Zo is één paalkuil feitelijk te associëren met de middeleeuwse bewoning.⁵⁶ Ook de hoge mate van verwerking van de scherven wijst hierop. De oudere vondsten vertegenwoordigen dan ook een 'ruis' van een ouder gebruik, waarvan geen grondsporen zijn overgebleven. De besproken perioden beslaan samen al twee tot drie millennia. Gezien de beperkte materiële resten, kunnen we slechts spreken van een extensief gebruik, bijvoorbeeld als akker-weidegebied. Bewoning in die perioden kan dan ook worden verwacht in de directe omgeving van het plangebied, maar ook direct ten zuidwesten van Overlangel: op de (randen van de) dekzandrug te Herpen, rondom Herpen in het gebied Hamelspoel-Putwielen-Hertogswetering en ten noorden van Overlangel op de Kalfsheuvel.

5.2.3 Late bronstijd en vroege ijzertijd

Inleiding

Een archeologisch beter herkenbare en in de tijd meer afgebakende gebruiksfase te Overlangel-Asboom stamt uit het einde van de bronstijd en het begin van de ijzertijd (ca. 1100-500 v.Chr.). Vondsten uit deze perioden zijn aangetroffen in de top van het rivierterras en in de vulling van grondsporen. Net als voor de voorgaande periode dient men voor de late bronstijd en de vroege ijzertijd opnieuw rekening te houden met een vermenging van vondsten van zowel oudere als jongere gebruiksfasen.

Vondsten uit de top van het rivierterras liggen vooral in het noordelijk deel van de opgraving; in het uiterste zuiden komen slechts enkele puntlocaties voor. Een duidelijke concentratie ligt in het noordoostelijk deel van de opgraving in werkput 12 (fig. 5.7). Deze vondsten worden toegeschreven aan een onderliggend sporencluster en lijken te zijn geaccumuleerd in een (gegraven) depressie die de insteek of inloop vormt van een water- of drenkkuil (zie hieronder). Het merendeel van de vondsten uit de terrastop

⁵⁶ S8.1.48.

zijn niet nauwkeuriger te dateren dan late bronstijd tot vroege ijzertijd. Een uitzondering hierop vormt een halsfragment met onversierde stafband, die vrijwel zeker dateert uit de late bronstijd.

Uit een handvol grondsporen zijn scherven afkomstig uit de late bronstijd en/of vroege ijzertijd. In een kuil in het noorden van de opgraving zijn scherven uit de vroege ijzertijd (800-500 v.Chr.) aangetroffen, waaronder fragmenten van een Eierbecher.⁵⁷ Op basis van dit vaatwerk kan de kuil waarschijnlijk het best in de laatste fase van de vroege ijzertijd of het begin van de midden-ijzertijd gedateerd worden, ca. 550-450 v.Chr. In de middeleeuwen is deze kuil vergraven bij de bouw van een boerderij en daarbij zijn enkele tientallen scherven in de paalkuil⁵⁸ van één van de wandstaanders terecht gekomen. Uit de late bronstijd of vroege ijzertijd dateren twee sporen in werkputten 6 en 9;⁵⁹ uit het laatste is o.a. een kenmerkend knobbeoor afkomstig. Uit een middeleeuws paalspoor⁶⁰ komt een potfragment met een geknikt profiel waarschijnlijk te dateren in de vroege ijzertijd.

Een kuilencluster

In het oostelijk deel van de opgraving is een sporencluster aangetroffen met een datering in de tweede helft van de late bronstijd of de eerste helft van de vroege ijzertijd (ca. 950-650 v.Chr.).

Tijdens de aanleg van het sporenvlak was in het noordelijk deel van werkput 12 in de top van het rivierterras al een opvulling van een lokale depressie (laagspoor 12.1.5035) aangetroffen met prehistorisch vondstmateriaal.

Na verdiepen tot het sporenvlak en na de aanleg van een noord-zuid gelegen lengteprofiel bleek deze depressie zeer waarschijnlijk de insteek te zijn van een waterkuil of veedrenkplaats (fig. 5.8).⁶¹ Dit verklaart vermoedelijk de aanwezigheid van vuursteenartefacten die binnen een oudere gebruikscontext (midden-neolithicum) thuis horen: dit materiaal is vermoedelijk opgespit uit de ondergrond (zie paragraaf 5.3.4)

De insteek kon helaas niet verder in oostelijke richting worden verkend vanwege de bereikte limieten van het opgravingsterrein. Het is in elk geval duidelijk dat de drenkkuil samenhangt met een viertal kuilen en paalkuilen, die in de randzone bij het verdiepen te voorschijn kwamen.⁶²

Deze sporen zijn qua opvulling identiek aan de drenkkuil en niet daarvan te onderscheiden. Ze hebben een lichte grauwgrijze rand en een compacte houtskoolrijke leemkern. Grondmonsters uit enkele sporen van de kuilencluster⁶³ zijn bekeken op ecologische (macro)resten. Een kuil⁶⁴ blijkt enkele tientallen verkoolde korrels gerst (*Hordeum vulgare*) te bevatten.

Het is een algemene gekweekte graansoort die in vele perioden en op vele plaatsen is aangetroffen (zie paragraaf 5.3.6). In spoor 4, 5, en 7 van werkput zijn aardewerkfragmenten aangetroffen, in spoor 4 en 7 daarnaast nog fragmenten bot, steen en vuursteen.

57 V.810 uit S8.1.65.

58 S81.48.

59 S6.1.156 en 9.1.85.

60 S8.1.40.

61 S12.1.4.

62 S12.1.5, 7, 9 en 10.

63 S12.1.4 en 7.

64 S12.1.7.

Figuur 5.8
Kuilencluster uit de late bronstijd/vroege ijzertijd in vlak en profiel

Figuur 5.9
Doorsneden van sporen in het kuilencluster uit late bronstijd-vroege ijzertijd

Spoor 12.1.10 is een paalkuil met vlakke bodem die misschien deel uitmaakt van een constructie bij of boven de water-/drenkkuil (fig. 5.9). De sporen 5, 7 en 9 zijn kuilen. Spoor 7 heeft een diameter van 1,5 m en een gereconstrueerde diepte van 1,3 m. De aanwezigheid van graan zou kunnen duiden op de functie van graansilo. De spreiding van de verkoolde resten door de gehele kuilvulling, alsook de grote afmetingen van de kuil lijken deze functie echter tegen te spreken. Een belangrijker tegenargument is, dat de kuil tot in het grondwater is uitgegraven. Het ligt dan ook meer voor de hand dat de kuil heeft gediend als waterkuil of waterput.

Een functie als waterkuil zou zeker ook kunnen gelden voor spoor 9; hiervan is de rand in het profiel vastgelegd. De maximale spoordimensies konden niet worden bereikt. De kuil heeft een doorsnede van tenminste 0,7 m, en een diepte van tenminste 1 m. De maximale afmetingen van spoor 4 zijn eveneens niet duidelijk; de diepte is tenminste 0,23 m; de doorsnede is inclusief de flankzone tenminste 10 m.

Conclusie

In het plangebied zijn uit de periode late bronstijd en de vroege ijzertijd geen erven of gebouwstructuren aangetroffen. Wel is uit deze periode een kuilencluster aan de oostgrens van de opgraving gevonden en één kuil uit de vroege ijzertijd in het uiterste noorden. Zowel in de sporen als in de vondstlaag direct boven het kuilencluster, maar ook daarbuiten, is een duidelijke toename in het aantal vondsten uit de periode late bronstijd-vroege ijzertijd zichtbaar, m.n. aardewerk en vuursteen. Deze toename kan niet worden verklaard vanuit het perspectief van een extensief gebruik van het terrein in deze periode. De toename duidt eerder op bewoningssporen in nabijheid, vermoedelijk direct ten oosten of noorden van het cluster. In dit opzicht is ook het terreingebruik in de ijzertijd lastig te interpreteren: het merendeel van de vondsten uit die periode is globaal geclassificeerd als 'ijzertijd'. Het is niet uit te sluiten dat een deel hiervan gelijktijdig is met de hierboven genoemde kuilen.

5.2.4 IJzertijd

Inleiding

Veruit het merendeel van de vondsten, sporen en structuren van Overlangel-Asboom dateert uit de ijzertijd. Het vondstmateriaal is aangetroffen in het overslagsediment, de top van het rivierterras (vondstlaag) en de opvulling van grondsporen. Het vondstmateriaal is niet nader te dateren dan 'ijzertijd'. Het is goed mogelijk dat een deel ervan behoort tot de hierboven beschreven complexen uit de vroege ijzertijd of zelfs de late bronstijd, of behoren tot lokaal geproduceerd aardewerk uit de Romeinse tijd (zie paragraaf 5.2.5).

In de spreiding van het scherfmateriaal uit de ijzertijd binnen de vondstlaag is een duidelijk patroon te herkennen (fig. 5.7). Van zuid naar noord gezien is in het meest zuidelijke kwart redelijk veel aardewerk gevonden, in het tweede kwart weinig, in het derde kwart is veel en in het noordelijke kwart weer weinig. Dit komt slechts ten dele overeen met de spreiding van grondsporen uit deze periode. In het zuidelijk kwart zijn namelijk geen grondsporen aangetroffen. In het noordelijk kwart zijn weliswaar enkele prehistorische sporen aangetroffen, maar de meeste ijzertijdvondsten zijn

als opspit afkomstig uit een middeleeuwse boerderijplattegrond (structuur 2, zie paragraaf 5.2.6).

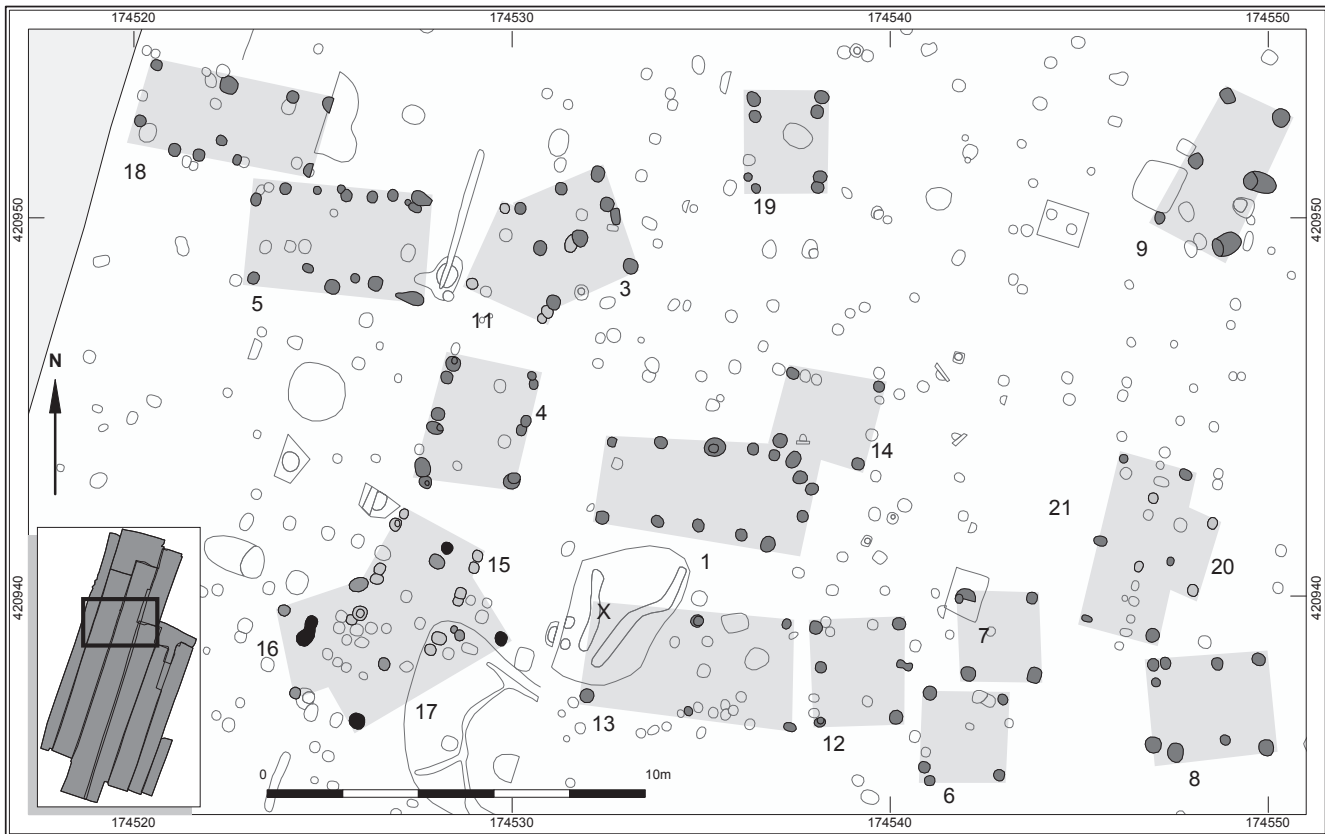
Verspreiding en aard van de sporen

In de sporenspreiding is een overduidelijke clustering aan sporen zichtbaar in de noordelijke helft van de opgraving. Sterker nog: alle sporen uit de ijzertijd liggen daar. In de meest noordelijke 30 m is de sporendichtheid erg laag. Hier zijn slechts enkele losse sporen gevonden zoals de 0,23 m diepe kuil S8.1.65 met een diameter van 1,1 m. In de volgende 25-30 m zijn bijna alle bewoningssporen uit de ijzertijd aangetroffen. Deze sporenzwerf van honderden paalsporen ligt als een oost-west geïoriënteerd bebouwingslint en volgt de ligging van de zandige welving in de top van het rivierterras. Het betreft hoofdzakelijk paalsporen van erfstructuren die over en door elkaar liggen. Het blijkt lastig deze toe te wijzen aan individuele gebouwplattegronden, te meer ook omdat de paalsporen sterk op elkaar lijken en alle sterk verbruind zijn. Voor de ondiepe sporen geldt, dat deze niet altijd met zekerheid van natuurlijke verstoringen zoals diergangen te onderscheiden zijn. Het meest voorkomende gebouwtype in deze periode zijn kleine opslagstructuren, zogenaamde spiekers, die vier-, zes- of meerpalig zijn. Meestal zijn het vierkante of rechthoekige vierpalige gebouwen van enkele vierkante meters. In palenzwermen zoals te Overlangel-Asboom zijn ze lastig aan te wijzen, gezien de veelheid aan mogelijke combinaties. Tijdens het veldwerk zijn slechts enkele bijgebouwen toegewezen; het merendeel is na afronding van het veldwerk bij elkaar gepuzzeld. Leidraad daarin was de datering van het vondstmateriaal uit de sporen, de overeenkomst in vulling, maar vooral ook overeenkomstige spoordiepten. Tenminste 1 hoofdgebouw en 19 bijgebouwen zijn uiteindelijk in het sporencluster herkend. Het hoofdgebouw ligt aan de oostzijde van de opgraving (fig. 5.7). De bijgebouwen liggen ten westen daarvan (fig. 5.7 en 5.10). Hoogstwaarschijnlijk behoort een deel hiervan tot andere erven of hoofdgebouwen (mogelijk uit verschillende bewoningsfasen) die ten westen van het opgegraven areaal hebben gelegen. Ook is het denkbaar dat in het dichte sporencluster een niet geïdentificeerd hoofdgebouw verscholen ligt.

Structuren

Structuur 1 ligt in het midden van het cluster. De plattegrond is oost-west geïoriënteerd en meet 5,6 x 2,2 m (fig. 5.10). De sporen zijn over het algemeen 20-35 cm diep (fig. 5.11). Het bijgebouw bestaat uit 14 sporen, waarvan het westelijk deel misschien een afzonderlijk 6-palig gebouw vormde. Op basis van spoorgelijkheid in het veld echter is de oostelijke paalzetting erbij gerekend. In totaal vormen deze twee 5-palige wanden, met aan de oostzijde een portaal- of hoger gelegen toegangsconstructie.

Structuur 3 ligt ruim 4 m afstand ten noordwesten van structuur 1. Het ligt NW-ZO geïoriënteerd en meet 3 x 2,6 m. De sporen zijn over het algemeen 20-30 cm diep. Het gebouw bestaat in wezen uit 8 stijlen, waarvan er één in de NO-wand dubbel gesteld is. In de ZO-wand lijkt een stijl te 'ontbreken'. Mogelijk vormen de hoekpalen hier eveneens een (voor)portaal van een feitelijk 6-palig gebouw.

Figuur 5.10

Overzicht van de bijgebouwen (met structuurnummer) uit de ijzertijd in het midden van de opgraving

Figuur 5.11

Bijgebouw met doorsnede van de paalkuilen vanuit het oosten (structuur 1 uit de ijzertijd)

Figuur 5.12

Bijgebouw met doorsnede van de paalkuilen vanuit het oosten (structuur 8 uit de ijzertijd)

Structuur 4 ligt op minder dan 2 m ten zuidwesten van structuur 3. Het ligt NNO-ZZW georiënteerd en meet ca. 3,4 x 2,7 m. De sporen zijn over het algemeen 20-30 cm diep. Het lijkt een tweefasig zespalig bijgebouw te zijn, dat bestaat uit elf paalzettingsen.

Structuur 5 ligt minder dan 2 m ten noordwesten van structuur 4. De sporen zijn over het algemeen 10-20 cm diep. Het is, net als structuur 1, een wat rommelige verzameling van zestien paalsporen. Deze vormen één of meer(fasige?) gebouwen met een O-W oriëntatie. Het skelet lijkt te bestaan uit zes regelmatig geplaatste stijlen. Het gebouw meet 4,8 x ca. 2,8 m.

Structuur 6 ligt op 5 m afstand ten zuidoosten van structuur 1. De sporen zijn 10-30 cm diep. Het is een vierpalig bijgebouw, waarvan de zuidwestelijke stijl mogelijk eenmaal vervangen is. Het gebouw meet 2,3 x 2,2 m en ligt N-Z georiënteerd.

Structuur 7 ligt direct ten noorden van structuur 6. De sporen zijn 10-30 cm diep. Het is eveneens een vierpalig bijgebouw, met eenzelfde oriëntatie. Het gebouw meet 2,4 x 2,1 m.

Structuur 8 ligt op minder dan 3 m ten oosten van structuur 6 en 7. De sporen zijn over het algemeen 15-30 cm diep (fig. 5.12). Het is in wezen een zespalig gebouw, waarvan de westelijke palen dubbel gesteld of hersteld lijken te zijn. Het gebouw meet ca. 3,2 x 2,5 m en ligt O-W georiënteerd.

Structuur 9 ligt in het noordoosten van het sporencluster. De sporen zijn over het algemeen 10-35 cm diep. Het is een zespalig bijgebouw met een NNO-ZZW oriëntatie. De twee zuidoostelijke stijlen zijn zwaarder gezet in grote paalkuilen. Het gebouw meet 4,2 x 2 m.

Figuur 5.13

Doorsnede paalkuilen uit structuur 9 (boven) en 10 uit de ijzertijd (onder)

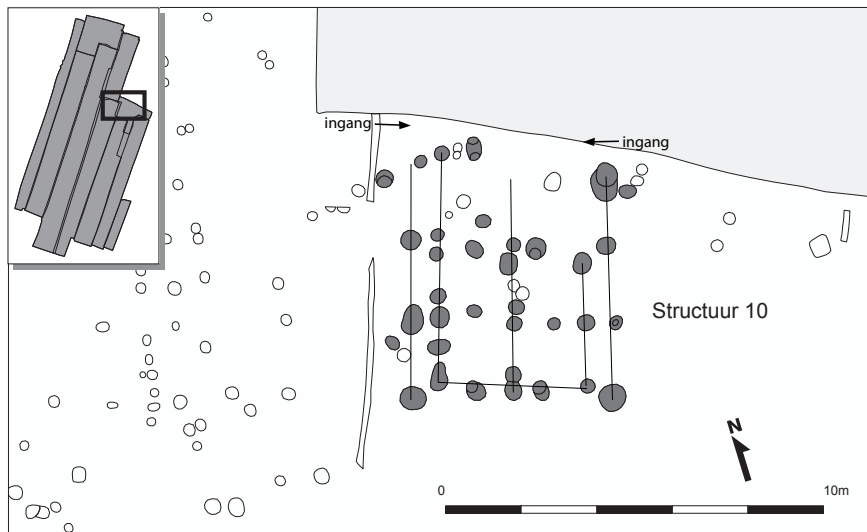

Structuur 10 is een (deel van een) huisplattegrond, gelegen in de oostelijke hoek van het sporen-structurencluster (fig. 5.14). De plattegrond is NNO-ZZW georiënteerd en heeft een breedte van ca. 6,2 m en een lengte van tenminste 7,8 m. De sporen zijn 20-50 cm diep (fig. 5.15). Het zuidelijk deel van de plattegrond is compleet. Het noordelijk deel ontbreekt; dit deel ligt buiten de grens van het plangebied (noordzijde). De sporen direct ten zuiden van deze grens lijken het middendeel van de plattegrond te vormen met twee tegenoverliggende ingangen.

Op basis van het zuidelijk deel heeft de constructie een zware dubbele paalzetting ter hoogte van de wand. De binnenruimte is ingedeeld door een rij middenstijlen en twee rijen binnenstijlen. Daartussen zijn nog extra stijlen geplaatst. De paalzetting is daardoor erg dicht in dit deel van de plattegrond, maar de hoofdingeling is 4-schepig. Vanaf de ingangspartij lijkt de overgang zichtbaar naar een ruimer opgezet tweeschepige middendeel met een dubbele paalzetting in de wandconstructie.

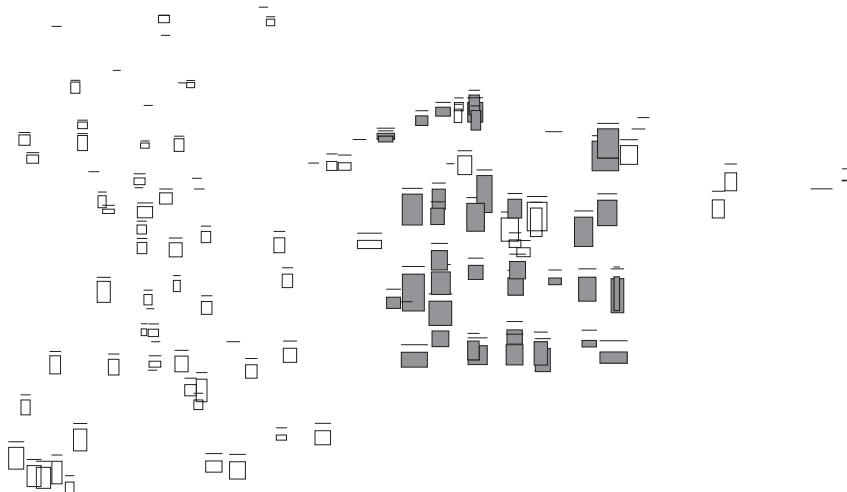

Figuur 5.14
Zuidelijke helft van hoofgebouw 10 uit de ijzertijd (vanuit het westen)

Figuur 5.15
Hoofgebouw 10 uit de ijzertijd in het sporen-
vlak (boven) met spoordieptes (onder)

- spoordiepte
- spoordiepte structuur
- 6,82 m +NAP

Het zuidelijk deel lijkt in opzet enigszins op een horreum uit de Romeinse tijd,⁶⁵ echter dit is het zeker niet. De zuidelijke kopse zijde is rechthoekig en zwaar van constructie. Misschien zijn de extra binnenstijlen aangebracht ter ondersteuning van een vliering. De stijlen zijn echter alle diep ingegraven en maken wel degelijk deel uit van het skelet van de constructie. Waarschijnlijk zijn extra stijlen geplaatst ter ondersteuning van een (zware) zadeldakconstructie. Dit zou ook verklaren waarom de zuidelijke wand een enkelvoudige paalzetting heeft. De constructie is op basis van vondstmateriaal te plaatsen in de ijzertijd. Hoewel de plattegrond niet compleet vrijgelegd kon worden, kan deze typologisch in de vroege ijzertijd worden gedateerd op basis van parallellen in o.a. Oss.⁶⁶ Enkele bijgebouwen ten westen van structuur 10 kunnen waarschijnlijk tot dit erf gerekend worden. Het nabijgelegen sporenccluster direct ten zuidoosten is gedateerd tussen ca. 950-650 v.Chr. en zou daarmee gelijktijdig kunnen zijn met deze plattegrond (zie paragraaf 5.2.3). Het scherfmateriaal uit de plattegrond wijkt echter af van dat uit het sporenccluster en lijkt een jongere bewoningsfase te vertegenwoordigen. Vooralsnog is de meest veilige datering: vroege ijzertijd, ca. 800-500 v.Chr.

Structuur 11 ligt in het westelijk deel van het sporenccluster, direct ten oosten van structuur 5. De sporen zijn 25-35 cm diep. Het is een vierpalig bijgebouw. De zuidoostelijke stijl heeft een ruimer aangezette paalkuil. De structuur meet 2,4 x 2,3 m en heeft een NO-ZW oriëntatie.

Structuur 12 ligt in het zuidelijk deel van het cluster, direct ten westen van structuur 6. De sporen zijn over het algemeen 20-25 cm diep. Het is een zespalig bijgebouw, met een N-Z oriëntatie. De structuur meet 2,8 x ca. 2,4 m.

Structuur 13 ligt direct ten westen van structuur 12. De sporen zijn over het algemeen 25-30 cm diep. Het is een vier- of zespalig bijgebouw dat O-W georiënteerd ligt. De structuur meet 5,8 x ca. 2,8 m. De noordwestelijke paal is niet gevonden: deze zou moeten liggen in een zone die zwaar verstoord is door talrijke oude diergangen. Het is dan ook niet zeker of het gebouw zespalig is geweest.

Structuur 14 is een vierpalig bijgebouw, dat direct ten noordoosten van structuur 1 ligt. De sporen zijn 10-20 cm diep. De structuur heeft een WNW-OZO oriëntatie en meet 2,6 x ca. 2,2 m.

Structuur 15 ligt min of meer in het zuidelijk verlengde van structuur 4 en leek met structuur 11 in eerste instantie een hoofdgebouw te vormen. Daarvoor ontbreken echter te veel sporen en de wandstijlen zijn te onregelmatig geplaatst. De sporen zijn over het algemeen 15-30 cm diep. Structuur 15 is een zespalig bijgebouw met dubbele stijlen. De stijlen lijken alle in een keer te zijn vervangen. Het gebouw lijkt sterk op structuur 4.

Structuur 16 ligt in het zuidwestelijk deel van het cluster en overlapt daar met structuur 15. De sporen zijn over het algemeen 15-25 cm diep. Het is

65 Vergelijk de horrea van type III B (Oss-Ussen) uit Schinkel 1998, 260.

66 Vergelijk de huisplattegronden van type 2b (Oss-Ussen) uit Schinkel 1998, 43.

een zespilig bijgebouw met een NO-ZW oriëntatie. De structuur meet 4,6 x 2,5 m. De zuidoostelijke stijl is mogelijk dubbel gesteld.

Structuur 17 is een mogelijk bijgebouw dat overlapt met structuren 15 en 16. Het is NO-ZW georiënteerd en meet 4,7 x 3,1 m. De sporen zijn over het algemeen 15-25 cm diep. Op basis van de regelmaat van de paalzettingen is deze structuur gereconstrueerd.

Structuur 18 is een cluster sporen dat één of meer bijgebouwen vormt. De sporen lijken sterk op elkaar qua kleur, textuur en diepte. De sporen zijn over het algemeen 10-20 cm diep. De oriëntatie is WNW-OZO. Het cluster meet 4,9 x ca. 2,2 m. De oostelijke stijlen zijn houtskoolrijk. De kern van het cluster lijkt te bestaan uit een 6-palig skelet.

Structuur 19 ligt in het noorden van het sporencluster, op 4 m afstand ten noordoosten van structuur 3. De sporen zijn over het algemeen 10-20 cm diep. Het is een vierpalig bijgebouw met een N-Z oriëntatie. De structuur meet 2,7 x 2,2 m. Alle stijlen zijn dubbel gesteld en lijken sterk op elkaar. Het gebouw lijkt éénfasig te zijn.

Structuur 20 is een vierpalig bijgebouw in het oostelijk deel van het sporencluster. Het ligt direct ten noorden van structuur 8. Het gebouw meet 2,1 x 1,9 en ligt NNO-ZZW georiënteerd. De sporen zijn over het algemeen 10-20 cm diep.

Structuur 21 is een zespilig bijgebouw dat deels overlapt met structuur 20. Het gebouw meet 4,6 x 2 m en heeft dezelfde oriëntatie als structuur 20. Beide horen mogelijk met structuur 8 tot een erf met als hoofdgebouw structuur 10. De sporen zijn over het algemeen 15-30 cm diep.

Conclusie

De ijzertijd is van alle perioden het best vertegenwoordigd in de sporen. Paalsporen concentreren zich in een strook van 45 x 20 m in de noordelijke helft van de opgraving. In de sporenconcentratie zijn een huisplattengrond en 19 bijgebouwen te onderscheiden. De variatie in de oriëntatie en de overlap van de plattengronden wijzen uit dat de bijgebouwen in verschillende erten en bewoningsfasen thuis horen. Het lijkt dan ook aannemelijk dat er meer huisplattengronden schuil gaan in de sporenconcentratie. Deze plattengronden kunnen zich echter ook aan weerszijden van de opgraving bevinden: vooral in het westen, gezien de grootste concentratie sporen aan deze zijde.

5.2.5 Inheems-Romeinse tijd

Inleiding

Het einde van de ijzertijd en het begin van de Romeinse tijd kenmerkt zich door het verschijnen van Romeins importaadewerk. Doorgaans zijn dit de verpakkingsmaterialen (amforen, kruiken e.d.) geweest van handelswaar, die waarschijnlijk werd geruild of verkocht vanuit de nabijgelegen centra te Nijmegen en Cuijk. Naast verpakkingsaadewerk is ook serviesgoed zoals terra sigillata onder Romeins bewind wijd verspreid in de landelijke

nederzettingen. Het Romeinse aardewerk was in hoge mate gestandaardiseerd en de verschillende productietypen kennen een beperkt voorkomen in de tijd, waardoor ze nu over het algemeen een hoge daterende waarde hebben. De regio van Overlangel lag in de Romeinse tijd dicht bij de sterk gemilitariseerde noordelijke grenszone van het Romeinse rijk. Nabij deze zone zijn vele landelijke nederzettingen bekend, die in meer of mindere mate romaniseerden. Te noemen zijn nederzettingen in de regio Oss,⁶⁷ Nistelrode⁶⁸ en Uden.⁶⁹ Belangrijk is de notie dat ondanks de romanisering ook lokale gebruiken en productie op peil bleven. We spreken daarom van Romeins importaardewerk, dat goed herkenbaar is, en inheems-Romeins lokaal geproduceerd aardewerk. Omdat deze laatste zijn wortels heeft in de (late) ijzertijdtradities en waarschijnlijk vervaardigd is van dezelfde grondstoffen, is niet altijd onderscheid te maken met het oudere aardewerk.

Verspreiding van de sporen en vondsten

Binnen de opgraving zijn geen erven of structuren uit de Romeinse tijd aangetroffen. Toch kan men een indruk krijgen van de bewoning op grond van de (strooi)vondsten van aardewerk en metaal (zie paragraaf 5.3.5) in enkele 'losse' grondsporen en in de top van het rivierterras.

In totaal zijn 147 fragmenten Romeins importaardewerk aangetroffen (zie paragraaf 5.3.2). Deze zijn vooral afkomstig uit het overslagsediment (laagspoor 5020) en uit de vondstlaag (laagspoor 5030). Ongeveer een kwart is afkomstig uit de opvulling van grondsporen.

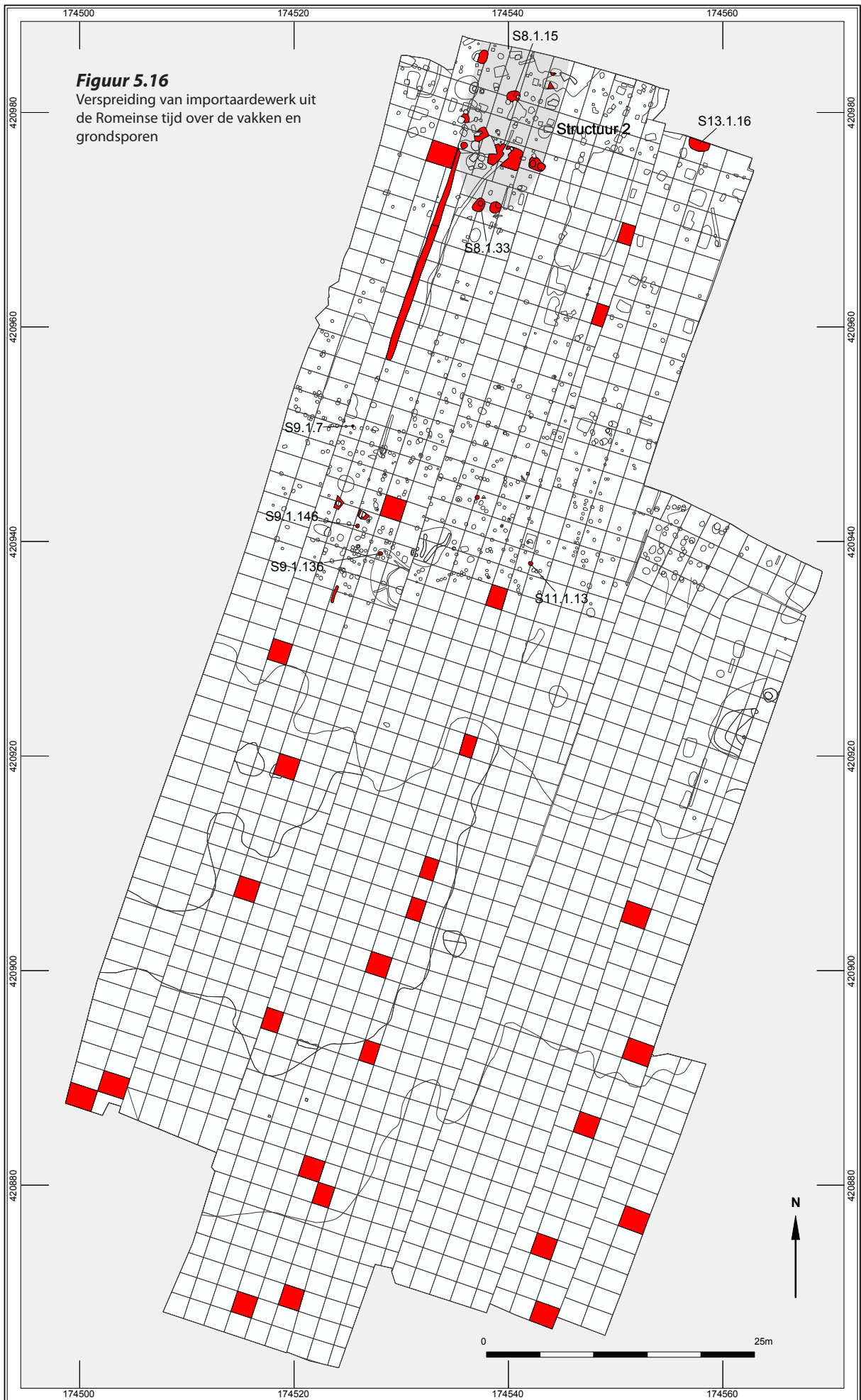
Het scherfmateriaal uit het overslagsediment is verspoeld vanuit de directe nabijheid van de vindplaats; gezien de genese van het pakket waarschijnlijk vanuit zuidelijke of oostelijke richting. Het is alleen aangetroffen in de zuidelijke 70-80 m van het overslagpakket. Noemenswaardig zijn de fragmenten van ruwwandige potten van de typen Stuart 201a (1^e-3^e eeuw n.Chr.), Stuart 202/210 (70-200 n.Chr.), Stuart 203 (150-300 n.Chr.), een Oost-Gallische terra sigillata kom uit de 2^e eeuw n.Chr. en een midden-Romeinse geverfde beker (techniek B). Ook zeker van belang is de aanwezigheid van Romeins bouwmetaal, bestaande uit 5 dakpanfragmenten. Dergelijke fragmenten kunnen duiden op geromaniseerde huizenbouw in de nederzetting.

Uit de top van het terras is het vondstspreadsbeeld gelijkmatiger: ook in het noorden van het plangebied zijn Romeinse importstukken aangetroffen (fig. 5.16). Noemenswaardig hierin zijn naast de bovengenoemde typen de aanwezigheid van Lowlandsware type Holwerda 139-142 uit de midden-Romeinse tijd, een ruwwandig bord type VanVinckenroye 554 (125-200 n.Chr.) en een Zuidgallisch terra sigillata bord (50-120 n.Chr.). Een groot deel van het Romeinse importaardewerk is gevonden in middeleeuwse sporen en geldt als opspit. Het gaat vooral om grondsporen van een middeleeuwse boerderij (structuur 2) in werkputten 8 en 9 en een greppel die met de boerderij is geassocieerd (fig. 5.16). De Romeinse vondsten uit deze jongere sporen passen qua typologie bij de bovengenoemde complexen. Sporen die op basis van de insluitsels wél aan het gebruik in de Romeinse tijd kunnen worden toegewezen zijn

67 Diverse vindplaatsen te Oss, zie Wesselingh 2000; vindplaats Oss-Berghem, zie Jansen en Van Hoof 2003.

68 Jansen (red.) 2007.

69 Van Hoof 2008.

Figuur 5.17

Doorsneden van paalkuilen uit de Romeinse tijd

aangetroffen in werkputten 8, 9 en 13.⁷⁰ Juist dat materiaal is niet nader te dateren dan 'Romeins'. Figuur 5.17 toont doorsneden van enkele paalkuilen uit de Romeinse tijd.

Het is niet mogelijk de inheems-Romeinse component baksels te onderscheiden van het 'ijzertijd'aardewerk. Grote, gesloten vondstcomplexen waarin dit wel mogelijk zou zijn, ontbreken helaas. Enkel uit grondsporen waar zowel importstukken als handgemaakte scherven zijn aangetroffen, kunnen vondsten worden toegewezen aan de inheems-Romeinse productie. Wel zijn in de vondstlaag en in enkele sporen, te weten S11.1.13 en S8.1.15, zandige baksels aangetroffen die vermoedelijk inheems-Romeins zijn.

Bij de opgraving is weliswaar een geringe hoeveelheid Romeins aardewerk aangetroffen, toch lijkt het goed in de context van een inheems-Romeinse, landelijke nederzetting te passen (zie paragraaf 5.3.2). De dateerbare stukken zijn alle te plaatsen in de midden-Romeinse tijd (70-269 v.Chr.). De nadruk

⁷⁰ S8.1.33, S9.1.7, S9.1.136, S9.1.146 en S13.1.16.

ligt op de 2^e eeuw n.Chr. Er is sprake van de import van aardewerk uit Zuid- en Oost-Gallië (sigillata), de streek van Bergen-op-Zoom (Low Lands Ware) en uit het Rijnland of Heerlen (geverfd aardewerk). Over de aantallen inheems aardewerk is weinig te zeggen. Deze lokale productie is zo goed als onzichtbaar in de aanwezige ijzertijdcomplexen. Over het algemeen neemt in de midden-Romeinse tijd het lokaal geproduceerde aardewerk in landelijke nederzettingen sterk af ten gunste van de Romeinse importen, afhankelijk van de mate van romanisering.

Conclusie

Binnen de opgraving zijn geen daadwerkelijke bewoningssporen uit de Romeinse tijd aangetroffen in de vorm van erven of structuren. Het plangebied is in deze periode extensief gebruikt. Gezien de (strooi)vondsten van aardewerk en metaal is bewoning wel in de directe nabijheid van het plangebied te verwachten. De aanwezigheid van Romeinse vondsten in het overslagsediment lijkt te wijzen op een (deels verspoelde?) Romeinse vindplaats ten zuiden en/of oosten van het plangebied.

Gezien de ligging nabij Romeinse centra en de Limes kan men er van uitgaan dat de regio in hoge mate was geromaniseerd. Mogelijk lag Overlangel zelfs aan of nabij een Romeinse (zij)weg die een verbinding vormde tussen Nijmegen en de langgerekte dekzandrug met daarop o.a. de nederzettingen van Oss en Herpen, of vanaf de Maashorst. Op minder dan 2 km afstand bij Neerloon zou een belangrijke doorwaadbare Maasoversteek zijn gesitueerd met een statio.⁷¹ Dit was een officiële halteplaats waar reizigers konden eten, baden, overnachten en van paarden kon worden gewisseld.

5.2.6 Middeleeuwen en nieuwe tijd

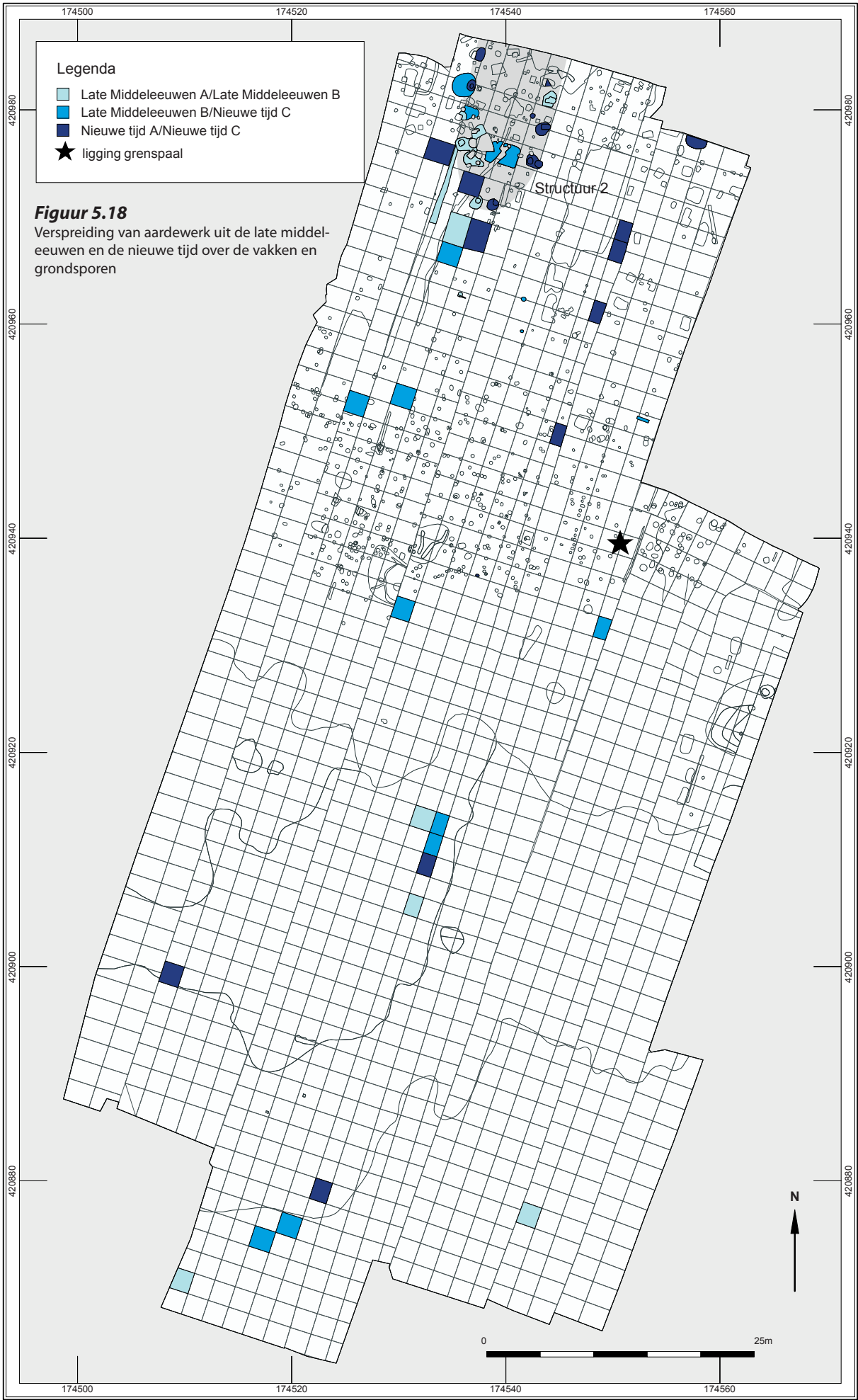
Inleiding

Zowel uit de vondstlaag (laagspoor 5030), als uit het overslagsediment (laagspoor 5020), als uit de vulling van grondsporen zijn vondsten uit de periode middeleeuwen en/of de nieuwe tijd aangetroffen. Uit de middeleeuwen betreft het materiaal uit de volle en late middeleeuwen (1050-1500 n.Chr.). Het gaat vooral om zogenaamd kogelpotaardewerk (vnl. Paffrath), Andenne, Pingsdorf en (een deel van) het steengoed en proto-steengoed. Vondsten uit de vroege middeleeuwen zijn niet aangetroffen, hoewel strikt genomen de fragmenten Pingsdorf en kogelpot Karolingisch of laat-Ottoons kunnen zijn. Een groot deel van het materiaal, zoals de meeste fragmenten baksteen, kunnen uit de late middeleeuwen of de nieuwe tijd dateren. Een deel van het geglazuurd steengoed, de majolica en faience, pijparden pijpen, en het industrieel wit zijn met zekerheid te dateren in de nieuwe tijd. Dit geldt vermoedelijk ook voor al het aangetroffen roodbakkend aardewerk. Aangezien de scheiding tussen het materiaal uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd lang niet altijd te maken is, worden beide perioden hier besproken.

Verspreiding van de sporen en vondsten

Het vondstmateriaal uit de middeleeuwen en/of nieuwe tijd is aangetroffen in het zuiden, midden en noorden van het plangebied (fig. 5.18). In

⁷¹ Wesselingh 2000.

combinatie met de vondsten uit grondsporen is er wel een duidelijke concentratie zichtbaar in het noordwesten. Daar ligt dan ook een laatmiddeleeuwse bootvormige boerderijplattegrond (structuur 2, zie hieronder). Op basis van insluitsels dateren zes sporen uit het einde van de middeleeuwen of de nieuwe tijd.⁷² Uit het einde van de middeleeuwen dateert één spoor (S9.I.42). Uit de nieuwe tijd dateren vier sporen.⁷³

Een 'bootvormige' boerderij uit de late middeleeuwen

In het noordelijk deel van het plangebied in werkput 8 is zijn paalsporen van een laatmiddeleeuwse boerderij aangesneden (structuur 2)(fig. 5.19). Ter plaatse is het terrein behoorlijk verstoord door recentelijk gesloopte bijgebouwen van het huidige erf aan de Overlangelseweg en door enkele forse recente ontzandingskuilen. De vondstlaag ter plaatse dagzoomt dermate hoog, dat deze deels in de huidige bouwvoor is opgenomen, of anderszins recentelijk verstoord is. Ook was de vondstlaag sterk verstoord door diergangen. In de profielen kon worden vastgesteld dat de boerderij is aangelegd in de top van het rivierterras. Het jongere overslagsediment is hier gezien de relatief hoge ligging nauwelijks afgezet en geheel in de bouwvoor opgenomen.

De boerderij is NNO-ZZW georiënteerd. Naar schatting $\frac{3}{4}$ deel van de boerderij is vrijgelegd; het resterende deel ligt direct ten noorden van het plangebied. Het vrijgelegde deel meet 16 bij 8,5 m. Inclusief de ontbrekende zijschepen (buitensijlruimtes) en het ontbrekende noorddeel zal de plattegrond gereconstrueerd ca. 22,5 bij 10,5 m zijn geweest.

Dergelijke plattegronden zijn te definiëren als bootvormige, drieschepige huizen. Het zeer ruime middenschip is opgebouwd uit gebinten die een gebogen hoofdconstructie vormen: de bootvormige kern (voor uitleg van termen, zie fig. 5.20). Zulke 'gebogen' huizen komen in grote delen van Nederland voor, hoewel regionale verschillen bestaan. Figuur 5.21 toont verschillende voorbeelden uit Brabant. Structuur 2 past in de Brabants-Kempische bouwtraditie, waar nederzettingen zoals te Dommelen⁷⁴ of

Figuur 5.19

Zuidelijke helft van de bootvormige, laatmiddeleeuwse huisplattegrond vanuit het zuidoosten (structuur 2)

⁷² Sporen 6.1.147, 6.1.149, 8.1.6, 8.1.17 en 13.1.16.

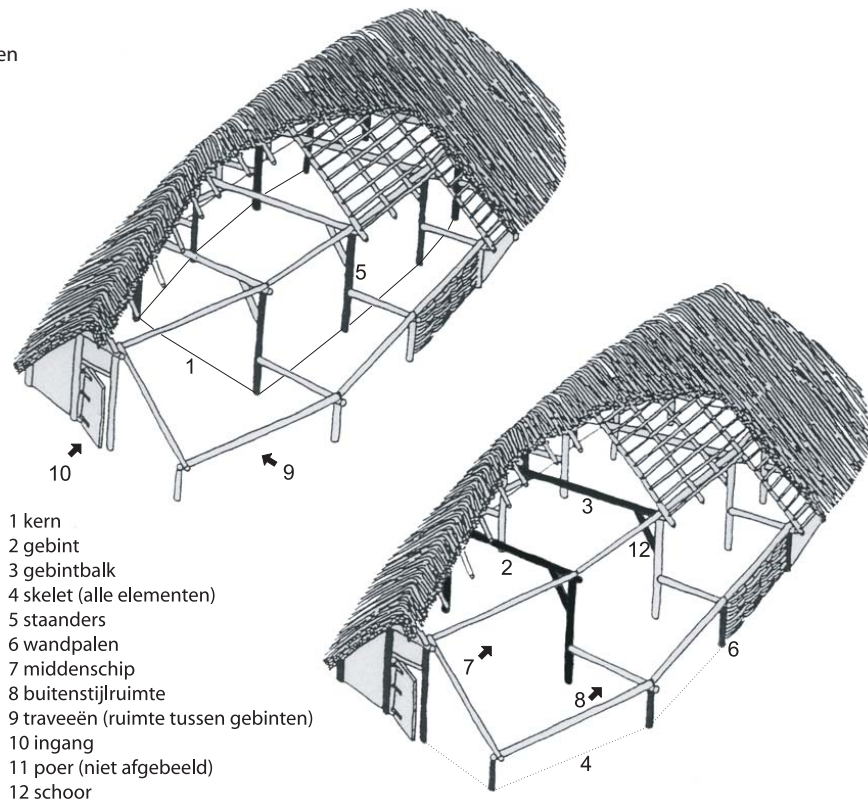
⁷³ Sporen 12.1.1, 12.1.2, 12.1.3 en 6.1.3.

⁷⁴ Theuws, Verhoeven en Van Regteren Altena 1988.

Figuur 5.20

Voorbeeld van een bootvormige boerderij met de aanduiding van de in tabel 5.1 genoemde elementen (uit Theuws 1992, bewerkt)

Nistelrode⁷⁵ model voor kunnen staan. De gebintconstructie en de bootvorm zorgen voor een grote open ruimte in het huis en bieden de mogelijkheid voor een verdieping.⁷⁶ In Drenthe is de ontwikkeling van dit ruime gekromde middenschip naar het latere hallenhuis te volgen.⁷⁷

De boerderij heeft waarschijnlijk 7 staanderparen gehad met in elk geval aan de zuidzijde twee sluitpalen. Typologisch is de plattegrond daarmee te duiden als Dommelen type A5⁷⁸ of Huijbers H2-7.⁷⁹ Dit huistype is gebouwd vanaf ca. 1050-1200 n.Chr. Een vergelijkbare plattegrond te Herpen-Wilgendaal lijkt iets eerder gebouwd; dendrodatering van één van de eikenhouten staander leverde een veldatum op van 1030 AD ± 6.⁸⁰ Het vondstmateriaal uit de sporen van structuur 2 bestaat uit 33 middeleeuwse scherven. Het merendeel daarvan (25 stuks) zijn fragmenten kogelpot, blauwgrijze Paffrath en Pingsdorf, te dateren tussen 1100-1300 n.Chr. In combinatie met de datering op typologische gronden moet de boerderij in elk geval zijn gebouwd na 1100 en vóór 1200 n.Chr. Eén scherf grijsbakkend is jonger en dateert tussen 1200-1500 n.Chr. Indien dit een vroeg baksel is, kan de boerderij zijn gebouwd aan het einde van de 12e eeuw en bewoond tot in het begin van de 13e eeuw. Dit zou wel erg goed overeenkomen met de vroegste historische vermelding uit 1191 van ene Albertus, heer van Langel (zie paragraaf 3.2.2).

Constructie

De buitenwanden van structuur 2 zijn niet aangetroffen. Geregeld bestaat de wandconstructie uit een parallel aan het middenschip geplaatste gebogen

⁷⁵ Jansen 2007.

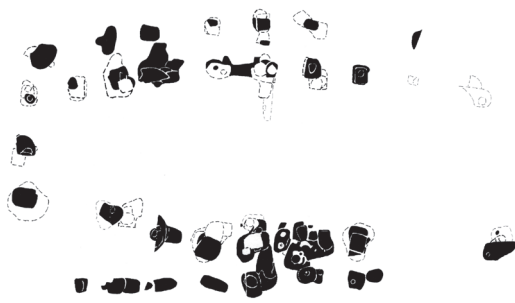
⁷⁶ Huijts 1992.

⁷⁷ Waterbolk 2009.

⁷⁸ Theuws, Verhoeven & Van Regteren Altena 1988.

⁷⁹ Huijbers 2007, p118-121.

⁸⁰ Monsternr: RING hwg 5.0, Ball & Jansen 2002.

Malburg

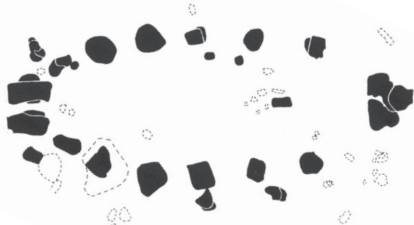
Uden-Schouwstraat

Herpen-Wilgendaal

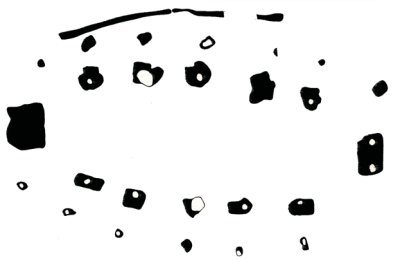
Bakel-Achter de Molen

Geldrop-'t Zand

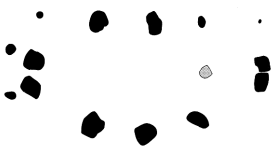
Sint-Oedenrode

Bladel-Kriekeschoor

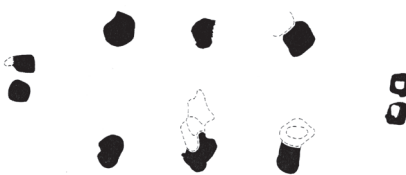
Nederweert-Rosveld

Lieshout-Beekseweg

Dommelen (huis 10)

Dommelen (huis 31)

Figuur 5.21

Bootvormige plattegronden uit Noordoost- en Zuidoost-Brabant (Schaal 1: 200). Uit Jansen (red.) 2007

(S8.I.28) mogelijk gerepareerd of vervangen: er is een jongere paal naast geplaatst (S8.I.29). Informatie van de beter geconserveerde plattegrond te Herpen-Wilgendaal vormt een aardige aanvulling op deze waarnemingen. In drie gevallen waren daar de onderkanten van de stompe eikenhouten palen bewaard gebleven. Deze waren met een ijzeren bijl bewerkt. Hiervoor waren hele stammen gebruikt, zonder het spinthout of zelfs de schors te verwijderen. Deze rechtstandig geplaatste palen hadden een diameter van 33 en 35 cm. Eén paal aan de zuidelijke kopse kant was aan de onderkant duidelijk met klei ingesmeerd, waarschijnlijk om de paal een langere levensduur te geven.

Indeling

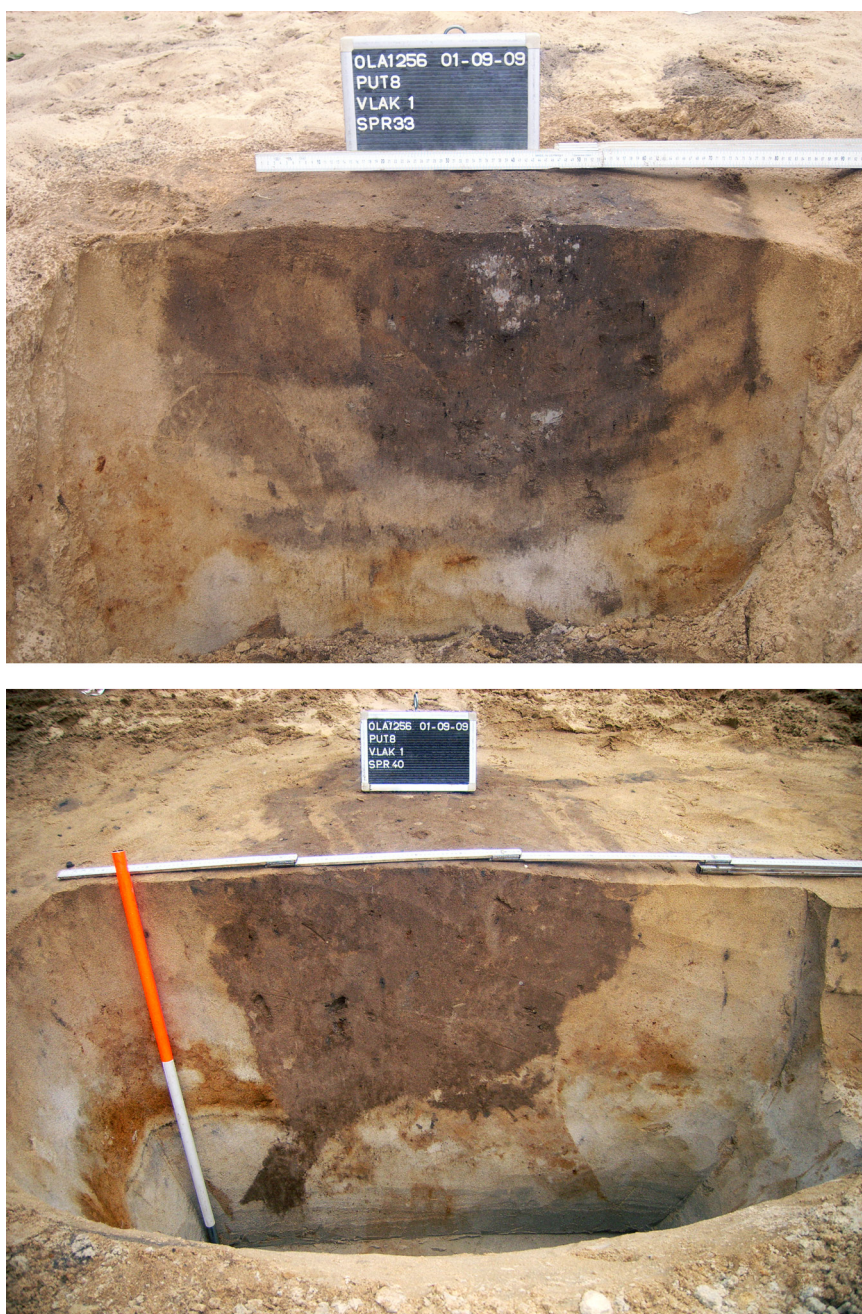
Archeologische aanwijzingen voor ingangen in bootvormige plattegronden zijn schaars. Er wordt echter algemeen aangenomen dat er in iedere korte wand op de kopse zijden, tussen de twee diep ingegraven sluitstijlen, een ingang is geweest.⁸⁴ Structuur 2 kan zeer wel in de zuidelijke kopse zijde een ingang hebben gehad. Tussen de sluitstijlen S8.I.33 en S8.I.34 is plaats voor een deuropening van 1,3 m breedte. Ook ingangen in het midden van de lange zijden worden wel verondersteld, hoewel zelden aangetroffen.⁸⁵ Op het breedste punt in de oostwand van structuur 2 kan een dergelijk ingang liggen tussen S8.I.3 en S8.I.4 (breedte 2 m). Aan de binnenzijde van dit staanderpaar ligt een ondiep paalspoor die vrijwel zeker tot structuur 2 behoort. Mogelijk was deze deel van de ingangsconstructie. Een belangrijk argument vóór de aanwezigheid van een ingang ter hoogte van dit staanderpaar en waarschijnlijk ook ertegenover in de westelijke wand, is de plaatsing van één extra staander midden in het hoofdschip (spoor 8.15 en 16). Dit is hoogst ongebruikelijk voor dit type gebouw en constructie-technisch niet nodig. De middenstaander vormde een dwarsverband met de buitenstijlen S8.I.3 en S8.I.62. Deze versterking kan zijn aangebracht ter ondersteuning van twee tegenoverliggende ingangspartijen (die in de westwand ligt tussen S8.I.29 en S8.I.62). Ook kan de middenstaander dienen om een vliering of (hooi)zolder aan op te hangen. Eveneens in het middenschip ligt een forse rechthoekige kuil (S8.I.7) van 3 bij 2 m midden tussen het staanderpaar S8.I.5 en S8.I.23/25. Tegen de kuil liggen twee paalgaten, S8.I.19 en S8.I.6. Na couperen bleek de kuil geen inpandige hutkom of ingegraven haardplaats of oven te zijn. De kuil is relatief ondiep, met een onregelmatige bodem. De vulling bestaat uit 'schone' grond en bevat geen verbrande resten zoals leem, houtskool of verbrande stenen, en is niet humus- of fosfaatrijk. Het midden van de kuil is dieper; misschien was daar een stijl geplaatst. In dat geval houdt de kuil mogelijk verband met de veronderstelde zolderverdieping. Het vermoeden bestaat dat de zuidelijke helft van de boerderij als het bedrijfdeel was ingericht (zie hieronder). In dat verband kan de kuil worden geïnterpreteerd als (diepste deel van) een opgeschoonde potstal of mestgeul. Om meer te kunnen zeggen over functioneel ruimtegebruik binnen de plattegrond en direct daarbuiten is deze voor fosfaatanalyse bemonsterd. De analyse is uiteindelijk echter niet uitgevoerd, aangezien het hoofdgebouw niet geheel vrijgegraven kon worden.

⁸⁴ Theuws 1992, 13.

⁸⁵ Vage aanwijzingen zijn hiervoor aangetroffen in Geldrop, in de vorm van twee palen die twee staanders flankeren. Theuws 1992, 13.

Figuur 5.23

Doorsneden van paalkuilen uit de bootvormige, laatmiddeleeuwse boerderij (structuur 2)

Bijzonderheden

De gebogen gebintrijen van structuur 2 vertonen een aantal onregelmatigheden. In de oostelijke staanderrij lijkt tussen de S8.I.3 en S8.I.55 een extra gebint te zijn geplaatst (S8.I.54). Deze heeft geen tegenhanger in de westelijke rij. Het spoor dat met 88 cm veruit de diepste staander is, kwam gedeeltelijk onder de rand van een omvangrijke, diepe recente versterking te voorschijn. Uitgaande van de afwijkende diepte behoorde spoor 54 oorspronkelijk mogelijk tot een ander (bij)gebouw, bijvoorbeeld een hooimijt. Daarentegen ligt de staander in lijn met de andere gebintstijlen en kan dus ook prima behoren tot het skelet van structuur 2.

Een andere afwijking ligt in het zuidelijk uiteinde van de boerderij, bij de sluitstijlen. Direct ten noorden daarvan ontbreekt in de westelijke rij de tegenhanger van S8.I.39. Hoewel spoor 39 slechts ondiep gefundeerd is,

kan met zekerheid worden gezegd dat in het zuidwestelijk deel de tegenoverliggende gebintstijl ontbreekt. Aldus is een opening van ca. 3,5 m gecreeerd. Ten noorden van deze opening zijn extra stijlen geplaatst in een grote paalkuil (S8.1.24,63 en 66). Het lijkt gezien de dimensies aannemelijk dat deze constructie als ingang heeft gediend voor het vee en/of voor (hooi)wagens. Mogelijk kon van hieruit ook de veronderstelde hooizolder bereikt worden, of een dors- of droogvloer. Nabij deze vermoede ingang liggen enkele constructie-elementen direct buiten de boerderij. Op 2 m afstand vóór de ingang tussen de sluitstijlen bevindt zich een forse paalkuil (S8.1.40) met een diepte van bijna 1 m gezien vanaf het sporenvlak (fig. 5.23). De oorspronkelijk 30-35 cm dikke paal is door wrikbewegingen in vroeger tijden ontmanteld. Deze zware paalzetting is moeilijk te duiden. Misschien vormde deze een aanbouw om te toegang tussen de sluitstijlen af te schermen? Ca. 3 m ten westen ligt een greppel (S 9.1.1/S8.1.32) die vanaf de gebintstijl S8.1.25/23 in zuidzuidwestelijke richting nog 20 m te volgen is. De greppel was maar enkele centimeters diep; het is dan ook niet duidelijk of deze oorspronkelijk verder doorliep. Er zijn geen aanwijzingen voor paalzettingen gevonden in de vulling. De greppel heeft bijna dezelfde oriëntatie als de boerderij. De samenhang met de boerderij leek in eerste instantie evident, echter de greppel is aangezet vanaf één van de gebintstijlen en zal dus onder het westelijke zijschip (buitenstijlruimte) hebben doorgelopen. Ook lijkt één van de stijlen jonger te zijn dan de greppel. Te Herpen-Wilgendaal zijn bij twee boerderijen vergelijkbare greppels aangetroffen.⁸⁶ Daar is vermoed dat ze naar ingangen aan de korte zijde hebben geleid of mogelijk een pad hebben geflankeerd. Bij structuur 2 is het goed mogelijk dat de greppel een pad of veedrift vormde. Indien deze leidde naar de bovengenoemde bedrijfsingang, bleef hier nauwelijks ruimte tot manoeuvreren over, gezien de smalle ruimte van 2,5 m die hierdoor ontstond. Ook de aansnijding schuin op de wand is dan erg onhandig. Logischer voor de functie van de greppel zou dan een begeleiding naar een ingang in het midden van de westelijke wand zijn. Gezien het feit dat (een deel van) de boerderij overlapt met de greppel is het meest waarschijnlijk dat de greppel ouder is dan het gebouw, en een vroegere erf- of perceelscheiding vormde. In dat geval is het een indirecte aanwijzing voor een meerfasig gebruik in de middeleeuwen.

Conclusie

Er zijn slechts suggestieve aanwijzingen voor de inrichting van het erf of de aanwezigheid van andere erven. Er zijn geen andere sporen aan deze bewoningsfase toe te wijzen. Structuur 2 moet gezien worden als het hoofdgebouw op een boerenerf. Binnen 10-20 m afstand van het hoofdgebouw zijn bijgebouwen te verwachten zoals hooimijten, (opslag) schuren, stallen en een waterput. Deze zijn niet aangetroffen ten zuiden van structuur 2 en moeten ten westen, noorden en/of noordoosten gezocht worden. Zoals genoemd kan één van de noordelijke gebintstijlen (S8.1.54) behoren tot een ander (bij)gebouw. De greppel (S 9.1.1/S8.1.32) kan een oudere perceel- of erfscheiding zijn. Vergelijkbare bewoning zoals opgegraven te Herpen,⁸⁷ Uden⁸⁸ en Nistelrode⁸⁹ vertonen vaak een

⁸⁶ Ball en Jansen (red.) 2002.

⁸⁷ Ball en Jansen (red.) 2002.

⁸⁸ Van Hoof en Jansen 2002.

⁸⁹ Knippenberg 2007.

Figuur 5.24

Grenspaal uit de nieuwe tijd gevonden in het noordoosten van de opgraving. Voor ligging zie fig. 5.18

geordende nederzettingsstructuur. Hoogstwaarschijnlijk zijn in de directe nabijheid van structuur 2 vergelijkbare boerderijen en erven te verwachten met vergelijkbare oriëntaties. Tijdens de opgraving te Overlangel –Asboom is alleen nog de rand aangesneden van een landelijke nederzetting of gehucht. Gezien de landschappelijke geleding, verdeeld in zandige oost-west gelegen lage welvingen, kan het goed zijn dat deze erven naast elkaar geplaatst waren, langs een voorloper van de huidige Overlangelseweg. Dit zou dan een nederzetting patroon zijn dat zich vanaf de prehistorische tot in de huidige bewoning heeft gemanifesteerd. Een lint van meerdere van dergelijke gehuchten tussen Overlangel en Neerlangel vormden mogelijk de basis voor het historisch bekende kilometers langgerekte dorp Langell.

5.2.7 Recent gebruik

Tot kort voor de opgraving was het terrein in enkele lange smalle percelen verdeeld en in gebruik door bewoners van de Overlangelseweg en de Doctor Ruijsstraat als akker of weiland. In het noordelijk deel van de opgraving zijn recentelijk enkele bijgebouwen uit de 20^e eeuw gesloopt. Ook zijn hier enkele omvangrijke ontzandingskuilen aangetroffen. Direct ten noordwesten van de opgravingsputten zijn volgens de huidige bewoners grote verstoringen te verwachten; daar waren betonbakken ingegraven om het veevoer in te kuilen. Ter hoogte van werkput 13, de noordoostelijke put, was de top van het rivierterras sterk gehomogeniseerd; hier lag tenminste 50 jaar lang een moestuin. Langs de oostelijke rand van die werkput, tevens een perceelscheiding, is bovenin de bouwvoor een deel van een hardstenen grenspaal gevonden (fig. 5.24; voor ligging, zie fig. 5.18). Deze dienden in de 19^e eeuw vaak om gemeentegrenzen aan te geven. De paal is waarschijnlijk, zoals vaak gebeurt bij grote keien, van het land verwijderd en op de rand van het perceel gelegd om de perceelscheiding te markeren. Met de realisatie van de nieuwbouwplannen zal het gebied binnenkort weer bebouwd worden.

5.3 Vondsten

De opgraving heeft in totaal 4623 vondsten opgeleverd. In onderstaande tabel 5.2 zijn de aantallen vondsten per categorie weergegeven. De belangrijkste groepen zijn aardewerk en steen. De vondsten zijn vooral afkomstig uit de vondstlaag (laag S5030) en in mindere mate uit grondsporen. In de volgende paragrafen wordt de analyseresultaten van (een selectie van) elke materiaalcategorie gepresenteerd. Een uitzondering geldt voor het dierlijk botmateriaal (N=92). Het materiaal te gering en fragmentarisch voor analyse. Ook het subrecente glas- en baksteenmateriaal zijn buiten beschouwing gelaten.

vondstcategorie	aantal	gewicht (g)
Aardewerk	5040	16464,5
prehistorisch	3164	
Romeins	147	
nieuwe tijd/middeleeuws	195	
keramisch object	2	
zeefresiduen/leem	1532	
Baksteen	70	2325,7
Glas	23	63,6
Metaal	116	2288,7
brons/koper	37	
lood	24	
ijzer	54	
zilver	1	
Steen	469	15172,3
Vuursteen	137	
Overig	332	
Bot	92	60,8
Totaal	5810	36375,6

Tabel 5.2

Aantal vondsten per materiaalcategorie

5.3.1 Handgevormd aardewerk uit de late prehistorie en Romeinse tijd

C.M. van der Linde

Inleiding en analysemogelijkheden

Tijdens de opgraving te Overlangel-Asboom is een grote hoeveelheid handgevormd aardewerk aangetroffen (N=3164). Hierin zijn vier stratigrafische te scheiden verzameleenheden (complexen) onderscheiden. Vanwege de variërende vondstomstandigheden van deze eenheden verschillen de analyse- en dateringsmogelijkheden en onderzoeksvragen met betrekking tot het aardewerk per complex (tabel 5.3)

Complex 1 omvat de vondsten uit de overslaggrond (laag S5020, zie fig. 5.1 voor de bodemopbouw). Het betreft hier scherfmateriaal dat verplaatst is door verspoeling. Deze verplaatsing moet gedateerd worden na de middeleeuwse Maasbedijking. Dit vondstmateriaal duidt op erosieprocessen in de directe nabijheid van het plangebied.

De complexen 2 en 3 omvatten vondsten uit de top van het onderliggende pleistocene terras (laag S5030). Dit is een oud loopvlak, waarin vondstmateriaal is geaccumuleerd. Het vondstcomplex heeft hierdoor een sterk gemengd karakter gekregen. Er is globaal een relatie te leggen met onderscheiden erven, structuren of clusters van onderliggende grondsporen. Deze grondsporen onder de vondstlaag zijn waargenomen in de top van de 'schone' terrasafzettingen (laagspoor 5040).

Complex 4 omvat al het scherfmateriaal uit de opvulling van antropogene grondsporen. Het materiaal uit de sporen biedt de beste mogelijkheid tot het dateren van de onderscheiden structuren. Hiertoe zijn binnen deze eenheid enkele kleinere vondstgroepen onderscheiden. Dit complex is het meest uitvoerig geanalyseerd vanwege de gunstiger dateringsmogelijkheden.

Tabel 5.3

De vondstcomplexen in aantal en gewicht per context

Complexnr en context	vnrs	aantal	%/aantal	gewicht (g)	%/gewicht	gewicht/scherf (g)
1 overslag	45	152	4,8	917	7,8	6,03
2 terrastop	131	517	16,3	3955	33,5	7,65
3 idem, gezeefd	10	1600	50,6	1602	13,6	1,00
4 grondsporen	281	895	28,3	5341	45,2	5,97
totaal	467	3164	100	11815	100	3,73

Methodiek

In totaal zijn 3164 aardewerkfragmenten bekeken met een gewicht van 11,8 kg, verdeeld over 467 vondstnummers. Gezien de grote hoeveelheid scherfmateriaal is gekozen voor een analyse per vondstnummer, en niet per individuele scherf. Belangrijk voordeel is dat men op deze wijze snel inzicht krijgt in verschillen in kenmerken tussen vondstgroepen. Nadeel is echter dat geen kruisvergelijking tussen de kenmerken mogelijk is. Zo is bijvoorbeeld wel te zeggen welk percentage versierd is en welk percentage gepolijst is, maar niet welk deel van de gepolijste scherven versierd is. Om dit enigszins te ondervangen is een aantal trends tijdens de analyse van diagnostische kenmerken wel als opmerking beschreven. Hetzelfde geldt voor een aantal bijzondere, diagnostische scherven.

Het scherfmateriaal uit de machinaal uitgegraven lagen is middels een quickscan bekeken. Het merendeel van deze vondsten was slechts grofweg te plaatsen in de periode late bronstijd tot inheems-Romeinse tijd. Deze scherfdateringen zijn per periode tot verspreidingskaarten (2 x 2 m-vakken) verwerkt: per periode is de verspreiding van het aardewerk over vakken en grondsporen weergegeven (zie fig. 5.7).

Tijdens de analyse bleken 147 stuks totaal onbruikbaar voor determinatie. Deze zijn in het vervolg volledig buiten beschouwing gelaten.

Bij de analyse is, afhankelijk van het vondstcomplex, gelet op de volgende kenmerken:

- 1) potdeel en wijze van fragmentatie
- 2) afwerking aan de buitenzijde
- 3) magering
- 4) wandversiering
- 5) randvorm
- 6) randversiering
- 7) herkomst
- 8) kleur/bakwijze
- 9) potvorm

Bij 1) potdeel en wijze van fragmentatie (rand, wand, bodem, oor, schouder, hals, indet.)

Hierbij geldt dat het kenmerk wand ondergeschikt is aan de andere, aangezien bijna alle potdelen een wanddeel bevatten. Dit betekent bijvoorbeeld dat een bodemaanzet op een groot wandfragment als bodemdeel is geteld. In de verdeling zijn de wanddelen uiteraard dominant, aangezien deze het grootste deel van het potoppervlak innemen. Het aandeel bodem, schouder en hals is kleiner uitgevallen aangezien in enkele gevallen bij de aanzet van een kromming of knik niet kon worden vastgesteld welk van de drie het betrof. Dergelijke scherven zijn bij de groep indet terecht gekomen.

Het indetermineerbare aardewerk betreft zeer vaak gruis of gespleten scherfjes: door de horizontale splijting is potdeel en/of de afwerking vaak niet meer te bepalen. Met andere woorden: het aardewerk is sterk gefragmenteerd en verweerd.

Bij 2) afwerking aan de buitenzijde (glad, ruw, besmeten, gepolijst, indet.) Ook hier is het beeld enigszins vertekend, doordat combinaties van afwerkingstechnieken voorkomen. De variabele besmeten is in deze gevallen dominant, zodat het aandeel besmeten scherven hierdoor wat hoger is geworden. In navolging van de analyses van Van den Broeke (1987) ontstaat zo een nauwgezet beeld van potten die in veel gevallen slechts gedeeltelijk besmeten zijn. De afwerkingsfrequentie geeft bij gebrek aan complete potprofielen dan ook een beeld van de verhoudingen naar oppervlakte en niet naar aantallen individuen. Anders gezegd: als 40% van de scherven besmeten is, betekent dit niet per se dat 40% van de potten besmeten is, maar dat van al het vaatwerk samen 40% van het oppervlak is besmeten. De ruwe scherven zijn in bijna alle gevallen met fijn zand aangeslibd. Het besmeten of geruwde aardewerk is overigens doorgaans slechts licht besmeten, waardoor kon de afwerkingstechniek soms niet was te bepalen. Het percentage gepolijste scherven ligt relatief laag. Scherven zijn gepolijst genoemd indien de ondiepe sporen van de polijsting of de eindglans zichtbaar zijn. Alle andere gevallen zijn de gscherven met een glad oppervlak onder glad ondergebracht. Overigens zijn besmeten scherven geregeld aan de binnenzijde gepolijst. Dit zou een functionele bewerking kunnen zijn, bijvoorbeeld om het aardewerk minder vocht doorlatend te maken.

Bij 3) magering (potgruis, fijn zand, grof zand, grind/kwarts, indet.) Bijna uitsluitend is potgruis als verschalingsmateriaal gebruikt (>80%). In de frequentieverdeling is daarom dubbel telling in geval van een combinatie van verschalingsmiddelen weggelaten. Het aangegeven deel potgruis representeert dus dat deel van het aardewerk waarin enkel potgruis is toegepast. De andere technieken komen vrijwel uitsluitend voor in combinatie met potgruis. Naast potgruis is relatief vaak grind of kwartsgruis gebruikt. In geen geval is gruis van een andere steensoort gebruikt. Het kwarts is veelal 'weggewerkt': het kwartsgruis is grotendeels netjes met klei afgesmeerd. Doorgaans is de kwartsmagering dan ook alleen zichtbaar in de breukvlakken. Het gebruik van kwartsgruis zal door de slechte zichtbaarheid feitelijk iets hoger uitvallen. Kwartsgruisgemagerde scherven zijn zelden geheel doorspekt met gruis; meestal zijn er slechts enkele delen steengruis zichtbaar.

Het aandeel zand is vrij laag en komt haast altijd voor in combinatie met potgruismagering. Het is niet altijd mogelijk om onderscheid te maken tussen gebruik als magering of ruwing. Met fijn zand wordt bedoeld goed gesorteerd fijnkorrelig zand. Het is niet in alle gevallen duidelijk of dit fijne zand als verschraling is toegevoegd, dan wel van nature in de gekozen grondstof voorkwam. Met grof zand wordt bedoeld slecht gesorteerd fijn- tot zeer grofkorrelig zand. Het is in alle gevallen met zekerheid als verschraling toegevoegd, in sommige gevallen neigt de grootste fractie naar grind. Bot-, schelp- of organische magering komt in het geheel niet voor.

Bij 4) en 6) versiering (VTI rand, VTI wand, reliëf/groef, lijn, del, kamstreek, overig)

Slechts een fractie van het aardwerk is versierd. De variatie in versieringstechnieken is bovendien klein. Vooral kamstreek, lijnen/groeven en vingertopindrukken komen voor. Er zijn geen plastische reliëfversieringen aangetroffen. Enkele versieringsvarianties zijn gegroepeerd onder overig. Bij geringe scherfoppervlaktes ($\pm < 2 \times 2$ cm) kon de versiering/afwerking doorgaans niet geregistreerd worden. In complexen met een hoge fragmentatiegraad zal hierdoor het percentage indet hoog zijn. De verdeling is echter gebaseerd op een positieve waarneming. In alle vondstcomplexen is, waar mogelijk, de versiering altijd genoteerd.

Bij 5) randvorm (afgeschuind/verdikt)

In slechts enkele gevallen is een afwijkende randvorm herkend. Haakranden komen niet voor. Globaal kan gezegd worden dat het merendeel van de randen enigszins afgerond of afgeplat is en dat niet of incidenteel verdikte of sterk afgeronde randen voorkomen.

Bij 7) herkomst

Al het prehistorisch aardewerk lijkt van een lokale of regionale makelij. Er zijn macroscopisch geen importstukken onderscheiden, zoals kust- of Marne-aardewerk.

Bij 8) kleur/bakwijze

Er is niet consequent bijgehouden of het materiaal secundair verbrand is; alleen bij opvallende stukken of vondstnummers is dit geregistreerd. Hiermee samenhangend is ook de kleur/bakwijze niet geregistreerd. Dit hangt ook gedeeltelijk af van de parameter 'verbrand'. Bovendien is van veel scherven het buitenoppervlak verdwenen of sterk veroerd, waardoor deze niet kon worden geanalyseerd. Besmeten aardewerk is opvallend vaak lichtbruin tot oranje-rood en dus onder zuurstofrijke omstandigheden gebakken. Gepolijste en gladde scherven, vooral de randen, zijn vaak grijs-zwart en geheel reducerend gebakken.

Bij 9) potvorm (open, gesloten rand neigt naar binnen, gesloten rand neigt naar buiten)

Het meest voorkomend zijn driedelige potprofielen. Het zijn gesloten potten met een opstaande of naar buiten gerichte rand. Deze categorie is ondervertegenwoordigd, aangezien een deel van de (niet meegetelde) schouder- en halsdelen waarschijnlijk ook van driedelige potten afkomstig is. Anderzijds is mogelijk dat het aandeel gesloten potten met een naar binnen gerichte

rand oververtegenwoordigd is, aangezien bij vooral kleine randfragmenten de stand van de rand soms twijfelachtig is. In alle vondstcomplexen is, waar mogelijk, de potvorm altijd genoteerd.

Complex 1: het aardewerk uit het overslagsediment

De eerste verzameleenheid bestaat uit 152 scherven met een totaalgewicht van minder dan een kg uit een pakket overslaggronden of doorbraaksedimenten (laagspoor 5020) (tabel 5.3). In de top daarvan is de huidige bouwvoor gevormd (laagspoor 5000). Het betreft vondsten in een secundaire context, die door verspoeling van elders zijn verplaatst en in het grindhoudende sediment als het ware opnieuw zijn 'afgezet'. Vondsten uit deze eenheid zijn een indicatie voor erosieprocessen in de directe omgeving (waarschijnlijk ten oosten van het onderzoeksgebied). Dit complex geldt daarom indirect als waarneming van prehistorisch landgebruik buiten de grenzen van het plangebied.

Het jongste vondstmateriaal, zoals steenkool daterend uit de nieuwe tijd, geeft slechts een uitermate grove terminus ante quem. De lagen zijn machinaal afgepeld, vondsten zijn 'op het oog' tijdens putaanleg verzameld in vakken van 5 x 5 m. Er is bij de analyse van het prehistorisch scherfmateriaal weinig aandacht besteed aan dit complex, behalve het turven van de vertegenwoordigde perioden aan de hand van diagnostische stukken. Een groot deel van het aardewerk dateert uit de ijzertijd. Gezien het gemengde karakter van de verzameleenheid is hierin niet veel meer nuance aan te brengen. In drie gevallen komt het aardewerk voor in combinatie met Romeins importaardewerk, in één geval in combinatie met handgevoerd middeleeuws aardewerk (kogelpot). Eén grote wandscherf⁹⁰ is doorspekt met ongebroken grindjes en is te dateren in de late bronstijd of vroege ijzertijd. Een doorboord keramisch object is waarschijnlijk een fragment van een weefgewicht.

Opvallend is het hoge percentage indet. Potdelen als hals, schouder, oor, bodem, maar ook randen zijn niet of nauwelijks vertegenwoordigd (tabel 5.4). Dit heeft te maken met de verslechterde herkenbaarheid door verwerking, afronding en 'veroering' van het materiaal. Dit laatste zorgt voor een aankoeksel van bodemijzer. De fragmentatiegraad wordt uitgedrukt met een gemiddeld gewicht van 6,03 g per scherv.

Complexen 2 en 3: het aardewerk uit de top van het pleistoceen Maasterras

Inleiding

De tweede en derde verzameleenheden komen uit de dieper gelegen top van het pleistoceen Maasterras (laagspoor 5030), ook wel A-horizont of vondstlaag genoemd. Het is een oud looppniveau, waarin vondstmateriaal is geaccumuleerd, tót de vorming van de hierboven genoemde overslaggronden. De terrastop is door deze laatste gedeeltelijk geërodeerd. Gezien de grote tijdsparre waarin materiaal kon accumuleren, heeft het vondstcomplex een sterk gemengd karakter gekregen: alle perioden, van prehistorie tot nieuwe tijd, zijn in dezelfde laag vertegenwoordigd. Hierdoor zijn vondsten uit deze laag slechts gedeeltelijk te associëren met het direct hieronder aangelegde sporenvlak. De laag is grotendeels machinaal afgepeld, vondsten zijn op het oog verzameld in vakken van 2 x

90 V.259.

2 m: complex 2. Eén raai van 10 metervakken in werkput 6 is gezeefd op 2 mm maaswijdte (zie fig. 4.4). Dit materiaal behoort tot complex 3. Deze eenheid geeft informatie met betrekking tot post-depositionele processen zoals de fragmentatiegraad (o.a. door betreding) en de verwerking van het aardewerk. Het vondstmateriaal uit deze laag is geturfd op de vertegenwoordigde archeologische perioden aan de hand van diagnostische stukken. Uit de verspreidingskaart naar perioden blijkt dat er globaal wel een relatie is te leggen met onderscheiden erven of clusters van grondsporen. Dit geldt vooral voor de ijzertijd (zie fig. 5.7 en paragraaf 5.2.4).

Complex 2 uit de vondstlaag bestaat uit 517 scherven met een gewicht van vier kg, waarvan er uiteindelijk 481 gedetermineerd konden worden (tabel 5.3). Bekeken is de wijze van fragmentatie, en bij een klein deel van de scherven ook de afwerking en magering. De verdeling is vergelijkbaar met die van complex 1. Het percentage indet is weliswaar lager, maar blijft relatief hoog. Ook hier geldt dat een behoorlijk deel van het materiaal verweerd of veroerd is. Het materiaal is wederom grofweg te dateren in de ijzertijd. Ook hier is echter sprake van een sterke vermenging van vondstmateriaal. Zandige baksels uit de Romeinse tijd komen voor naast handgemaakt middeleeuws en ijzertijd aardewerk. Het oudste aardewerk is een verweerde klokbekerscherv.⁹¹ Gezien de oorspronkelijk dichtgezette versiering is deze waarschijnlijk van het Veluws type. Een groep dikwandige, kwartsgemagerde scherven uit het noordelijk deel van werkput 12 is grofweg te dateren in de periode (midden-) neolithicum/bronstijd.⁹² De groep zou niet misstaan in de midden-bronstijd. Echter in deze context moet het waarschijnlijk jonger gedateerd worden, namelijk aan het einde van de tweede helft van de late bronstijd of in vroege ijzertijd. De groep lijkt namelijk direct te corresponderen met een vondstgroep uit complex 4 (zie hieronder). Een andere grof te dateren groep betreft aardewerk uit de late bronstijd en/of vroege ijzertijd.⁹³ Enkele dunwandige met fijne, kwartsgemagerde scherven lijken eerder in de late bronstijd te passen. Eén scherv vertegenwoordigt in elk geval de late bronstijd gezien de kenmerkende smalle, onversierde stafband op hals.⁹⁴ Enkele vondstnummers⁹⁵ lijken in elk geval een vroege ijzertijd component te vertegenwoordigen. Ook de late ijzertijd is aanwezig (v.270).⁹⁶ Eénmaal is een doorboord keramisch object aangetroffen, samen met een fragment huttenleem met een twijgindruk (v.636), éénmaal een fragment van een spinsteen (v.756). De fragmentatiegraad ligt iets lager dan complex 1, namelijk 7,65 g per scherv (tabel 5.3).

Vanwege de duidelijk bronstijdcomponenten in dit complex is het aandeel kwartsmagering hoog (tabel 5.4). Dit ligt op 10% (51/517). Van de 15 onderscheiden potvormen zijn er drie gesloten (20%) en twaalf zijn drieledig met openstaande rand (80%). Er zijn geen open vormen herkend.

Slechts op 13 scherven is versiering herkend: vooral kamstreek, lijnversiering en vingertopindrukken. Eénmaal komt de voornoemde stafband voor (tabel 5.4). Alleen deze laatste is specifiek tot de late bronstijd te rekenen. De andere versieringen komen vooral in de ijzertijd voor.

91 V.326.

92 Het betreft v.615, 620, 622, 635, 638, 720.

93 Het betreft v.53, 385, 526, 619, 626, 636, 675, 684.

94 V.368.

95 V.194, 377, 681

96 V.270.

complex	rand	wand	bodem	oor	schouder	hals	indet_potd	glad	ruw	besmeten	gepolijst	indet_afw	potgruis	grofzand	fijnzand	grind_kwarts	indetmagering	open	gesloten/binnen	gesloten/buiten	versierd	
1	6	102	2	0	1	0	30	2	0	0	0	0	1	1	1	2	0	0	0	1	1	
2	23	357	12	0	2	5	82	17	1	12	1	22	36	5	0	46	7	0	3	12	13	
3	5	60	1	1	0	0	1494	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
4	40	542	9	1	1	5	226	238	9	178	40	222	488	8	17	85	121	3	5	14	16	
totaal	74	1061	24	2	4	10	1832	257	10	190	41	244	525	14	18	133	128	3	8	27	33	

Tabel 5.4

De eigenschappen van het aardewerk per complex in aantallen

Complex 3 van de vondstlaag bestaat uit 1600 scherven met een totaalgewicht van ruim anderhalve kg, waarvan er uiteindelijk 1561 zeer globaal gedetermineerd konden worden (tabel 5.3). Het complex is samengesteld uit tien vakken van 1 m² die zijn gezeefd op 3 mm maaswijdte. De vakken liggen in één raai in werkput 6 met 10-15 m tussenafstand. Het materiaal is sterk gefragmenteerd (1,00 g per scherf) en bestaat voornamelijk uit aardewerkkorrels. Een deel van de korrels is macroscopisch zelfs niet onderscheiden worden van ijzeroer, dat van nature in de terrastop voorkomt.

Het materiaal is voor het overgrote deel indet en niet nader te omschrijven als 'keramiek'. Voor de analyse van de aanwezige vondstcategorieën, de datering of beschrijving van de onderscheiden vondstcomplexen, voegt de verzamelmethode in verhouding tot de benodigde energie weinig toe. Daarom is in overleg met het bevoegd gezag in het veld besloten om af te zien van een uitbreiding van deze zeefvakken. De hoeveelheid determineerbaar scherfmateriaal neemt weliswaar sterk toe (gemiddeld 6 per m² versus 4 per 4 m² =factor 6 groter), de gemiddelde scherfgrootte en daarmee de informatiewaarde, neemt echter sterk af (7,65 g · 1,00 g = >factor 7). Het zeefsample geldt wel als een steekproefsgewijze indicatie van de oorspronkelijk aanwezige hoeveelheid vondstmateriaal.

Datering

Het vondstmateriaal is grotendeels in de ijzertijd te plaatsen. Ook hier weer lijkt een jongere en oudere component aanwezig in de vorm van enkele zandige baksels⁹⁷ uit de Romeinse tijd en enkele knobbeloren en kwartsgemagerd dunwandig keramiek uit het einde van de bronstijd. Driemaal is een fragment van een keramisch object herkend.⁹⁸ Eénmaal betreft het een deel van een weefgewicht.

Complex 4: het vondstmateriaal uit grondsporen

Inleiding

Complex 4 bestaat uit 895 scherven met een totaalgewicht van ruim 5 kg, waarvan er 824 gedetermineerd konden worden (tabel 5.3). Deze vierde eenheid omvat het scherfmateriaal, afkomstig uit de opvulling van antropogene sporen. Deze groep geeft de beste aanknopingspunten voor een gedetailleerdere vondstanalyse. Het vondstmateriaal vormt de meest gerechtvaardigde koppeling met de onderscheiden bewoningsfasen, sporen van bewoning of nederzettingsterreinen, los van de bekende problemen rond post-depositionele processen. Het materiaal uit de sporen biedt de beste mogelijkheid tot het dateren van de onderscheiden structuren (zie

97 V.72, 87, 97, 109, 139, 152.

98 V.97, 128, 139.

paragraaf 5.2.2 t/m 5.2.4). Hierbinnen zijn enkele kleinere complexen onderscheiden (zie verderop). Eerst volgt nu echter een overzicht van de algemene kenmerken.

Algemene kenmerken

Van de vondsten zijn in elk geval de diagnostische kenmerken geregistreerd, zoals potdeel, afwerking, magering, versiering, randvorm, potvorm. Het materiaal uit de sporen is op vergelijkbare wijze gefragmenteerd als bij de complexen 1 en 2. Het aandeel rand ligt iets hoger, waardoor iets meer te zeggen valt over potvorm, echter het aandeel indet ligt verrassend genoeg eveneens hoger (tabel 5.4). De scherven uit grondsporen zijn aangekoekt, veroerd, of verweerd. Hier is het aandeel indet zelfs groter dan bij de complexen 1 en 2. Gezien de conservering van het materiaal is ook de afwerking voor een maar liefst éénderde deel niet te bepalen. Over het algemeen betreft het kleine fragmenten; het aandeel besmeten is daardoor kleiner. De verdeling besmeten/geglad aardewerk ligt iets in het voordeel van laatstgenoemde. Geruwd aardewerk komt nagenoeg niet voor en ook gepolijst aardewerk is relatief weinig vastgesteld.

Magering

In de magering is potgruis wederom sterk dominant. De partij indet. is ook hier echter fors, maar lager dan elders aangezien deze minder afhankelijk is van de oppervlakte conservering van het scherfmateriaal; ook middels de breuken kan geïdentificeerd worden. Grind/kwarts komt relatief veel voor, dit is het gevolg van de bijdrage van enkele kuilcomplexen (zie hieronder). Zandmagering komt weinig voor.

Potvorm

De variabele potvorm kon in dit complex vaker vastgesteld worden, vanwege het hogere percentage randfragmenten. Toch is het aantal nog zeer klein; de verhouding van de potvormen is doorgaans alleen een dateringsmiddel in vondstcomplexen op het niveau van erf, gebouw of kuil. Gedurende de ijzertijd verandert voortdurend de populariteit van verschillende potvormen. Grofweg kan gezegd worden dat in het begin van de ijzertijd (vanuit een late-bronstijdtraditie) open vormen relatief veel voorkomen, en in de Romeinse tijd zeldzaam zijn geworden. Gesloten vormen met naar binnen neigende rand komen doorheen de ijzertijd geregeld voor, met uitzondering van de vroege ijzertijd. Gesloten drieledige vormen hebben een zwaartepunt in de vroege ijzertijd (vanuit een late-bronstijdtraditie) en komen in de midden-ijzertijd en de Romeinse tijd relatief weinig voor.⁹⁹

Slechts enkele randvormen konden geïdentificeerd worden als intentioneel aangebracht. De meeste randen zijn flauw rondvormig, maar niet uitgesproken genoeg. Er zijn geen haakranden aangetroffen, een belangrijk gidsartefact uit de tweede helft van de vroege ijzertijd. Er zijn geen ronde of sterk afgevlakte randen aangetroffen.

⁹⁹ Van den Broeke 2007.

Versiering

Slechts 3 % van het totaal is versierd (tabel 5.4). Ook hier geldt, net als bij potvorm dat het type vooral daterende waarde heeft voor gesloten vondstgroepen. Algemeen kan gezegd worden dat vingertopindrukken (VTI) of velden VTI vooral in de vroege en late ijzertijd voorkomen. Kamstreekversiering komt met name voor aan het einde van de vroege ijzertijd en een groot deel van de midden-ijzertijd en is daarna zeer populair in de Romeinse tijd. Groefversiering komt ook veelvuldig voor, maar heeft duidelijke pieken in de tweede helft midden-ijzertijd en aan het einde van de late ijzertijd. VTI rand, reliëf, dellen, stafband komen niet voor in dit complex.

Datering

In de periodisering is ook hier weer de ijzertijd sterk dominant. In sommige gevallen komt ijzertijdaardewerk in combinatie met middeleeuws aardewerk voor. In deze gevallen kunnen we, gezien het meer gesloten karakter van de context, stellen dat in die gevallen de jongste datering gevolgd dient te worden. Bij inheems, handgevormd Romeins aardewerk is dit minder duidelijk: het kan ook gaan om opspit uit de ijzertijd.

Aardewerk uit de ijzertijd of ouder komt in zes grondsporen voor in combinatie met middeleeuws of jonger vondstmateriaal.¹⁰⁰ Op één na zijn het alle grondsporen van een laatmiddeleeuwse boerderij, structuur 2 (zie fig. 5.7). De oudere vondsten zijn bij de bouw van de boerderij in de paalkuilen terecht gekomen. In deze context is een scherf noemenswaardig: het betreft een bekerschep met getande spatelindrukken uit het laat-neolithicum B of uit de vroege bronstijd, ca. 2450-1800 v.Chr.¹⁰¹

Een deel van het scherfmateriaal is mogelijk inheems-Romeins of komt voor in combinatie met Romeins importaardewerk.¹⁰² Opnieuw betreft het op één na grondsporen van een laatmiddeleeuwse boerderij. Gezien de gemengde inhoud van deze grondsporen blijft de inheems-Romeinse component in de aardewerkassemblages onduidelijk.

Een groep scherven en mogelijk enkele sporen dateren uit de (late) bronstijd of (vroege?) ijzertijd. Slechts enkele stukken zijn met zekerheid in de late bronstijd te plaatsen. V.282 dateert uit de late bronstijd of de ijzertijd.¹⁰³ V.343 is een knobbeloor uit de late bronstijd of vroege ijzertijd.¹⁰⁴ V.692 dateert waarschijnlijk uit de late bronstijd aangezien het relatief dunwandig is en er veel fijn gebroken kwartsgruis is gebruikt.¹⁰⁵

Grofweg uit de periode bronstijd/(midden-)neolithicum dateert eveneens een handvol scherven, hoewel het ook hier bijna uitsluitend oudere opspit in jongere sporen betreft.¹⁰⁶ V.163 dateert mogelijk uit de midden- of late bronstijd.¹⁰⁷ Gezien de gladde afwerking zou deze echter ook niet misstaan in het midden-neolithicum. V.600 bestaat uit een scherf met groefversiering in velden.¹⁰⁸ Waarschijnlijk betreft het hier een (klok)bekerschep of eventueel een potbekerschep. Eveneens uit het laat-neolithicum of de vroege bronstijd dateert een bekerschep met vervaagde Wikkeldraad-versiering (v.588).¹⁰⁹

100 Het betreft v.186, 242, 243, 803, 811, 812, 813, 866.

101 V.812 uit S8.1.24.

102 Het betreft v.260, 792, 809, 859, 875, 892.

103 Uit S6.1.156.

104 Uit S9.1.85.

105 Uit S13.1.23.

106 Het betreft v.163, 378, 587, 600, 627, 628, 629, 630, 632, 633, 721, 749, 788, 874, 879, 899.

107 Uit S6.1.49.

108 Uit S9.1.77.

109 Uit S11.1.50.

spoornr	aantal	gewicht (g)	rand	wand	bodem	oor/hals/schouder	indetpotdeel	glad	ruw	besmeten	gepolijst	indetatwerking	potguis	grofzand	fijnzand	grindofkwarts	indetmagering	open	gesloten/binnen	gesloten/buiten	VTirand	VTIwand	kamstreek	overig	N_versierd	datering
spoor 12.1.4	63	395,1	0	41	0	0	19	31	1	1	0	21	14	1	1	36	8	0	0	0	0	1	0	0	1	lbrt-vrijt, ca 950-650 v. Chr.
spoor 12.1.5/7 e.a.	69	534,2	1	37	1	0	20	14	0	4	0	23	16	0	0	34	2	0	0	1	0	0	0	0	0	lbrt-vrijt, ca 950-650 v. Chr.
spoor 8.1.48/65	27	391	1	21	2	0	3	15	0	2	0	9	9	0	0	17	0	0	1	0	0	1	0	1	2	vr/mijt, ca 550-450 v. Chr.
Totalen	159	1320,3	2	99	3	0	42	60	1	7	0	53	39	1	1	87	10	0	1	1	0	2	0	1	3	

Tabel 5.5

Kenmerken van scherven uit grondsporen binnen complex 4

Een sporencluster uit de tweede helft late bronstijd-begin vroege ijzertijd in werkput 12

In het noordoosten van werkput 12 ligt een cluster sporen met sterk overeenkomstige kenmerken (tabel 5.5). De meeste scherven zijn afkomstig uit een kuil.¹¹⁰ De kuil ligt in een sterk lemige zone (laag S5035), waarin meerdere sporen liggen.¹¹¹ Het vondstmateriaal uit deze sporen, alsook uit de laagsporen 5035/5030, heeft een vergelijkbare vondstcontext en vergelijkbare eigenschappen. Het materiaal dateert uit de tweede helft van de late bronstijd of de eerste helft van de vroege ijzertijd (ca. 950-650 v. Chr.). Er bestaat veel variatie in baksels, die alle vrij hard zijn. Besmeten aardewerk ontbreekt nagenoeg, dus waarschijnlijk moet het sporencluster vóór de midden-ijzertijd geplaatst worden. De scherven zijn voor een groot deel geglad. Met uitsluiting van de categorie indet is dit zelfs meer dan 90%. Gepolijst aardewerk komt niet voor. In de magering zien we in deze vondstgroep een sterk zwaartepunt bij grind/kwartsgruis, te weten ruim 60%.

De scherven zijn op één na onversierd en dus betreft het vermoedelijk géén materiaal uit (eerste helft van de) late bronstijd. Slechts éénmaal kon een potvorm bepaald worden van een gesloten pot met naar buiten staande rand. Deze is met zekerheid jonger dan de midden-bronstijd.

Een kuil uit de vroege ijzertijd: spoor 8.1.48/8.1.65

In het noorden van werkput 8 ligt een prehistorische kuil¹¹² die in de middeleeuwen is verspit tijdens de bouw van een boerderij (zie fig. 5.7).¹¹³ Het vondstmateriaal uit deze kuilen is daarbij vermengd geraakt. Hieronder wordt het samen als één complex beschreven (tabel 5.5).

De eigenschappen van het aardewerk lijken sterk op die van de vorige vondstgroep uit werkput 12. Het percentage geglad aardewerk is sterk dominant ten opzichte van het besmeten aardewerk. In de magering is grind/kwartsgruis wederom dominant. Slechts twee stukken zijn versierd, waaronder éénmaal meervoudige vingertopindrukken.

Eén vormtype kon worden geïdentificeerd: een zogenaamde Eierbecher.¹¹⁴ Dergelijk vaatwerk komt in Nederland voor in de vroege en het begin van de midden-ijzertijd. Het zwaartepunt van dit vormtype lijkt te liggen op de overgang van de vroege naar midden-ijzertijd (Hallstatt D/La Tène A, ca. 550-450 v. Chr.).¹¹⁵ Enkele stukken uit dezelfde kuil lijken welhaast

¹¹⁰ S12.1.4.

¹¹¹ O.a. S12.1.5 en S12.1.7.

¹¹² S8.1.65.

¹¹³ Verspit door S8.1.48.

¹¹⁴ V.810.

¹¹⁵ Perizonius 1976.

dikke Hilversum baksels uit de midden-bronstijd, echter gezien de context moeten deze ook tot de vroege ijzertijd gerekend worden. Eén dunwandige verweerde scherf dateert mogelijk uit de bekertijd, en moet als intrusief gezien worden.

Op basis van de algemene kenmerken moet de kuil gedateerd worden in de vroege ijzertijd. Op basis van de Eierbecher is een datering van ca. 550-450 v.Chr. het meest passend.

Conclusie

Het prehistorisch aardewerk van Overlangel-Asboom is aangetroffen in zowel een relatief ongeschonden oude terrasafzetting, als in grondsporen. Zowel de terrastop als de ingegraven grondsporen vertegenwoordigt een millennialang gebruik van de locatie. Het eeuwenlange gebruik heeft voor een sterke vermenging en verplaatsing van het vondstmateriaal gezorgd. De oudste scherven dateren uit het midden/laat-neolithicum en de vroege bronstijd. Het betreft enkele bekerscherven en een scherf met Wikkelraadversiering, die gezien moeten worden als 'strooivondsten'; het zijn de getuigen van incidenteel gebruik in deze periode(n). Bijna al het andere prehistorisch aardewerk is grofweg te dateren in de ijzertijd. Deze bulk aan scherfmateriaal is lastig nauwkeuriger te dateren; de verzameling scherven vertegenwoordigt echter wel het zwaartepunt van gebruik van het terrein als nederzetting. Bijna alle structuren binnen de opgraving blijken tot de ijzertijd te behoren (zie paragraaf 5.2.4).

Gezien de component Romeins aardewerk is het niet ondenkbaar dat een deel van het 'ijzertijdaardewerk' in werkelijkheid uit lokaal of regionaal handgemaakte baksels uit de Romeinse tijd bestaat. Met zekerheid zijn ook enkele stukken uit de late bronstijd, de midden- en late ijzertijd te onderscheiden. Een zone met enkele kuilen en grondsporen in het noordoosten van de opgraving leverde een datering op in de tweede helft van de late bronstijd tot eerste helft van de vroege ijzertijd. Het lijkt er op dat deze vroege component niet aanwezig is op het middendeel van het terrein. Aan de noordzijde van het terrein ligt een kuil uit het einde van de vroege of het begin van de midden-ijzertijd. Het merendeel van het scherfmateriaal dat ter hoogte van de boerderij en het cluster paalsporen en bijgebouwen is gevonden, sluit hier goed op aan. Het zwaartepunt van gebruik en bewoning ligt waarschijnlijk in de tweede helft van de vroege tot de midden-ijzertijd. Met zekerheid is het terrein ook in gebruik in de perioden ervóór, maar dit lijkt zich te beperken tot het noordoostelijk deel van het terrein. Ook in jongere perioden, te weten de late ijzertijd en de Romeinse tijd, is het terrein in gebruik. Dit gebruik was waarschijnlijk extensief, gezien de vermoedelijk lage aantallen vondsten uit deze perioden. Dit sluit aan op de beperkte aantallen Romeins importaardewerk die zijn aangetroffen.

5.3.2 Importaardewerk uit de Romeinse tijd

N. de Winter (ARON bvba)

Methodiek

Het vondstmateriaal uit Overlangel is in eerste instantie per vondstnummer gesorteerd naar materiaalcategorie. Bij twee fragmenten kon niet worden bepaald of het bouw materiaal of aardewerk betrof, gezien sterke fragmentatie van het materiaal.

Het aardewerk is vervolgens per vondstnummer ingedeeld naar soort, baksel, vorm, type en versiering. Fragmenten van éénzelfde pot zijn gegroepeerd. Binnen elke groep is het aardewerk beschreven en het aantal fragmenten (rand, rand, bodem, onduidelijk) geteld. Waar mogelijk zijn scherven van eenzelfde individu uit verschillende vondstnummers aan elkaar gelinkt. De datering is toegekend aan de hand van typologische en uiterlijke kenmerken.

Van drie scherven afkomstig van twee individuen ten slotte, was niet te bepalen of het Romeins of middeleeuws aardewerk betrof.¹¹⁶

De analysemogelijkheden zijn beperkt, gezien het geringe aantal scherven (N=147). Daarom is ook afgezien van een indeling in verschillende complexen (in tegenstelling tot de analyse van het handgevormd materiaal in paragraaf 5.3.1). Doel van de analyse is op de eerste plaats dan ook het dateren van het aardewerk uit de vondstlagen de losse sporen.

Algemeen

In totaal zijn 147 fragmenten Romeins aardewerk vertegenwoordigd. Het gaat om 17 randen, 6 bodemfragmenten en 124 wanden afkomstig van maximaal 121 verschillende individuen. Het betreft uitsluitend gedraaid aardewerk. Het ruwwandig aardewerk maakt met 88 scherven duidelijk de meerderheid van het Romeins aardewerk uit. De tweede best vertegenwoordigde aardewerksoort is het gladwandig aardewerk, met 33 scherven. Dertien scherven horen tot de groep van het geveerde aardewerk. Dikwandig aardewerk is door vier scherven vertegenwoordigd, terra sigillata en Low Lands Ware beiden door drie fragmenten. Drie scherven tenslotte, waren niet bij een bepaalde aardewerkgroep onder te brengen vanwege de te hoge fragmentatiegraad.

Belgisch aardewerk (nigra, rubra, kurkurnen), metaalglanzend aardewerk en dolia zijn niet in het aardewerkspectrum aanwezig. Slechts 38 fragmenten van maximaal 28 individuen zijn afkomstig uit een spoor.¹¹⁷

Ruwwandig aardewerk

Tot deze aardewerkgroep behoren 88 fragmenten, waaronder vijftien randen, één bodem en 72 wanden. Deze fragmenten zijn tot maximaal 77 individuen te herleiden.

De populairste vorm bij het ruwwandig aardewerk uit Overlangel zijn de potten/kommen. Het best vertegenwoordigd is het type ST 202/210 met omgeslagen platte en gegroefde rand. De potten en kommen van dit type komen voor vanaf de Flavische periode en blijven de gehele 2^e eeuw en mogelijk ook nog iets later in gebruik. Deze vorm wordt vertegenwoordigd door vier individuen, waarvan er twee afkomstig zijn uit sporen.¹¹⁸

Een andere vorm bij het ruwwandig aardewerk is de pot Stuart 203 met dekselgeul. Dit type is vertegenwoordigd door twee exemplaren.¹¹⁹

Deze potten komen pas vanaf het midden van de tweede eeuw tot in de laatromeinse periode voor. De late exemplaren zijn echter op basis van de uitvoering en het baksel duidelijk te onderscheiden van de oudere variant. De randen uit Overlangel behoren tot de oudere fase. Ten slotte is er nog één pot met omgeslagen ronde rand, van het type ST 201a. Deze vorm komt zowat gedurende de gehele periode voor.

¹¹⁶ V.173 en v.745-11.

¹¹⁷ S6.1.95; S8.1.5, 7, 22, 25, 28, 32, 33, 34, 48, 54 en 55; S9.1.1 en 136; S13.1.16.

¹¹⁸ V.260 uit S9.1.1 en v.866 uit S8.1.7.

¹¹⁹ V.875 uit S8.1.5 en v.301 uit S9.1.5020.

De borden zijn slechts door één exemplaar vertegenwoordigd.¹²⁰ Het gaat om een bord met geulrand en groef aan de buitenzijde. Vergelijkbare borden zijn onder meer aangetroffen in Nistelrode, Tongeren, Nijmegen, en Venray-Hoogriebroek. Ze worden gewoonlijk in de tweede helft van de 2e eeuw gedateerd. Holwerda dateert ze mogelijk nog iets later, al is een datering vóór het begin van de 2e eeuw ook nog mogelijk.

Gladwandig aardewerk

Het gladwandig aardewerk telt 33 fragmenten, waarvan 32 wanden en één bodem. Deze fragmenten zijn afkomstig van maximaal 25 individuen. De enige vormen bij het gladwandig aardewerk uit Overlangel zijn, voor zover vastgesteld kon worden, de kruiken en de kruikamforen. Bij gebrek aan randen kunnen echter geen types worden gespecificeerd. Het is dan ook niet mogelijk om deze groep nauwkeuriger te dateren dan in de Romeinse periode.

Geverfd aardewerk

Deze aardewerkcategorie wordt vertegenwoordigd door dertien fragmenten waarvan twaalf wanden en één bodem. Deze zijn van maximaal zeven bekerafkomstig.

Geverfd aardewerk in Brunsting techniek A (witte pasta met oranje verflaag) is niet aanwezig. Bekers in techniek A werden vooral in de Flavische periode vervaardigd.¹²¹ Borden in deze techniek komen ook nog later voor. Het geverfd aardewerk uit Overlangel is hoofdzakelijk uitgevoerd in techniek B (witte pasta met donkere tot zwarte deklaag). Slechts één klein wandfragment is tot techniek C te rekenen (oranje pasta met bruine tot zwarte verflaag).

Drie bekerafkomstig, alle in techniek B hebben restanten van kleibestrooiing op de buitenzijde. Eén beker in techniek B is mogelijk versierd met barbotinmotieven. Geen enkele beker is versierd met kerfband. Aangezien geen randfragmenten zijn bewaard, is het moeilijk het type te bepalen. Vermoedelijk gaat het om het typen Stuart 2 of Niederbieber 32. Bekers in techniek B en C komen voor tot ongeveer 270 n.Chr. Afwerking met zand- of kleibestrooiing werd toegepast vanaf 70 tot op het einde van de 2^e eeuw. Korfbandversiering komt echter pas voor vanaf 150 n.Chr.¹²²

Slechts twee bekerafkomstig uit sporen.¹²³ Een hiervan is aangetroffen als opspit in een kuil¹²⁴ van de laatmiddeleeuwse boerderij (structuur 2, zie figuur 5. 22). De overige fragmenten zijn afkomstig uit de overslaggrond (laagspoor 5020) en de terrastop (laagspoor 5030).

Terra sigillata

De groep van de terra sigillata is vertegenwoordigd door drie fragmenten, twee wanden en één bodemfragment, afkomstig van drie verschillende individuen. De twee wanden zijn afkomstig van een kom en van een niet nader te specificeren verbrand individu, beide uit Oost-Gallië.¹²⁵ Ze zijn beide te dateren in de 2e eeuw. Het bodemfragment is afkomstig van een in Zuid-Gallië vervaardigd bord dat tussen 50 en 120 n.Chr. is te plaatsen.¹²⁶

¹²⁰ V.570 uit S12.1.5030.

¹²¹ Haalebos 1990, 135.

¹²² Over versiering bij geverfde bekerafkomstig: Haalebos, 1990, 137.

¹²³ V.522-1 en v.804-1 uit resp. S8.1.34 en S8.1.55

¹²⁴ S8.1.34.

¹²⁵ V.48-1 uit S6.1.5020 en V.560-1 uit S12.1.5030.

¹²⁶ V.694-1 uit S14.1.5030.

Low Lands Ware

Deze groep, vroeg ook terra nigra-achtig aardewerk, blauwgrijs aardewerk of Waaslands aardewerk genoemd, is vertegenwoordigd door drie scherven, afkomstig van drie individuen in de grijze variant van dit aardewerk.¹²⁷

Twee randen zijn afkomstig van de voor dit aardewerk typische plompe potten Holwerda 139-142; een wandscherf is niet aan een bepaalde vorm toe te wijzen. Dit aardewerk werd vermoedelijk geproduceerd in de regio van Bergen-op-Zoom en komt niet voor in preflavische of laatromeinse contexten. Recent heeft Wim De Clercq (Universiteit Gent) een promotie-onderzoek aan deze aardewerkgroep gewijd.¹²⁸ Alleen de wandscherf is in een spoor aangetroffen ().¹²⁹ De twee randen zijn afkomstig uit de terrastop (laagspoor 5030).

Dikwandig aardewerk

Het dikwandig aardewerk is vertegenwoordigd door vier wandscherven afkomstig van drie individuen. Twee van deze individuen zijn wrijfschalen, van de het derde individu kon niet worden bepaald of het een wrijfschaal of een amfoor betrof. Gezien het ontbreken van randen is ook hier geen nauwkeurige datering mogelijk.

Conclusie

Globaal gezien bestaan het Romeinse, gedraaide importaardewerk uit Overlangel vooral uit ruw- en gladwandig aardewerk. Ook het geveerd aardewerk is goed vertegenwoordigd. Low Lands Ware, sigillata en dikwandig aardewerk zijn in ongeveer gelijke mate aanwezig. Belgische waar, metaalglanzend aardewerk, dolia of handgevormd aardewerk maken geen deel uit van het aardewerkspectrum.

Het dateerbare importaardewerk is zonder uitzondering te plaatsen in de midden-romeinse periode. Typisch vroeg- of laat-Romeinse aardewerkgroepen, -vormen of typen ontbreken immers volledig. De nadruk ligt dus op de 2^e eeuw.

Er is sprake van import van aardewerk uit Zuid- en Oost-Gallië (sigillata), de streek rond Bergen-op-Zoom (Low Lands Ware) en uit het Rijnland of Heerlen (geveerd aardewerk).

De aantallen van de vertegenwoordigde aardewerksoorten zijn weliswaar gering, toch is duidelijk dat het Romeins aardewerk van Overlangel goed in de context van een inheems-Romeinse, landelijke nederzetting past. Aangezien sporen van erven of structuren ontbreken binnen de opgraving is het aannemelijk een dergelijke nederzetting zich in de directe omgeving van het plangebied heeft bevonden.

5.3.3 Aardewerk uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd

T.H.L. Hos

Methodiek

Voor de determinatie zijn de gevonden gebruiksvoorwerpen gedetermineerd naar bakselsoort, functiegroep, vormtype, datering en herkomst. De determinatie vond plaats volgens de standaard van het zogeheten 'Deventersysteem'.

127 V.94-1, V.275-1 en V.864-1

128 De Clercq en Degryse 2008.

129 S8.1.32.

Het Deventersysteem is opgezet om een standaard voor de determinatie van laat- en post-middeleeuwse keramiek en glas te creëren. Hiervoor zijn drie hoofdredenen: ten eerste verschaft het een eenvoudige en eenduidige methode voor de analyse. Ten tweede biedt het systeem de mogelijkheid vergelijkbare complexen van verschillende onderzoekslocaties en onderzoekers met elkaar te vergelijken. Ten derde op deze manier een groeiende database waarin alle gevonden typen worden gecatalogiseerd.¹³⁰

De classificatie via het Deventer systeem werkt via een code, die bestaat uit drie elementen. Het eerste element is de baksel- of materiaalsoort, het tweede element geeft het gebruik van het voorwerp weer en het derde is het typenummer. Een pispot van roodbakkend aardewerk kan dan de volgende code krijgen: r-pis-5, waarbij 'r' voor roodbakkend staat, 'pis' voor een pispot en '5' het typenummer weergeeft, waardoor een unieke code ontstaat.

Algemeen

Tijdens de opgraving in Overlangel zijn 195 scherven aardewerk aangetroffen die gedateerd kunnen worden vanaf de late middeleeuwen. Tijdens de analyse zijn 13 verschillende baksels herkend, van twee scherven was het baksel niet te bepalen. De verschillende baksels worden als eerste besproken.

Kogelpotaardewerk

De productie van de kogelpot begint in West-Nederland in de 8^e eeuw. Het betreft voornamelijk potten met een bolle onderkant, die goed bleven staan in een open vuur. Er komen echter ook bakpannen, kannen en potten voor. Aardewerk van het type kogelpot is lokaal gemaakt en met de hand gevormd. Het is een grijsbakkend type met een gemiddeld harde magering. Versieringen komen sporadisch voor. Het betreft dan vingerveeg- en bezemstreekversieringen. Al vanaf de 9^e eeuw verspreidt het kogelpotaardewerk zich richting het zuiden en het oosten. Aangezien kogelpotten lokaal gemaakt worden, is het niet mogelijk om een algemeen ontwikkelingspatroon voor de kogelpot op te stellen. Dit zal voor iedere regio apart moeten gebeuren. Voor de regio waar Overlangel in valt, is dit nog niet gedaan. Hierdoor zijn de aangetroffen scherven niet scherp te dateren.

In de opgraving zijn 22 scherven kogelpot aangetroffen, die gedateerd kunnen worden tussen 900 en 1300. Zes aangetroffen randfragmenten hebben echter een typerende verdikking onder rand, die kenmerkend is voor type B4 aardewerk uit Kootwijk. Dit type aardewerk is te dateren vanaf de 10^e eeuw.¹³¹

Blauwgrijs aardewerk

Blauwgrijs aardewerk is gemaakt in een groot gebied tussen Paffrath, Elmpt en Brunssum-Schinveld. Dit zijn tevens de meest bekende productieplaatsen. Elmpt ligt net over de grens bij Roermond en Paffrath ligt 15 km ten noordoosten van Keulen. Blauwgrijs aardewerk kenmerkt zich door een gemiddelde tot sterke hardheid en een blauw tot blauwgrijs baksel.

¹³⁰ De centrale database achter het Deventersysteem wordt beheerd door de Stichting Promotie Archeologie (SPA) in Zwolle.

¹³¹ Verhoeven, 1998, p. 218-219.

Typisch zijn de gelaagde structuur van het baksel en de vele inclusies hierin. Het oppervlak is vrij ruw en heeft een metallic glans. Versieringen op de voorwerpen komen niet voor. Er is nog geen typologie opgesteld, daarom kan is het niet scherper te dateren dan tussen 950 en 1300. Het vormenspectrum beslaat onder meer kannen, bekers en kogelpotten. Er zijn zestien scherven blauwgrijs aardewerk aangetroffen, waarvan er dertien uit Paffrath komen.

Maaslands wit en rood

Maaslandse waar worden in het Maasland gemaakt, vooral de plaats Andenne is bekend.

Het type kenmerkt zich door een lichtgeel tot lichtrood baksel en een fijne magering met een gemiddelde hardheid. De vormen worden soms rijkelijk versierd met loodglazuur en radstempels. Het vormenscala is groot. Het bevat o.a. kannen, vetvangers, rammelaars, potten en kannen. Opvallend is ook dat de vormen soms kleiner zijn dan gebruikelijk. Het Maaslandse aardewerk is te plaatsen tussen de 10e en 14e eeuw met als hoogtepunt tussen 1100 en 1300. Er is slechts één scherf Maaslands aardewerk aangetroffen, met een roodbakkend baksel.

Pingsdorf

Pingsdorf is een dorp dat 20 km ten noorden van Bonn ligt en 15 km ten zuiden van Keulen. Het ligt in een regio waar van oudsher aardewerk-fabricage plaats heeft gevonden. Omliggende dorpen zijn o.a. Brühl en Badorf. Paffrath en Siegburg liggen niet ver weg. Alle vier de dorpen staan bekend om hun aardewerkproductie. Pingsdorf kan gezien worden als de opvolger van het Badorf aardewerk en is de voorloper van het steengoed dat later in o.a. Siegburg werd gemaakt. Pingsdorf komt gelijktijdig voor met het blauwgrijze aardewerk uit Paffrath. Het Pingsdorfaardewerk moet niet gezien worden als een soort die alleen in Pingsdorf gemaakt werd, maar meer als een type dat in de hele regio werd vervaardigd.

Pingsdorfaardewerk heeft een gemiddeld harde magering en is geelwit van kleur. In de latere fasen komen donkerpaarse harder gebakken baksels voor. Het Pingsdorf heeft een typische versiering gemaakt met rode en paarse engobe. Het betreft patronen van golven, lijnen, krullen en stippen. Voorkomende vormen zijn tuitbekers, kogelpotten, bekers en schalen. De datering valt tussen de 9^e en 14^e eeuw.¹³² Er zijn in de opgraving drie stuks Pingsdorf aangetroffen.

Proto-steengoed

Proto-steengoed is de opvolger van het Pingsdorf aardewerk en een voorloper van het echte steengoed. Proto-steengoed heeft een vrij harde magering. De baksels bevatten veel inclusies en variëren in kleur van grijs tot paars en bruin. De meest voorkomende vormen zijn kannen en bekers. Proto-steengoed kan gedateerd worden tussen 1200 en 1280. In de opgraving is één fragment Proto-steengoed aangetroffen.

Bijna steengoed

Bijna steengoed is de voorloper van het echte steengoed. Het vormenspectrum is identiek aan het echte steengoed, voornamelijk kannen

¹³² Sanke 2002.

en bekens, maar de magering is wat zachter en er bevinden zich inclusies in. Bijna steengoed kan gedateerd worden tussen 1250 en 1310. In de opgraving is één fragment bijna steengoed aangetroffen.

Ongeglazuurd steengoed

Ongeglazuurd steengoed betreft het echte steengoed. Het betreft volledig versinterd aardewerk, met nauwelijks inclusies. Steengoed is waterdicht waardoor het goed geschikt is om vloeistoffen op te slaan. Vormen zijn kannen, drinkbekers, bekens en trechterbekens. Er zijn twee belangrijke productiecentra voor steengoed: Siegburg en Langerwehe. De vormen van de twee productiecentra zijn van elkaar te onderscheiden door de kleur van het baksel. Waar uit Siegburg is lichtgeel. Langerwehe waar is grijsbruin en heeft meestal een engobe. Er zijn geen scherven ongeglazuurd steengoed aangetroffen.

Geglazuurd steengoed

Geglazuurd steengoed is qua baksel hetzelfde als gewoon steengoed. Op het oppervlak is echter zoutglazuur en/of ijzer-engobe aangebracht. Het vormenspectrum beslaat kannen, potten, flessen en bekens. Er zijn meerdere productiecentra te onderscheiden. De oudste zijn Siegburg en Langerwehe met een productiepiek tussen 1300 en 1450. Sieburgaardewerk wordt gekenmerkt door een licht baksel en uitwendig aangebracht zoutglazuur. Langerwehe heeft een wat donkerdere breuk en wordt vaak versierd met ijzer-engobe; hieroverheen kan zoutglazuur zijn aangebracht. Steengoed uit Raeren, Aken en Frechen betreft de tweede generatie steengoed (ca. 1450 – 1700). Akens steengoed kenmerkt zich door een nog lichter baksel dan het Sieburger waar en aangebracht zoutglazuur. Het steengoed uit Frechen is karakteristiek vanwege het zogenaamde pantermotief. Het steengoed heeft een grijze scherf en een dik onderglazuur van ijzer-engobe. Hieroverheen is een dikke laag zoutglazuur aangebracht. Raerens steengoed is de opvolger van het Langerwehesteengoed. Het baksel is min of meer gelijk, maar de potten zijn voorzien van appliques en versieringen. Aan het eind van de 17^e eeuw en in de 18^e eeuw wordt het Westerwald steengoed dominant. Het gaat om aardewerk met een lichte grijze scherf met een heldere blauwgrijze zoutglazuur die dun is aangebracht. De pot heeft verder een onderglazuur van kobaltverf, waardoor een karakteristieke versiering ontstaat. Opgemerkt dient te worden dat er geen één op één relatie bestaat tussen productiecentrum en type steengoed. Ook in Raeren werden vormen gemaakt met een pantermotief en in Siegburg werd af en toe ijzer-engobe als decoratietechniek gemaakt. De hierboven genoemde beschrijving heeft betrekking op het gros van de vormen uit een productiecentrum. Een laatste categorie die genoemd dient te worden, zijn de steengoed flessen, die vanaf het midden van de 17^e eeuw worden gemaakt.

Er zijn twaalf scherven geglazuurd steengoed aangetroffen. Het gaat om drie fragmenten van kannen uit Langerwehe, herkenbaar aan de donkere scherf en het aangebrachte ijzer-engobe. Ze zijn te dateren tussen 1300 en 1450. Nog eens drie fragmenten zijn van kannen vervaardigd in Aken (1400 – 1600) en één fragment vertoont het bekende pantermotief uit Frechen (1500 – 1650). Twee fragmenten van een kan en een pot uit Westerwald (1680 – 1900) completeren het spectrum. Op de scherf van de kan is

een applique aangebracht met een klaver erin. De laatste twee scherven betreffen een bodem en een wand van steengoed kannen (1780 – 1900).

Grijsbakkend

Grijsbakkend aardewerk komt voor vanaf de 13^e eeuw. Het is van dezelfde klei gemaakt als roodbakkend aardewerk. Grijsbakkend is echter reducerend gebakken. Dat betekent dat er te weinig zuurstof in de pottenbakkeroven aanwezig was om de verbranding optimaal te laten verlopen. Hierdoor krijgen de ijzerdeeltjes in de klei niet de kans om zich met zuurstof te binden en blijven ze grijs. Grijsbakkend aardewerk wordt lokaal geproduceerd. Het vormenspectrum bestaat o.a. uit potten, kannen, kogelpotten en vuurstolpen. Het grijsbakkend aardewerk komt voor tot ca. 1500. In de opgraving zijn zeven scherven grijsbakkend aardewerk aangetroffen, die gedateerd kunnen worden tussen 1200 en 1500.

Roodbakkend

Roodbakkend aardewerk is lokaal gemaakt en komt gelijktijdig op met het grijsbakkende aardewerk (13^e eeuw). Roodbakkend is in tegenstelling tot grijsbakkend aardewerk oxiderend gebakken. Dat betekent dat er meer zuurstof aanwezig is dan dat er nodig is om de verbranding maximaal te laten verlopen. De overige zuurstofdeeltjes binden zich met ijzerdeeltjes in de klei, die vervolgens rood kleurt. Een voordeel van het roodbakkend aardewerk is dat er loodglazuur op aangebracht kan worden. Vormen met loodglazuur kunnen beter schoongemaakt worden en zijn daarom beter geschikt kookgerei en eetgerei. Vrijwel alle vormen waren van roodbakkend aardewerk te maken.

In de opgraving zijn 74 scherven roodbakkend aardewerk gevonden. Het betreft aardewerk uit alle perioden en met een veelheid aan versieringstechnieken. Spaarzaam geglazuurd aardewerk komt voor naast volledig geglazuurd aardewerk en aardewerk met slipversiering. Er waren geen specifieke vormen te herkennen. Het ontbreken van vetvangers, en de oudere bakpan- en grapetypen doet vermoeden dat het gros van het roodbakkend aardewerk van ná 1500 dateert.

Witbakkend

Witbakkend aardewerk is een verzamelnaam voor verschillende typen aardewerk met een witbakkend baksel. Ze worden of lokaal gemaakt of komen uit het rijnland. Het is echter moeilijk onderscheid te maken tussen de herkomstgebieden, waardoor ze onder een noemer geschoven worden. In de opgraving zijn drie scherven witbakkend aardewerk aangetroffen, waarvan twee fragmenten van een kacheltegel afkomstig waren. Kacheltegels werden gebruikt ter versiering van de haard. Ze hebben een witbakkend baksel waarin versieringen zijn aangebracht. De tegel werd vervolgens bestreken met groenkleurend loodglazuur. De aangetroffen fragmenten komen voor tussen 1400 en 1650.

Majolica en Faience

In de 16^e eeuw komen het eerste tingeglazuurd aardewerk op de Nederlandse markt. Het bestaat vooral uit rijkelijk versierde borden vervaardigd in Italië en Spanje. Vanaf de 17^e eeuw vindt ook in de Nederlanden productie van tingeglazuurd aardewerk plaats. Het aardewerk

moest op een hogere temperatuur gebakken worden en werd voorzien van kleurrijke motieven en afbeeldingen. De voorwerpen bestaan vooral uit borden, maar andere vormen komen ook voor. Faience is de opvolger van majolica. Het wordt gebakken op een hogere temperatuur en heeft een harder en lichter baksel. Aan het eind van de 18^e eeuw verdwijnen de majolica en faience voorwerpen weer van de markt.

In de opgraving zijn drie fragmenten majolica en vijf fragmenten faience aangetroffen. Een majolica scherf kon worden herleid tot bord. Op een faience scherf was een kobaltblauw medaillon met bloemen erin afgebeeld.

Industrieel wit

Industrieel witbakkend aardewerk is aardewerk dat op industriële wijze wordt vervaardigd. Het aardewerk is op hoge temperatuur gebakken en voorzien van loodglazuur. Maastricht is een bekend productieplaats. Het vormenspectrum is groot, maar vooral schotels, kommen en borden worden vaak in archeologische context aangetroffen. Er zijn vier fragmenten industrieel witbakkend aardewerk in de opgraving aangetroffen. De scherven konden niet nader worden gedetermineerd.

Conclusies

De aangetroffen keramiek kan worden onderverdeeld in twee periodes. De eerste periodes ligt tussen ca. 1000 en 1300. Hierin hoort het kogelpot-, blauwgrijze aardewerk, maaslands rood aardewerk, Pingsdorf, proto- en bijna steengoed, en wellicht de drie scherven Langerwehe aardewerk. Dit is het te verwachten scala aan baksels in deze periode. De scherven uit deze periode komen verspreid over de vakken van de opgraving voor. Een deel van de scherven is afkomstig uit spoorcontext te midden van opspit uit oudere periodes: de paalsporen en greppel van een laatmiddeleeuws type bootvormige boerderij (structuur 2, zie fig. 5.18 en 5.22). Het aardewerk is dan ook goed met deze bewoningssporen te verbinden.

De periode tussen 1300 en 1500 is niet aangetroffen in het aardewerk van Overlangel. Het geglazuurde steengoed ontbreekt volledig en de kenmerkende roodbakkende baksels uit deze periode (vetvangers, vuurstolpen, bepaalde typen bakpannen en grappen) zijn eveneens niet aangetroffen. De drie met ijzer-engobe versierde kannen uit Langerwehe mogelijk wel, maar deze kunnen vroege vormen zijn en lijken daarom alsnog in de vorige periode te vallen. Dit geldt eveneens voor de zeven grijsbakkende scherven.

De tweede, in het aardewerk vertegenwoordigde periode is die van 1500 tot ca. 1800. Aangetroffen is steengoed uit Frechen, Aken, Westerwald en Raeren, alsook fragmenten van een kacheltegel en majolica en faience. Bovendien lijken de meeste roodbakkende scherven uit deze periode te stammen. Het voorkomen van de wat duurderde vormen (majolica, faience, Westerwald en vooral van de kacheltegel) lijkt erop te wijzen dat het hier geen afval van een boerderij betreft maar stadsafval. Mogelijk is dit stadsafval bij het bemesten van akkers hier terecht gekomen. Het aardewerk uit de tweede periode komt verspreid voor over de vakken van de opgraving en is deels als nazak in de sporen van de bootvormige, laatmiddeleeuwse boerderij gevonden (zie fig. 5.18)

5.3.4 Vuursteen en natuursteen

S. Knippenberg

Inleiding

Het archeologisch onderzoek te Overlangel heeft een bescheiden hoeveelheid vuur- en natuursteen opgeleverd. In totaal zijn tijdens het inventariserend onderzoek en definitieve opgraving 504 stenen geborgen met een totaalgewicht van 15,2 kg (tabel 5.6). In aantal en gewicht heeft natuursteen de overhand met 367 vondsten, waarvan respectievelijk 27 tijdens het inventariserend proefsleuvenonderzoek en 340 tijdens de definitieve opgraving zijn verzameld. Vuursteen bestaat in totaal uit 137 vondsten, waarvan acht tot het proefsleuvenonderzoek behoren en 129 tot de opgraving. Het materiaal is op verschillende manieren verzameld en komt uit verschillende contexten (tabel 5.7). Het merendeel van het vuursteen (N=104) en een deel van het natuursteen (N=150) is afkomstig uit een van de bodemlagen. Een deel daarvan, respectievelijk 48 stuks vuursteen en 31 stuks natuursteen, is verkregen tijdens het handmatig verdiepen en zeven van de vondstlaag (laagspoor 5030) binnen een tiental vierkante meter vakken. De resterende artefacten, 31 stuks vuursteen en 217 stuks natuursteen komen uit de grondsporen.

Tabel 5.6

Het aantal (N) en gewicht (g) van de artefacten gegroepeerd naar steensoort en onderzoeksfase

Steensoort	IVO		DO		Totaal	
	N	g	N	g	N	g
Vuursteen	8	61,0	129	1055,9	137	1116,9
Lydiet	-	-	1	4,2	1	4,2
Kiezelgesteente	1	2,8	3	71,8	4	74,6
Kwarts	1	18,0	45	616,2	46	634,2
Kwartsiet	6	115,6	128	4746,7	134	4862,3
Leisteen	-	-	2	1,7	2	1,7
Kwartsitische zandsteen	11	609,3	90	6271,3	101	6880,6
Zandsteen	5	267,4	39	735,3	44	1002,7
Siltsteen	-	-	1	3,0	1	3,0
Schalie	-	-	18	139,6	18	139,6
Conglomeraat	-	-	1	43,0	1	43,0
Tefriet	3	100,8	4	262,3	7	363,1
Oker	-	-	8	46,4	8	46,4
Totaal	35	1174,900	469	13997,400	504	15172,300

Gedurende de analyse zijn enkele criteria gehanteerd op basis waarvan artefacten individueel zijn beschreven. Ten eerste gaat het om al het materiaal dat duidelijke sporen van bewerking, gebruik, verhitting of niet natuurlijke breuk vertoont en ten tweede alle onbewerkte en ongebruikte keien groter dan 2 cm. Deze laatste ondergrens is arbitrair gekozen en een snelle scan van enkele zeefresiduen heeft duidelijk gemaakt dat de zandige ondergrond sporadisch grind materiaal bevat dat groter is dan 2 cm.

Context	Vuursteen	Natuursteen	Totaal
Grondsporen	31	217	248
Lagen			
S5020	11	34	45
S5030	36	76	112
S5030 (gezeefde testvakken)	48	31	79
S5035	5	7	12
S5040	1	2	3
indet	3		3
Stortvondst	2		2
Totaal	137	367	504

Tabel 5.7

Aantal vuurstenen en natuurstenen artefacten per context

Bij de bestudering is getracht de volgende vragen te beantwoorden:

- Wat is de herkomst van het materiaal en in wat voor vorm is het naar de vindplaats getransporteerd?
- Is het materiaal op de vindplaats zelf bewerkt?
- Waartoe hebben de stenen gediend en wat zegt dat over de activiteiten die hebben plaatsgevonden op de vindplaats?

Om deze vragen te beantwoorden zijn de stenen volgens een beschrijvende methode bestudeerd.

Tijdens de bestudering van de artefacten zijn de volgende variabelen gecodeerd: (a) de steensoort, (b) het type artefact, (c) de compleetheid, (d) de grootteklasse, (e) de aanwezigheid en aard van gebruiks- en bewerkingssporen, (f) de aard van het uitgangsmateriaal en (g) eventuele sporen van verbranding of verhitting. Van al het niet natuurlijk – dat wil zeggen al het bewerkt en gebruikt – vuursteenmateriaal, zijn daarnaast de lengte, breedte en dikte bepaald, alsmede de aard en hoeveelheid cortex. Van het natuursteen zijn slechts in het geval van complete werktuigen de maten genomen.¹³³ De identificatie van gebruikssporen gebeurde met het blote oog, aangevuld met waarnemingen met behulp van een handlen (vergroting 10x en 40x). Op basis hiervan is het werktuigtype bepaald. De macroscopisch onderzochte werktuigen zijn in een reeks werktuigtypen ingedeeld, op basis van de kenmerken zoals aangegeven in tabel 5.8.¹³⁴

¹³³ In geval van werktuigfragmenten zijn de maten genomen van die zijdes die compleet zijn.

¹³⁴ Bij dit onderscheid dienen nog enkele opmerkingen geplaatst te worden. Het onderscheid tussen liggers (passieve) of lopers (actieve) werktuigen was vaak niet te maken op basis van het aanwezige werktuigfragment. In sommige gevallen bood eerder de vorm dan de aard van het gebruikte vlak aanknopingspunten voor de interpretatie van het werktuig, zoals bij enkele Napoleonsoeiden (typische maalsteenliggers uit de ijzertijd).

Tabel 5.8

Werktuigtypen van natuursteen

* Kars 2000.

Werktuig type	Kenmerken
Kloppensteen	Een in de hand gehouden steen waarop putjes aanwezig zijn als gevolg van het kloppen tegen een hard voorwerp.
Aambeeld	Een vaak platte passief gebruikte steen met op het platte vlak putjes aanwezig als gevolg van het kloppen tegen een hard voorwerp.
Klop/wrijfsteen	Een in de hand gehouden steen waarop afgevlakte putjes aanwezig zijn als gevolg van een kloppende en tegelijkertijd een wrijvende beweging.
Maalsteen	Steen waarbij één gebruiksvlak aanwezig is dat als gevolg van een malende beweging afgesleten is. Het gebruiksvlak is plat tot (licht) concaaf voor maalsteenliggers of plat tot licht convex voor lopers. Het gebruiksvlak onderscheidt zich van een slijpsteen doordat het nog enigszins ruw aanvoelt als gevolg van bouchaderen of de onregelmatige aard van de gebruikte steen.
Slijpsteen (passief)	Steen waarbij één gebruiksvlak aanwezig is dat als gevolg van een slijpende werking is afgesleten. Het gebruiksvlak onderscheidt zich van een maalsteenvlak doordat het glad tot zeer glad afgesleten is en soms uitgesleten groeven of uitgesleten brede banen bezit.
Slijpblok	Een slijpsteen met meerdere concave slijpvlakken.*
Actieve slijpsteen (wetsteen)	Een in de hand gehouden slijpsteen, waarbij de slijpvlakken convex zijn.
Polijststeen	Steen met een gepolijst vaak convex oppervlak, dat als gevolg van wrijvende beweging is ontstaan. De steen vertoont vaak evenwijdige krasjes.
Wrijfsteen	Een in de hand gehouden steen waarbij (een deel van) een convex oppervlak door een schurende beweging is afgesleten.

Vuursteen

Algemeen

Het vuursteen uit alle contexten maakt een gevarieerde indruk. Binnen het materiaal overheerst terrasvuursteen. Daarnaast is een klein aantal artefacten vervaardigd op andere vuursteen variëteiten. Slechts van een gering deel van het laatste materiaal bezit cortex, dat een minder gerold is dan bij het terrasvuursteen het geval is. Mogelijk dat het hierbij om eluviaal vuursteen gaat. Het terrasvuursteen zal lokaal voorhanden zijn geweest. Het feit dat naast een reeks artefacten zich ook enkele onbewerkte keien van uiteenlopende omvang onder dit type vuursteen bevinden ondersteunt dit gegeven. De kleinere exemplaren kunnen van de grindige ondergrond afkomstig zijn. Het grotere materiaal daarentegen moet ergens waar grof grindhoudende lagen aan de oppervlakte komen, verzameld zijn. Mocht het bij een deel van het overige vuursteen daadwerkelijk om eluviaal materiaal gaan, dan is dat materiaal van verder afkomstig, Zuid-Limburg of noordoost-België waar primaire vuursteenhoudende kalklagen eroderen.

De grote hoeveelheid splinters met kernen en ander type debitage uit alle contexten duidt duidelijk op bewerking van vuursteen ter plaatse (tabel 5.9). De splinters zijn alle afkomstig uit de 1 x 1 m-zeefvakken in werkput 6 (vergelijk fig. 4.4 met fig. 5.25). Deze intensief onderzochte zeefvakken zijn, in vergelijking met de overige vakken (met handverzamelde vondsten), sowieso goed vertegenwoordigd in de spreidingskaart. De meeste artefacten komen verspreid over de noordelijke helft van de opgraving voor. Vanuit technologisch oogpunt kan er in grote lijnen net als bij de vuursteenvariëteiten een tweedeling gemaakt worden tussen enerzijds het materiaal dat op terrasvuursteen is bewerkt en anderzijds eluviaal materiaal. Een deel van het materiaal is te klein of te weinig diagnostisch dat het bij een van deze groepen kan worden ingedeeld.

Terrasvuursteen

Het terrasvuursteen is hoge mate geassocieerd met een weinig gestandaardiseerde afslagtechnologie. Het materiaal is overwegend klein in omvang en doet gevarieerd aan. Het merendeel duidt op het gebruik van de directe harde percussie techniek, er zitten echter zich ook enkele bipolaire artefacten tussen, waaronder een in twee richtingen gereduceerd plat kerntje, een zogenaamd pièce esquillée (v.538).¹³⁵ Onder de werktuigen bevinden zich enkele gekerfde stukken, een schrabber op een bipolair kerntje en enkele weinig geretoucheerde afslagen.

Dit materiaal past het best bij de opportunistische afslagtechnologie die vanaf het laat-neolithicum zijn intrede doet en ook in de bronstijd nog zeer gangbaar was.¹³⁶ Kenmerken van deze traditie is het gebruik van lokaal veelal klein materiaal, weinig gestandaardiseerde afbouw van kernen, weinig formele werktuigtypen en een grote rol van de bipolaire techniek.

Tabel 5.9

Aantal artefacten onderverdeeld naar artefacttype en steensoort

Artefact type	Vuursteen	Lydiet	Kiezelgesteente	Kwarts	Kwartsiet	Leisteen	Kwartsitische zandsteen	Conglomeraat	Zandsteen	Siltsteen	Schalie	Tefriet	Oker	Totaal
Afslag	39	-	-	2	1	-	2	-	2	-	-	-	-	46
Kling	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Afslagwerktuig														
gekerfd	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
geretoucheerd	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
schrabber	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
spits?	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Klingwerktuig														
eindschrabber	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Overige werktuigen														
schrabber op kern	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
spits met centrale doorn	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
gekerfde kern	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Splinter	20	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	22
Blok (shatter)	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Afslagkern	8	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	9
Potlid	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Door verbranding niet te determineren	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Bewerkt stuk	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Klopsteen	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	2
Klopsteen (incomplete)	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Klopsteen/aambeeld fragment	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Maalsteenfragment	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3
Slijpsteenfragment	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Maal/slijpsteenfragment	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Maalsteenfragment (?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Slijpsteenfragment (?)	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	2
Maal/slijpsteenfragment (?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Complete kei	32	-	2	20	89	-	47	-	6	-	1	-	1	198
Incomplete kei	1	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	4
Natuurlijke hoekige steen	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Gebroken kei	9	1	-	18	39	2	44	1	27	1	13	-	7	162
Brok	-	-	-	4	2	-	3	-	2	-	4	4	-	19
	totaal	137	1	4	46	134	2	101	1	44	1	18	7	504
	%	27,2	0,2	0,8	9,1	26,6	0,4	20,0	0,2	8,7	0,2	3,6	1,4	100,0

135 Uit S8.1.40.

136 Peeters 2001a, b; Drenth 2005; Niekus en Van Gijn 2001.

Eluviaal vuursteen

De tweede groep artefacten is kleiner in aantal en behelst materiaal dat kan worden toegeschreven aan een klingtechnologie. Hieronder vallen veelal de artefacten van een hoogwaardige vuursteenkwaliteit. Het geringe aantal stukken beperkt een goede duiding en karakterisering. Het materiaal dat met zekerheid met deze groep geassocieerd kan worden zijn enkele ongetoucheerde en twee gekerfde kling, een eindschrabber op kling, enkele afslagen en een afslagkern. Deze laatste past gezien zijn regelmatige afbouw vanuit drie slagvlakken beter bij deze groep dan bij de het meer opportunistische materiaal van de eerste groep (v.720).¹³⁷ Naast directe percussie vertonen ook enkele kling karakteristieken van het gebruik van indirecte percussie.

Het is moeilijk om dit materiaal met grote zekerheid te dateren. Echter de vondst van een vrij slanke driehoekspits met een spits toelopende centrale doorn (v.17-1) uit werkput 1¹³⁸ vertoont sterke gelijkenissen met spitsen die veelal binnen de Seine-Oise-Marne (SOM) groep zijn aangetroffen en in Nederlandse context met Stein vindplaatsen zijn geassocieerd.¹³⁹ De spits is vervaardigd op een plat stukje sterk gepatineerde terrasvuursteen. Dit stuk is alleen langs de lange zijdes bifaciaal getoucheerd en bezit op beide vlakken nog grote delen van het oorspronkelijk gepatineerde natuurlijke oppervlak. Tussen het overige materiaal van de tweede groep bevinden zich geen elementen die deze datering uitsluiten en al het materiaal zou goed bij een midden-neolithische datering passen. In de verspreiding valt op dat een deel van de artefacten uit deze groep samenvalt met een kuilencluster in het noordoosten van de opgraving: in het noorden van werkput 12 (fig. 5.25). Het aardewerk uit de sporen plaatst de kuilencluster in de periode late bronstijd-vroege ijzertijd (zie fig. 5.7). Vermoedelijk is het oudere vuursteenmateriaal opgespit bij het uitgraven van de kuilen (zie paragraaf 5.2.3).

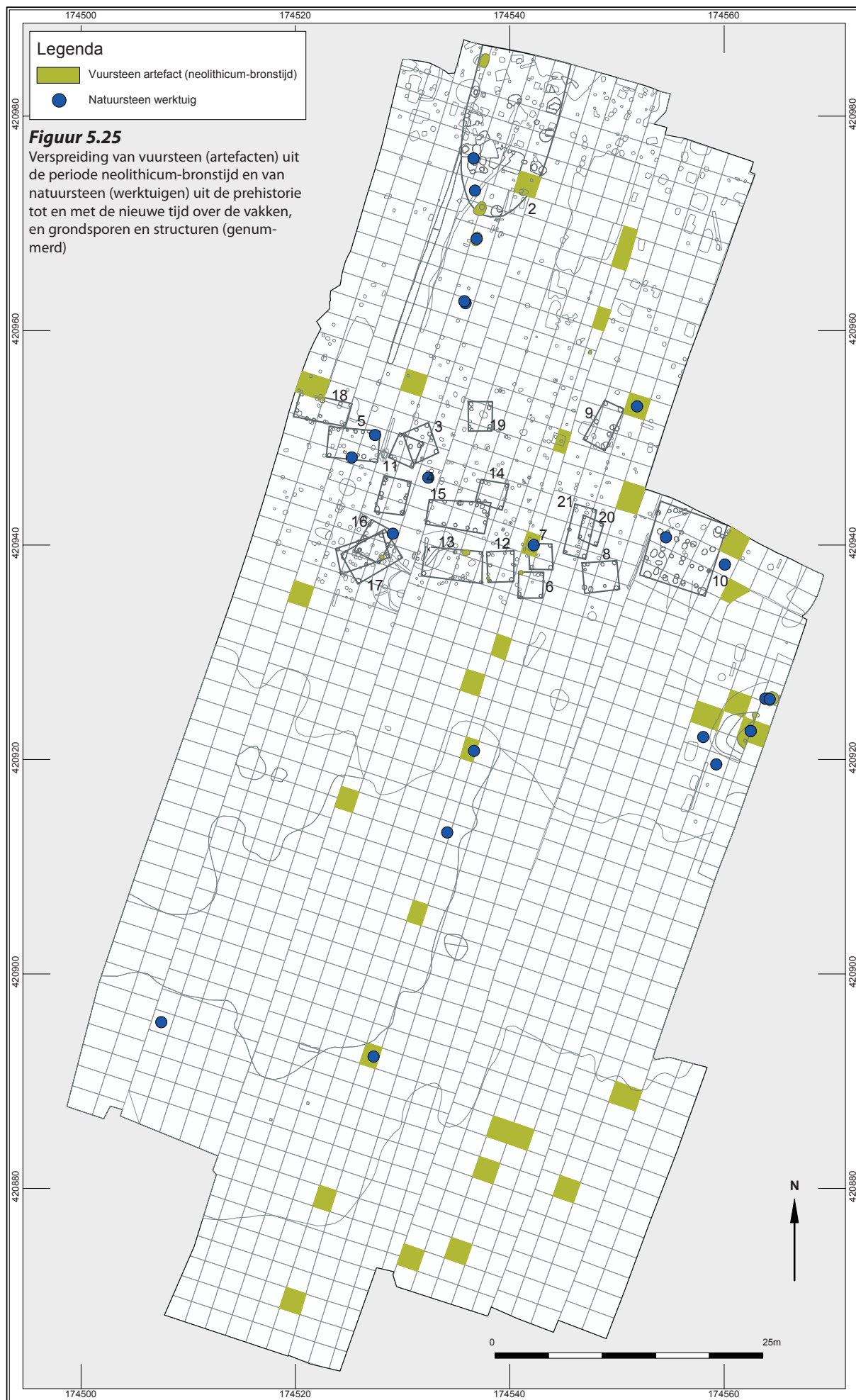
Natuursteen

Het natuursteen, hoewel een stuk groter in aantal dan het vuursteen, is weinig interessant te noemen. Voor het overgrote deel bestaat het uit ongemodificeerde rolstenen van steensoorten die in terrasgrinden van de Maas voorkomen, zoals kwarts, kwartsiet, kwartsitische zandsteen, zandsteen, lydiet en ander kiezelgesteente. Waarschijnlijk is dit materiaal ergens in de buurt, waar grindbanken ontsloten worden verkregen. Alleen het tefriet is met zekerheid van elders aangevoerd. Het gaat hierbij om kenmerkend poreuze basaltlava, een vulkanisch uitvloeiingsgesteente dat sinds de late bronstijd in de regio van Mayen gewonnen wordt als grondstof voor de vervaardiging van maalstenen. Wat betreft de resterende steensoorten - zoals een onbepaald kristallijn gesteente, een fijne schalie, siltsteen, leisteen en een harde variant van rode oker - bestaat er enige onzekerheid omtrent hun herkomst. Leisteen komt sporadisch voor in de Maasgrinden, maar kan ook uit de Eifel of Ardennen zijn aangevoerd. Het aanwezige materiaal is te klein en te fragmentarisch om daarover uitsluitsel te geven. Dit geldt ook voor het siltsteen. Schalie is een materiaal wat niet in terrasgrinden wordt aangetroffen, daarvoor is het te zacht. Waar het wel vandaan komt is vooralsnog onduidelijk. Het meeste materiaal is in laagspoor 5020 aangetroffen en kan waarschijnlijk aan post-prehistorische activiteiten

¹³⁷ Uit S12.1.5035, vak 330.

¹³⁸ Uit laagspoor 5030, vak 12.

¹³⁹ Cornelissen 1988; Renard 2004.

gekoppeld worden. Bij de rode oker gaat het om een harde variëteit; enkele keitjes en fragmenten zijn met een grote hoeveelheid rolstenen aangetroffen in een paalspoor behorende tot structuur 7 uit de ijzertijd.¹⁴⁰ Het is niet duidelijk of dit materiaal in terrasgrinden kan worden aangetroffen. De verspeiding van het natuursteen vertoont over het algemeen geen opvallende concentraties (fig. 5.25).

Onder het natuursteen van Overlangel zit opmerkelijk weinig materiaal dat sporen van gebruik of bewerking vertoont (zie tabel 5.9). Van de 367 stenen vertonen er slechts 14 sporen van gebruik. Daarnaast is er een viertal uit elkaar gevallen brokken tefriet aangetroffen, die hoogstwaarschijnlijk aan maalstenen hebben toebehoord. Tenslotte bevinden zeven afslagen en drie bewerkte keien onder het materiaal.

Van de 14 werktuig(fragment)en hebben vier kleine fragmenten ook nog eens het predicaat “mogelijk werktuig” meegekregen, daar hun kleine omvang een goede identificatie van gebruikssporen bemoeilijkt. Verder valt op dat complete werktuigen gering in aantal zijn. Klopstenen en slijpsteenfragmenten hebben de overhand. Onder de klopstenen bevindt zich een mooi symmetrisch incompleet exemplaar van kwarts met regelmatige lichte klopssporen op het bewaard gebleven uiteinde (v.720). Dit exemplaar is waarschijnlijk voor de bewerking van vuursteen gebruikt. Het komt uit laagspoor 5035 in werkput 12. In deze put zijn naar verhouding veel vuurstenen aangetroffen die mogelijk met de klingtechnologie geassocieerd kunnen worden. Uit diezelfde put komen nog twee andere klopstenen, een rolsteen van kwartsitische zandsteen (v.720.2)¹⁴¹ met op meerdere plekken klopssporen en een negatief, en een rolsteen van kwartsiet (v.621.1)¹⁴² met klopssporen rondom. Tevens is er een mogelijk maalsteenfragment van zandsteen (v.616.1)¹⁴³ aangetroffen. Deze artefacten kunnen ook met het vuursteen materiaal geassocieerd zijn geweest en dus bronstijd of ouder dateren. Van grove zandsteen is bekend dat het net als graniet en gneis dienst deed als grondstof voor maalstenen voordat het geïmporteerde tefriet zijn intrede deed vanaf de late bronstijd.

In andere werkputten zijn uit de vondstlaag (laagspoor 5030) ook enkele werktuigfragmenten geborgen, die een mogelijke prehistorische datering hebben. Het gaat om een aambeeldsteen van vrij grove harde zandsteen, die ook actief als klopsteen is gebruikt (v.18.1).¹⁴⁴ Het bezit naast een plat vlak met zeer gelokaliseerde klopssporen, ook klopssporen langs een van de zijdes. Daarnaast zijn er twee slijpsteenfragmenten van zandsteen aangetroffen. De fragmenten zijn te klein om iets zinnigs te zeggen over de oorspronkelijke vorm van het werktuig. Een van de stukken vertoont sporen van intentionele fragmentatie.

Tefriet, het poreuze vulkanisch materiaal dat als grondstof voor maalstenen diende, is slechts sporadisch aangetroffen. Het materiaal is zoals gebruikelijk sterk gefragmenteerd, hetgeen een goede identificatie van het artefact bemoeilijkt. Bij slechts drie fragmenten kon nog een deel van een oorspronkelijk maalvlak herkend worden. Helaas zijn deze fragmenten

---

140 S11.1.17.

141 Uit S12.1.5035.

142 Uit S12.1.5040.

143 Uit S12.1.5030.

144 Uit S11.1.5030.

te klein voor een goede duiding van de oorspronkelijke vorm van het maalwerktuig. Er kunnen dan ook geen uitspraken gedaan worden of de fragmenten van bijvoorbeeld handmolenschijven, die vanaf de Romeinse tijd hun intrede doen, afkomstig zijn of dat het gaat prehistorische liggers, die sterk in vorm en omvang kunnen variëren.¹⁴⁵

Het merendeel van het resterende natuursteen materiaal bestaat uit rolstenen of fragmenten daarvan. In totaal gaat het om bijna 80% van al het materiaal. Opvallend daarbij is dat veel van de stenen nog vrij hoekige vormen hebben, ondanks dat ze duidelijk gerold zijn.

Vaak kunnen grote hoeveelheden rolstenen en fragmenten daarvan worden toegeschreven aan het gebruik van kook- of haardstenen. In Overlangel gaat dit slechts op voor een zeer klein deel. Slechts 26% vertoont sporen van verhitting dan wel verbranding. De overgrote meerderheid is dus om andere redenen in de archeologische context terecht gekomen. Mogelijk dat (een deel van) de complete stenen gewoon als natuurlijke opspit gezien moet worden, dat in het verleden tijdens het graven van kuilen of paalgaten aan het oppervlak terecht is gekomen. Bij de gebroken stenen is dit minder waarschijnlijk en de reden van fragmentatie blijft vooralsnog onduidelijk.

Conclusie

Het geringe aantal vuur- en natuurstenen dat in Overlangel is aangetroffen vertoont een gevarieerde samenstelling. Onder het vuursteen zijn tenminste twee duidelijke componenten vertegenwoordigd, een uit het midden-neolithicum enerzijds en een uit het laat-neolithicum dan wel de bronstijd anderzijds. Deze perioden zijn ook in het aardewerk vertegenwoordigd (zie paragraaf 5.2.2). Een deel van het natuurstenen werktuigen is mogelijk met de midden-neolithicum component geassocieerd, of dateert in ieder geval prehistorisch. Opmerkelijk is de afwezigheid van typische post-prehistorische werktuigen, zoals staafvormige wetstenen.

Het vuursteenensemble duidt op bewerking en gebruik ter plaatse; dit geldt voor beide componenten. De samples opgesplitst naar beide componenten zijn relatief klein te noemen en het werktuigenensemble is als een gevolg waarschijnlijk incompleet. Het is dan ook moeilijk om uitspraken te doen betreffende de activiteiten die zijn uitgevoerd. De aanwezigheid van een spits duidt op jachtactiviteiten gedurende het midden-neolithicum. Schrabbers zijn veelal gebruikt voor huidbewerking. Dit kan betrekking hebben op geschoten wild, maar ze kunnen natuurlijk ook gebruikt zijn voor huidbewerking van gedomesticeerde dieren. De overige werktuigen zijn te weinig diagnostisch om daar zonder gebruikssporen betrouwbare uitspraken over te doen.

Een deel van de natuurstenewerktuigen kan met het vuursteen geassocieerd worden. De klopstenen zijn waarschijnlijk bij de bewerking ervan gebruikt. De aanwezigheid van mogelijk neolithische maalsteenfragmenten duidt op verwerking van plantaardig voedsel. Dit zou betekenen dat we gedurende deze periode met een meer permanent bewoonde nederzettingvindplaats te maken hebben.

---

145 Harsema 1979; Van den Broeke 1987.

5.3.5 Metaal

L. Meurkens

Inleiding

De opgraving heeft 116 objecten van metaal opgeleverd (bijlage 3). Enkele objecten zijn verzameld bij het couperen van sporen. Het merendeel is echter afkomstig uit de afdekkende lagen en is verzameld bij het aanleggen van de werkputten waarbij constant gezocht is met een metaaldetector. De metaalvondsten zijn op te splitsen in 37 objecten van koperlegering, 54 objecten van ijzer, 24 objecten van lood en 1 object van zilver.

Het grootste deel van de objecten is afkomstig uit de afdekkende lagen. Het materiaal dat uit deze lagen verzameld is dateert grotendeels uit de nieuwe tijd of is van nog recentere datum. Het betreft o.a. loden musketkogels en lakenloodjes. Daarnaast werden versierde knoopjes, vingerhoedjes, gespen en verschillende munten van koperlegering gevonden. Deze munten, voor zover determineerbaar, dateren uit de 18^e en 19^e eeuw. Een zilveren muntwas dermate gesleten dat deze niet scherper was te dateren dan de nieuwe tijd.¹⁴⁶ De ijzeren objecten uit de afdekkende lagen (overslaggrond en rivierterrasafzettingen), o.a. een vermoedelijke beitel (v.157) en enkele mogelijke fragmenten van messen (v.131, 308, 755) bezitten weinig daterende kenmerken en zouden eventueel ook nog een datering in de middeleeuwen of zelfs de Romeinse tijd kunnen hebben. Hetzelfde geldt voor de spijkers, waarbij het grotendeels lijkt te gaan om handgesmede spijkers met een vierkante doorsnede.

Enkele objecten uit de afdekkende lagen zijn beduidend ouder. Bij twee kleine nagels met een ronde knop gemaakt van zou het om zogenaamde schoenspijkers uit de Romeinse tijd kunnen gaan (v.52 en 502, beide uit de overslaggrond). Deze spijkertjes werden als versteviging in de zool van leren schoenen geslagen en worden regelmatig aangetroffen op vindplaatsen uit de Romeinse tijd. Bij drie andere objecten staat de datering niet ter discussie. Het gaat om drie mantelspelden, zogenaamde fibulae, uit de Romeinse tijd (fig. 5.26). De drie exemplaren zijn alle gemaakt van een koperlegering en zijn als volgt te determineren:

- V.91: Boogfibula uit de overslaggrond. Naald ontbreekt, de beugel is compleet en versierd met een rij puntjes. Datering: 1^e eeuw (Haalebos 1986, 28)
- V.116: Kapfibula uit de terrastop. Fragment van de beugel met aanzet naar de veerrol. Beugel is versierd met diepe groef. Datering: eerste helft 1^e eeuw (Haalebos 1986, 18)
- V.200: Draadfibula uit de overslaggrond. Naald ontbreekt, bandvormige beugel. Verbogen. Datering: 70-200 (Haalebos 1986, 51-52)

Vier objecten zijn afkomstig uit sporen. Het gaat daarbij om een loden spinklos afkomstig uit S9.1.100 (v.348). De spinklos heeft een konische vorm (fig. 5.27). Vergelijkbare spinklossen bevinden zich o.a. in het Museum Rotterdam. De spinklossen uit vindplaatsen van Rotterdam en omgeving zijn daar gedateerd tussen 1500 en 1800.¹⁴⁷ Bij de overige

Figuur 5.26
Fibulae uit de Romeinse tijd

¹⁴⁶ De munt is gedetermineerd door Arent Pol van het Geldmuseum.

¹⁴⁷ <http://collectie.museumrotterdam.nl/objecten/11516-313+1-31>.

objecten uit sporen gaat het om een ijzeren spijker (v.738), een fragment van een ijzeren plaatje (mogelijk van een mes) (v.806) en een niet determineerbaar brokje van ijzer (v.813).

5.3.6 Botanische resten

W.J. Kuijper (Botanisch Laboratorium, Archeologisch Centrum, Universiteit Leiden)

Inleiding

Tijdens de opgraving zijn acht grondmonsters genomen voor een botanische analyse. Het doel hiervan was om gegevens te achterhalen over de gewassen die indertijd te Overlangel gegeten werden en over de begroeiing in en rond de nederzetting. De monsters vertegenwoordigen drie perioden: de periode late bronstijd-vroege ijzertijd, de vroege ijzertijd en de late middeleeuwen (tabel 5.10).

Op het botanisch laboratorium van de Faculteit der Archeologie, Universiteit Leiden, is de grond op zeven met een maaswijdte van 0,5 mm met water gezeefd. De residu's zijn vervolgens gedroogd en met behulp van een microscoop op zaden onderzocht. De analyse is verricht door J.H. Goudzwaard. Van de acht monsters bleken er vier zaden te bevatten, alle verkoold.

Resultaten

De bronstijd is vertegenwoordigd met twee monsters uit kuilen in het noordoosten van de opgraving: S12.1.4 en 7 (zie fig. 5.7). V.730 bevatte geen zaden, v.743 was houtskoolrijk en bevatte enkele tientallen korrels van gerst. Er bevonden zich geen andere soorten tussen dit materiaal. Gerst is een bekende graansoort van vele perioden en plaatsen.

In de twee monsters uit paalkuilen van een huis uit de vroege ijzertijd (structuur 2) zijn geen vondsten gedaan (zie fig. 5.7).

Twee vullingen van paalkuilen van een laatmiddeleeuws bootvormige boerderij leverden een zeer geringe hoeveelheid materiaal op (zie fig. 5.18). Het betreft tarwe en rogge. Deze twee graansoorten zijn bekende gewassen van de middeleeuwen. Vooral rogge vinden we in deze periode. Voor 2000 jaar geleden kwam deze graansoort vrijwel niet in Nederland voor. Uit een derde grondmonster, uit een kuilvulling, kwam nog een korrel van haver te voorschijn. Het is niet te zien of dit zaad van de gekweekte haver of een onkruidsoort is. In een vierde grondmonster waren geen zaden aanwezig.

Conclusie

Het resultaat van het onderzoek is zeer gering. De afwezigheid van concentraties zaden en het geringe aantal onderzochte monsters liggen hieraan ten grondslag. De conclusie is dan ook alleen dat er in Overlangel in de bronstijd (o.a.) gerst en in de late middeleeuwen tarwe en rogge werden gegeten. Zaden die informatie geven over de begroeiing in de nederzetting en de akkeronkruiden zijn niet aangetroffen.

Figuur 5.27

Loden spinklos uit de nieuwe tijd

	late bronstijd/vroege ijzertijd (complex 4: losse sporen)		vroege ijzertijd (structuur 10: huis)		late middeleeuwen (structuur 2: boerderij)			
	730	743	886	897	830	842	843	857
vondstnr.								
put	12	12	15	15	8	8	8	8
spoor	4	7	39	45	34	4	7	48
vlak	1	1	1	1	1	1	1	1
vulling	1	1	1	1	2	1	1	3
context	kuil	kuil	paalkuil	paalkuil	paalkuil	paalkuil	werkkuil?	paalkuil
volume in liters	3	2	1	1	3	3	3	3
grondsoort	zand	zand	zand	zand	zand	zand	zand	zand
gekweekt								
gerst (<i>Hordeum vulgare</i>)	-	25 + 25 fr.	-	-	-	-	-	-
(brood?) tarwe (<i>Triticum cf aestivum</i>)	-	-	-	-	1	-	-	-
rogge (<i>Secale cereale</i>)	-	-	-	-	-	1	-	-
graan (<i>Cerealia</i> indet.)	-	-	-	-	4 fr.	-	-	-
haver / oot (<i>Avena</i> sp.)	-	-	-	-	-	1 fr.	1	-
wild								
rus ? (cf <i>Juncus spec.</i>)	-	-	-	-	1 zaaddoos	-	-	-

Tabel 5.10

Resultaten van het botanisch onderzoek per monster en periode (fr= fragment)

6 Conclusie en aanbevelingen

6.1 Conclusie

Overlangel ligt in het stroomgebied van de Maas. Het dorp wordt aan de oost- en westzijde omgeven door oude, buiten gebruik geraakte Maasgeulen. Het landschap van Overlangel - ook onder de huidige bebouwing- is dan ook in zeer hoge mate door de rivier gevormd. Het dorp bevindt zich op rivierterrasafzettingen die in de laatste Weichsel-ijstijd zijn gevormd. De top van dit terras vertoont zandige welvingen, met een oost-west oriëntatie. Het noordelijk deel van het plangebied Asboom ligt op een dergelijk hogere welving of flauwe rug; direct ten zuiden van het plangebied ligt een volgende.

Tot het einde van de Weichsel-ijstijd, ca. 10.000 jaar geleden, ligt Overlangel in een gebied dat het best is te omschrijven als een poolwoestijn, waarin de Maas en Rijn woeste rivieren zijn die vrij spel hebben. Vanaf het einde van het Weichselien begint het klimaat gestaag te verbeteren en met de hogere temperaturen kunnen flora, fauna en bodem zich herstellen. Ook de rivieren komen tot rust en worden kalme, meanderende stromen. De stabiliteit van deze omgeving en de diversiteit aan natuurlijke bronnen zorgen er uiteindelijk voor, dat ook mensen deze plaats gaan bezoeken, exploiteren en uiteindelijk: bewonen. Het landschap bleef duizenden jaren lang min of meer onveranderd, waardoor resten en sporen van menselijk gebruik in de oude rivierbodem bewaard zijnn gebleven. Vanaf het einde van de middeleeuwen laat de Maas opnieuw van zich spreken. Het terrein Asboom wordt dan afgedekt met een pakket jonge rivierafzettingen die het gevolg zijn van een serie dijkdoorbraken, zogenaamd overslagsediment.

De oudste aanwijzing voor gebruik van het terrein Asboom in Overlangel ligt in het midden- en laat-neolithicum. Op het terrein wordt dan vuursteen bewerkt, voor de productie van werktuigen en gereedschappen. Eén van die werktuigen is een pijlsplits. Ook zijn enkele scherven gevonden uit het laat-neolithicum en de vroege en midden-bronstijd (2850-1100 v.Chr.). Mogelijk dateren ook enkele grondsporen uit deze periode(n). Er zijn echter geen bewijzen voor een bewoning van het terrein in deze vroege fasen. De perioden beslaan samen reeds drie millennia. Gezien de beperkte materiële resten kunnen we slechts spreken van een extensief of incidenteel gebruik, bijvoorbeeld als jacht-, akker- of weidegebied. Bewoningsporen uit die perioden zijn dan ook te verwachten in de directe omgeving van het plangebied, bijvoorbeeld ten zuidwesten van Overlangel: op de (randen van de) dekzandrug te Herpen, rondom Herpen in het gebied Hamelspoel-Putwielen-Hertogswetering en ten noorden van Overlangel op de Kalfsheuvel. In die gebieden zijn reeds eerder vondsten gedaan uit het midden- en laat-neolithicum.

Vanaf het einde van de late bronstijd en in de (vroege) ijzertijd wordt het terrein veel intensiever gebruikt. In het oosten en noorden van de opgraving liggen kuilen uit de late bronstijd of vroege ijzertijd, gedateerd tussen 950-650 v.Chr. Ook zijn veel meer aardewerkscherven en mogelijk ook vuursteenartefacten in deze periode te dateren. Vermoedelijk liggen meer bewoningsresten van deze fase van gebruik direct ten noorden en oosten van het plangebied. Binnen het plangebied ligt één huis uit deze fase: structuur 10. Deze lijkt echter jonger te zijn dan de genoemde kuilen.

Veruit het merendeel van de aangetroffen vondsten en grondsporen te Overlangel dateert uit de ijzertijd. Deze liggen bijna uitsluitend in de noordelijke helft van het plangebied. Het betreft een sporenzwerf van honderden paalsporen, dat als een oost-west geïntendeerd bebouwingslint de zandige welving in de ondergrond volgt. Deze lintbewoning bestaat uit tenminste 19 kleine en grotere bijgebouwen. Het betreft waarschijnlijk (opslag)schuren, waarvan een deel vrijwel zeker behoort zal hebben tot het erf rondom het huis aan de oostzijde van het terrein (structuur 10). De overige gebouwen moeten gerekend worden tot andere erven, waarvan de hoofdgebouwen waarschijnlijk ten westen van het plangebied lagen. Het gebouwencluster vertegenwoordigt daarmee een meerfasig gebruik, waarbinnen in elk geval vondsten uit de vroege, midden- en late ijzertijd zijn gedaan.

Aldus ontstaat het beeld van een nederzettingsterrein dat in gebruik was in (delen van) de periode late bronstijd – ijzertijd. Deze nederzetting lijkt als een oost-west gelegen lint te zijn ingericht. Het is waarschijnlijk dat de bewoningssequentie en de bestaanswijze vergelijkbaar was met die in nabijgelegen onderzochte nederzettingen uit deze perioden, de zogenaamde 104 zwerfende erven, zoals die in Oss zijn aangetroffen.¹⁴⁸ Daarbij wordt verondersteld dat erven, met het uitputten van de grond, telkens een stuk verderop werden herbouwd. Hierbij werden met grote tussenposen dezelfde locaties opnieuw in vaste patronen (cyclisch) gecultiveerd. Ditzelfde zou kunnen gelden voor de zandige langgerekte terrasruggen te Overlangel, waarbij dat nederzettingpatroon in dit geval niet cyclisch was, maar lintvormig.

Het beeld van plangebied Asboom in de Romeinse tijd is minder helder. Er zijn geen erven of duidelijke bewoningssporen uit deze fase te onderscheiden. Het gebied is in deze periode echter wel gebruikt, zij het extensief. Slechts enkele 104 losse grondsporen zijn waarschijnlijk in de Romeinse tijd te dateren; wel zijn er verspreid over het terrein vondsten uit deze periode aangetroffen. In dat opzicht lijkt het spreidingsbeeld sterk op dat in de vroegste gebruiksfasen; echter, in dit geval gaat het om een accumulatie van enkele eeuwen in plaats van millennia.

Het vondstmateriaal bestaat vooral uit aardewerk. Dit lijkt goed in de context van een inheems-Romeinse, landelijke nederzetting te passen. De dateerbare stukken zijn alle te plaatsen in de midden-Romeinse tijd (70-269 v.Chr.), met een nadruk op de 2^e eeuw n.Chr. Er is sprake van import van aardewerk uit Zuid- en Oost-Gallië (ongeveer Zuid- en Oost-Frankrijk), de streek rond Bergen-op-Zoom en uit het Rijnland of Heerlen. De aanwezigheid van oudere Romeinse bronzen mantelspelden en schoennagels in het overslagsediment lijkt te wijzen op een (deels verspoelde?) Romeinse vindplaats ten zuiden en/of oosten van het plangebied.

Gezien de ligging nabij Romeinse centra als Cuijk, Nijmegen en de Limes kunnen we er van uit gaan, dat de regio in hoge mate was geromaniseerd. Hetzelfde zien we in nabijgelegen landelijke nederzettingen zoals te Oss, Nistelrode en Uden. Mogelijk lag Overlangel zelfs aan of nabij een Romeinse (zij)weg die een verbinding vormde tussen Nijmegen en de langgerekte dekzandrug met daarop o.a. de nederzettingen van Oss en Herpen, of vanaf de Maashorst. Op minder dan 2 km afstand bij Neerloon

¹⁴⁸ Schinkel 1998.

zou een belangrijke doorwaadbare Maasoversteek zijn gesitueerd met mogelijk een Romeinse statio. Dit waren officiële halteplaatsen waar reizigers konden eten, baden, overnachten en van paarden kon worden gewisseld.

Vanaf de midden-Romeinse tijd lijkt er opnieuw sprake van een groot hiaat in het gebruik van het terrein. Pas in de volle en late middeleeuwen wordt het terrein opnieuw bewoond. Enkele scherven uit de eeuwen daarvoor wijzen op incidenteel menselijk gebruik. De vroegste middeleeuwse scherven is te plaatsen in de 9^e - 10^e eeuw. Het meeste middeleeuwse vondstmateriaal kan gekoppeld worden aan bewoning langs de noordzijde van het terrein. Daar ligt een laatmiddeleeuwse bootvormige boerderijplattgrond (structuur 2). De plattgrond dateert uit de 12^e of het begin van de 13^e eeuw. Vergelijkbare bewoning zoals opgegraven te Herpen, Uden, Oss en Nistelrode vertoont een veelal geordende nederzettingstructuur. Hoogstwaarschijnlijk zijn in de directe nabijheid te Overlangel vergelijkbare boerderijen en erven te verwachten met vergelijkbare oriëntaties. Misschien lagen deze naast elkaar, haaks op de (voorloper van) de Overlangelseweg: in westelijke richting naar Huisseling en in noordelijk richting naar Neerloon. Een relatie tussen dit bebouwingslint en de voornoemde onderliggen zandige ruggen ligt voor de hand. Het is verleidelijk deze bewoning te koppelen aan de vroegste historische vermelding uit 1191 van ene Albertus, heer van Langel. Een lint van meerdere van dergelijke gehuchten tussen Overlangel en Neerlangel vormden mogelijk de basis voor het historisch bekende kilometers langgerekte dorp Langell.

Na de middeleeuwse bewoning is het terrein afgedekt met sediment dat is afgezet ten gevolge van meerdere dijkdoorbraken. Het is niet zeker wanneer deze plaats vonden. Vermoedelijk lagen meerdere catastrofes hieraan ten grondslag. Het overstromingssediment bevat vondsten uit de prehistorie, Romeinse tijd, middeleeuwen en nieuwe tijd. Hieruit kunnen we afleiden dat de overstromingen en doorbraken andere vindplaatsen (deels) hebben verspoeld; afgaande op de jongste datering hebben deze ná de middeleeuwenplaatsgevonden. Bekend is dat in historische tijden het gebied geregeld geteisterd werd door overstromingen, zowel vanuit de Maas in het oosten, als vanuit de Beerse Maas, gelegen ten westen van Overlangel. Op historische topografische kaarten uit de 18^e en 19^e eeuw is het terrein gemarkeerd als onbebouwd gebied. Tot kort voor de opgraving was het terrein in gebruik als akker of weiland. Na de opgraving zijn er woningen gebouwd.

Het lijkt er op dat ter plaatse de landschappelijke geleding in oost-west gelegen zandiger ruggen de blauwdruk vormde voor een langgerekt nederzettingssysteem door de tijd heen: als het ware een lintbewoning avant-la-lettre. Dit zou dan een nederzettingsspatroon zijn dat zich vanaf de prehistorische tot aan de middeleeuwse, of zelfs tot de huidige bewoning heeft gemanifesteerd. Het zou interessant zijn te zien in hoeverre dit idee bevestigd kan worden bij eventueel toekomstig archeologisch onderzoek in de regio.

6.2 Aanbevelingen

Het archeologisch onderzoek heeft een duidelijke relatie tussen hoge zandige welvingen (oude terrasafzettingen) in de ondergrond en bewoningsporen plus vondsten aangetoond. Uitgaande van de spreiding van deze sporen en vondsten tegen de noordelijke en oostelijke grenzen van het plangebied is hier een vervolg buiten deze zone te verwachten. Oorspronkelijk zal de vindplaats ook tot de westelijke grens hebben gereikt. Het IVO heeft echter al uitgewezen dat het westelijk deel van het plangebied sterk verstoord is door afgravingen.

Het plangebied laat in de top van de terrasafzettingen en in het sporenvlak een verloop van de hoge, noordelijke helft, naar de lage zuidelijke helft van het plangebied zien. De sporen en vondsten beperken zich vooral tot het hoge deel. In het uiterste zuiden lijkt zich een volgende hogere zandige rug aan te dienen. Indien het relief ten zuiden van het plangebied weer oploopt dan zijn ook daar weer sporen te verwachten.

Figurenlijst

- Figuur 1.1 Ligging van plangebied Overlangel-Asboom
- Figuur 1.2 Op te graven zone binnen het plangebied Overlangel-Asboom (naar: Jansen 2009)
- Figuur 2.1 Geomorfologische kaart van het plangebied (rood kader) en de omgeving (uit: Stiboka 1976)
- Figuur 2.2 Foto van het plangebied voor aanvang van de graafwerkzaamheden
- Figuur 2.3 Hoogtekaart van plangebied (rood kader) en omgeving. In het westen van het plangebied vallen de lage ontgronde percelen op (bron: Actueel Hoogtebestand Nederland)
- Figuur 2.4 Plangebied met boorpunten en verstoorde zone in het westen. Uit: Van der Linde 2008
- Figuur 2.5 Profiel met interpretatie bodemopbouw naar inzichten van het proefsleuvenonderzoek (profiel 3, sleuf; voor ligging, zie fig. 3.8). Uit: Van der Linde 2008
- Figuur 3.1 Archis-kaart met waarnemingen van het plangebied (rood kader) en de omgeving
- Figuur 3.2 (Over)Langel en Ravenstein op de historische kaart 107 Toonneel des Aerdrycks, ofte Nieuwe Atlas van Bleau uit 1657
- Figuur 3.3 Politieke situatie in het noordoosten van Brabant omstreeks 1500
- Figuur 3.4 Torensplits van de St. Antoniuskerk te Overlangel
- Figuur 3.5 Overlangel tijdens hoogwater. In het dorp zijn enkele percelen met kwel zichtbaar. De jonge Maas-restgeul is tijdelijk gereactiveerd. Aan de overzijde ligt het omdijkte gehucht Keent
- Figuur 3.6 Rivierenkaart uit 1925-1932 met daarop de traverse van de Beerse Maas, en de geplande werkzaamheden in het kader van de Maasverbetering
- Figuur 3.7 Namen van in de tekst genoemde historisch-landschappelijke elementen op de satellietfoto van Overlangel en omgeving (bron foto: Googlemaps)
- Figuur 3.8 Proefsleuven Overlangel-Asboom met sporen- en vondstconcentraties. Uit: Van der Linde 2008
- Figuur 3.9 Bronzen voetstuk uit de vondstlaag in proefsleuf 2. Schaal 1:1 (vondstnummer 32; tekening: R. Timmermans). Uit: Van der Linde 2008
- Figuur 4.1 Open dag op de opgraving
- Figuur 4.2 Puttenkaart met putnummering inclusief geprojecteerde IVO-proefsleuven en begrenzing plangebied (zwart)
- Figuur 4.3 Aanleg vlak met vondstdocumentie per vak
- Figuur 4.4 Vakkenkaart (2 x 2 m) met nummering per werkput, inclusief de locatie van de gezeefde vakken van 1 x 1 m (grijs)
- Figuur 4.5 Zeven van grond uit vakken van 1 x 1 m in werkput 6
- Figuur 4.6 Aanleg vlak met metaaldetectie
- Figuur 4.7 Oostprofiel van werkput 12 met pollenbakken in de opvulling van kuil 12.1.4 en de onderliggende en afdekkende afzettingen
- Figuur 5.1 Profiel met interpretatie bodemopbouw naar inzichten van de opgraving (profiel 3, sleuf; voor ligging, zie fig. 3.8). Naar: Van der Linde 2008
- Figuur 5.2. Raai van profielen met bodemopbouw van noord naar zuid (proefsleuf 2; voor ligging zie fig. 3.8). Naar: Van der Linde 2008

- Figuur 5.3 Hoogtekaarten van maaiveld, sporenvlak, terras, dikte overslaggrond
- Figuur 5.4 Hoogtekaart van het sporenvlak
- Figuur 5.5 Spoortypenkaart
- Figuur 5.6 Sporenkaart met datering
- Figuur 5.7 Verspreiding van scherven handgevormd aardewerk uit de late prehistorie (neolithicum tot en met ijzertijd) over de vakken en grondsporen. De relevante sporen (bv. S12.1.9) en structuren zijn genummerd
- Figuur 5.8 Kuilencluster uit de late bronstijd/vroege ijzertijd in vlak en profiel
- Figuur 5.9 Doorsneden van sporen in het kuilencluster uit late bronstijd-vroege ijzertijd
- Figuur 5.10 Overzicht van de bijgebouwen uit de ijzertijd in het midden van de opgraving
- Figuur 5.11 Bijgebouw met doorsnede van de paalkuilen vanuit het oosten (structuur 1 uit de ijzertijd)
- Figuur 5.12 Bijgebouw met doorsnede van de paalkuilen vanuit het oosten (structuur 8 uit de ijzertijd)
- Figuur 5.13 Doorsnede paalkuilen uit structuur 9 (links) en 10 uit de ijzertijd
- Figuur 5.14 Zuidelijke helft van hoofgebouw 10 uit de ijzertijd (vanuit het westen)
- Figuur 5.15 Hoofdgebouw 10 uit de ijzertijd in het sporenvlak (boven) met spoordieptes (onder)
- Figuur 5.16 Verspreiding van importaardewerk uit de Romeinse tijd over de vakken en grondsporen
- Figuur 5.17 Doorsneden van paalkuilen uit de Romeinse tijd
- Figuur 5.18 Verspreiding van aardewerk uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd over de vakken en grondsporen
- 5.19 Zuidelijke helft van de bootvormige, laatmiddeleeuwse huisplattegrond vanuit het zuidoosten (structuur 2)
- Figuur 5.20 Voorbeeld van een bootvormige boerderij met de aanduiding van de in tabel 5.1 genoemde elementen (uit Theuws 1992, bewerkt)
- Figuur 5.21 Bootvormige plattegronden uit Noordoost- en Zuidoost-Brabant (Schaal 1: 200). Uit Jansen (red.) 2007
- Figuur 5.22 Bootvormige huisplattegrond (structuur 2) uit de late middeleeuwen in het sporenvlak (boven) met spoordieptes (onder)
- Figuur 5.23 Doorsneden van paalkuilen uit de bootvormige, laatmiddeleeuwse boerderij (structuur 2)
- Fig 5.24 Grenspaal uit de nieuwe tijd gevonden in het noordoosten van de opgraving
- Figuur 5.25 Verspreiding van vuursteen (artefacten) uit de periode neolithicum-bronstijd en van natuursteen (werktuigen) uit de prehistorie tot en met de nieuwe tijd over de vakken en grondsporen
- Figuur 5.26 Fibulae uit de Romeinse tijd
- Figuur 5.27 Loden spinklos uit de nieuwe tijd

Tabellenlijst

Tabel 1.1 Administratieve gegevens van het archeologisch onderzoek

Tabel 5.1 Beschrijving van de laagnummers

Tabel 5.2 Aantal vondsten per materiaalcategorie

Tabel 5.3 De vondstcomplexen in aantal en gewicht per context

Tabel 5.4 De eigenschappen van het aardewerk per complex in aantallen

Tabel 5.5 Kenmerken van scherven uit grondsporen binnen complex 4

Tabel 5.6 Het aantal (N) en gewicht (g) van de artefacten gegroepeerd naar steensoort en onderzoeksfase

Tabel 5.7 Aantal vuurstenen en natuurstenen artefacten per context

Tabel 5.8 Werktuigtypen van natuursteen

Tabel 5.9 Aantal artefacten onderverdeeld naar artefacttype en steensoort

Tabel 5.10 Resultaten van het botanisch onderzoek per monster en periode

Bijlagen (zie CD-rom)

Bijlage 1 Sporenlijst

Bijlage 2 Vondstenlijst

Bijlage 3 Determinatielijst metaal

